PADUKA PATTABISHEKAM

A DRAMA

BY

Late Kollachellam Sreenivasa Rao Garu,

PLEADER, BELLARY

PUBLISHED BY

K. SATHRUGHNA RAO.

FIRST EDITION.

PRINTED AT L. R. PRESS, MADRAS.

1920

పాదుకా పట్టాభిషేక నాటకము.

ఇది

బళ్లారిజిల్లా బళ్లారి మునసఫ్‌కోర్టు వకీలుగానుండిన

కీ. శే. కోలాచలం శ్రీనివాసరావుచే

రచియింపఁబడినది.

కో. శత్రుఘ్నరావుచే

ప్రకటింపఁబడియె.

మొదటి కూర్పు.

చెన్నపురి

కలారత్నాకర ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడినది.

1920.

వెల 1—4—0. తపాల ఖర్చు 0—1—0.

శ్రీ

పీఠిక.

బళ్లారీ పట్టణంబున "సుమనోరమ" యనునాటక సంఘ మొకటి యుండెను. ఆసంఘమువారు నాచే రచింపఁబడిన నాటకములనేకములు ప్రదర్శించుచుండిరి ఆనాటకములలో "రామాయణనాటకమాల" యనునవి కొన్ని యుండెను. శ్రీరామజననమునుండి లంకా దహనమువఱకును, ఉత్తరరామాయణములోని లవకుశ నాటకమును రచించి పాదుకాపట్టాభిషేక నాటకము నీపట్టణవాసులుగనుండి కీర్తిశేషులైన ధర్మవరము కృష్ణమాచార్యులవారు రచించియుండిన కతంబున నేవ్రాయకవదలితిని. ఆకారణము మాసభవారికిఁ దృప్తికరముగలేక, తమకును ప్రత్యేకముగ నొకనాటక మవశ్యమని నన్నుబాధింప నే నాటకమును రెండంకములు వ్రాయునంతలో దేహారోగ్యము తప్పినందున దానిని ముగింపక నిలిపియుంటిని.

2. మాసభలోఁజేరిన పాత్రధారులు కొందఱుచేరి యిటీవల నూతనసభ నేర్పఱిచికొని నానాటకము లాడుచున్నారు. వారును "పాదుకాపట్టాభిషేక" మాడవలెనను కుతూహలమున నీనాటకమును బూర్ణీకరించియిండి, యని నన్ను వేఁడ వారి యిష్టానుసారంబుగ నే వ్రాసితిని. ఒక పట్టణములోనే వేర్వేఱు కవులు రచించిన రెండునాటకము లుండుట చెఱుగు. కవులకు స్పర్థలు లేకయున్నను నాయాసంఘముల వారికి నభిమాన సాంబంధిక మనస్తాపములు కలుగుచుండును. దుర్వాదములును ప్రబలును.

3. పురాణనాటకములు రచించుటయందుఁ గవులకుఁ బద సంఘటన కష్టముతప్ప నితిహ్యత్తి చమత్కార కల్పనాక్లిష్ట మేమియును లేదు. మహనీయు లగు వాల్మీకివ్యాసాదు లా విషయమున రాజ మార్గ మేర్పఱిచినారు. కవు లామార్గమును బట్టికొని యిష్టానుసారము సంచరింపవచ్చును. పురాణనాటకములు పూర్వాచార పరాయణులగు మనవారికి రుచించినటుల చరిత్రనాటకములంతగ రుచింపవు. అయినను నాచే నిప్పటికి రచింపఁబడిన ముప్పదినాటకములలో నెనిమిదినాటక ములు చరిత్రనాటకము లున్నవి.

4. ఈ నాటకమునవచ్చు మంథర కైకలు సహజదుర్వినీతలో కారో యని తెలుపుటకు నచటనచటఁ గొన్ని సందర్భములను వదలక వ్రాసినాఁడను. గుహునిరంగమును భరద్వాజాశ్రమరంగమును కథా సందర్భ శుద్ధికిన్నై లిఖించితిని. శ్రీరాముల పావననామము స్మరించిన వారికెల్ల సౌమ్యగుణము, సహజముగఁ గలుగుచున్న, సదారామదర్శన శీలయగు మంథరకు ననేకానర్థములు గలిగించు చెడుబుద్ధి యేలకలిగె ననుటకు దేవకార్యార్థసాధకోపయోగ మని ప్రారంభముననే చూపి నాను. జాబాలి నాస్తికవాదమును రాముల నాస్తివాదఖండనమును వ్రాయవలె నను నభిలాష యుండినదికాని, ప్రదర్శనకాలభీతి నన్నా టంకపఱిచెను. ఈనాటక మిపుడుండురీతిగఁ బ్రదర్శింపఁ నైదు ఘంటల కాలము పట్టును. ఇప్పటివారికి వెన్నుబలము సన్నగిలి యున్నందున మిన్నక యంత కాలము గూర్చుండలేరు ఇది పాశ్చాత్యనాగరకత ఫలము.

5. ఈనాటకమున రాముల గుణప్రశస్త్యవర్ణనమున నచట నచటఁ గొన్ని శ్రావ్యవహప్రాసహాస్యములు వ్రాయఁబడినవి భాగ వతము చక్కఁగఁ జదివినవారి కిది సహజము ఇట్టివానికి భాగవతమే జననస్థానము.

6. భరతుని దుఃఖోపశమనమునకున్నై రాములు వేదాంత బోధన మొనర్చినట్టు రామాయణములోనున్నది కథా సందర్భమునుబట్టి యీ వేదాంత వచనములు వసిష్ఠుఁడు రాముల దుఃఖోపశాంతికిన్నై పలికి నటుల నే మార్చితిని శ్రీరాముల పాదుకాపట్టాభిషేకమును, భరతుఁడు నందిగ్రామమునందు సలిపెను. ఘోరాటవియందు సలిపె నని వ్రాయుట సమంజసము కాదు. అట్లు వ్రాయుట కాలసంగ్రహాము నకుఁ గాఁబోలు.

7. ఈనాటకములోని లోపములను పండితులు మన్నింతురని ప్రార్థించు,

సుజన విధేయుఁడు

కోకాచలం - శ్రీనివాసరావు,

బళ్లారి.

శ్రీనివాససుకవి జీవితచరిత్ర.

ఎవ్వాని వదనరాజీవగంగస్థలంబున నలువరాణి నిచ్చలును నట్టువలు సలుపుచుండునో! ఎవ్వాఁడు కువ్యాఖ్యా విషమూర్ఛితయగు కాళిదాస కవితాసుకన్యకను దనదు సంజీవినిచేఁ దెప్పిఱిల్లఁజేసి, ఒజ్జల మిన్న యని వన్నెకెక్కెనో! ఏమహామహు దివ్యనామామృతమును వీనులారఁ గ్రోలని యుత్తరాస్యుఁడొకఁడైన నీభువిని గానంబడఁడో! ఏమహితచారిత్రుని యశఃకుసుమంబుల ధరియించి దివాకర నిశాకరులు పుష్పవంతులను సార్థకనామమును బడసిరో!

ఏవిద్వద్వతంసుఁడు అనన్యజన సామాన్యమగు మహామహోపాధ్యాయ బిరుదమునకు మార్గదర్శియయ్యెనో! అట్టి మహాకీర్తిత సకల శాస్త్రజలధియగు కోచల శ్రీమల్లినాథసూరి వంశమున మన శ్రీనివాస కవిముక్తామణి విరూపాక్షక్షేత్రమునకు సమీపముననుండు కామాలాపుర మను గ్రామమునఁ గ్రీస్తుశకము 1854-3-13 తేదీలకు సరియగు ప్రమాదీచ సంవత్సర ఫాల్గుణాసిత చతుర్దశినాఁ డుదయించెను. ఇతఁడు బాల్యముననే సంస్కృతభాషను జక్కఁగ నభ్యసించి, పిదప నాంగ్లేయ భాషయం దసమాన వైదుష్యమును గడించి, కొంతకాలము రాజకీయోద్యోగి యగుచుండి, తర్వాత న్యాయవాదిపరీక్షలయం దుత్తీర్ణుఁడై, బళ్ళారిపురవరమున న్యాయవాదిగ వఱలుచుండెను. ఇతనికి నొక కూఁతురును, నలుగురు కుమారులును గలరు మఱియు నితఁడు 1917 సం॥ ఏప్రెల్ 7 తేది దేహళీపురమున జరిగిన విద్వత్సభ యని ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్సభ కగ్రాసనాధ్యక్షునిగ నియమింపఁబడియుండెను. ఇట్లుండ నేతత్కవిచంద్రుఁడు రాజయక్ష్మపీడితుఁడై యాంధ్రకువలయంబు వసివాడఁగు కవిచక్రంబు లుల్లసిల్ల 1919 సం॥ జూన్ 23 తేది యస్తమించెను.

ఇట్లు విన్నవించు,

సుధీజన విధేయుఁడు,

 రావాడి - వెంకటరామశాస్త్రి,

తెలుఁగు పండితుఁడు, మునిసిపల్ హైస్కూలు, బళ్లారి.

పురుష పాత్రధారులు.

1. దశరథుఁడు.
2. రాముఁడు.
3. లక్ష్మణుఁడు.
4. భరతుఁడు.
5. శత్రుఘ్నుఁడు.
6. వసిష్ఠులు.
7. భరద్వాజులు.
8. సుమంత్రుఁడు.
9. గుహుఁడు.
10. చాటువాఁడు.
11. నావికులు. (5)
12. పురజనులు. (5)

స్త్రీపాత్రలు.

1. కౌసల్య.
2. సుమిత్ర.
3. కైక.
4. సీత.
5. మంథర.
6. ధాత్రి.

చం. దశరథరామ, శ్రీశ నతదాత దురత్యయ, దుఃఖనాశనా
కుశలవివేక! యీశ, యజ, కుంజరసఖ్య, మహాదికారణా
పశుపతిచింతనా, శమితపాతక, నిర్జరనాథ, యియ్యుమా
యశము, ననామయంబును, జిరాయువు సంపద లెల్లవారికిన్.

గీ. మహిత కోలాచలాన్వయ మల్లినాథ
సూరి వంశోద్భవుండయి భూరికీర్తి
పరుండఁగానుండు శ్రీ శ్రీనివాసనుకవి
చేసె నీనాటకంబును వాసిమీఱ.

సీ. ధీరులై వేదవిచారులై మంగళా
కారులై మను పాపదూరులార
మాన్యులై సౌజన్య ధన్యులై సకలమూ
ర్ధన్యులై వెలయు రాజన్యులార
నిష్ఠులై శీలగరిష్ఠులై సుగుణభూ
యిష్ఠులై రాజిల్లు శ్రేష్ఠులార
భద్రులై దానకల్పద్రులై సుగుణ స
ముద్రులై రంజిల్లు శూద్రులార.

గీ. రామనాటక రత్నహారమ్మునందు
వెలుఁగు నాయకమణియిది, శ్రీకరమ్ము
రమణమీఱఁగ వినయ గౌరవముఁబట్టి
వినుఁడి దీనిని నెమ్మదిఁగనుఁడి శుభము.

కోలాచలం శ్రీనివాసరావు.

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

ప్రథమాఙ్కము, ప్రథమ రంగము.

దశరథుని యాస్థానము.

దశరథుఁడు, రాముఁడు, వసిష్ఠుఁడు, సుమంత్రుఁడు.

దశరథుఁడు:—రామా! సర్వము, నేను, జక్కఁగ నాలోచించినాను దీర్ఘాలోచనాయతమతిని, నీరీతి నిర్ధరించినాను? నేఁడు నక్షత్రము పునర్వసు. రేపు పుష్యయోగమనంబడు దినము. రాజ్యాభిషేకమునకు శుభమని జ్యోతిష్కులు వక్కాణించినారు. మన కులగురువులగు వసిష్ఠులవారు దానికి సమ్మతించిరి. పురిజనులం దఱీ విషయ మభినందించుచున్నవారు. కావున నీవు నామాట నామోదించి రాజ్యాభిషేకమునకు సర్వసిద్ధుఁడవు గమ్ము.

రాముఁడు:—నాయనా! తమయానతిని దలమానికంబుగ ధరించి, నడచుకొందును. అయినను నేబాలుఁడను, రాజ్యమేలు క్రమంబిఁకను గొన్నిదినంబులు తమకు శిష్యుఁడనై నేర్చికొని తమ యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడఁగావలయునని నా సంపూర్ణాపేక్ష.

దశరథుఁడు:— రామా! అఱువదివేల వత్సరంబులు భూభారంబొక విధంబున మోసి వేసరిలితి. ఇపుడు విశ్రాంతిఁగోరుచున్నవాఁడను.

సీ. ఏలితి నఱువదివేలవత్సరములు
రాజ్యంబుఁ, జాలమ్యొ రామచంద్ర

భూభారమును మోయ భుజశక్తి చాలదు
　　కావున నేలుమా, నీవు రామ
పుత్రగర్దనయాగ పుణ్యఫలంబున
　　నిన్నుఁ గాంచితినయ్య చిన్నితనయ
కన్నులుండగనాదు కిన్నుపండువుగాఁగఁ
　　బట్టంబునీకును గట్టువాఁడ
గీ. నఖిల జనులును నీదు పట్టాభిషేక
విభవమునుజూడనున్నారు విమలమతిని,
రామ, రఘురామ సౌజన్యధామ, నాదు
మాటలాలింపుమా మదిమమతఁగనుము ?

రామా ! ఈ విషయమునకు నీవుసమ్మతింపవలెను.

రామ:—నాయనా ! తమమాట జవదాఁటువాఁడనుగాను. ఇన్నిదినములుగ లేనియవసరము నేఁడేల గలిగెను ?

దశరథుఁడు:—రామా ! దానికినిఁ గారణంబున్నది.

గీ. రామ ; రాహుసూర్య భౌమాదిగ్రహములు
చేరెనాదు జన్మతారయందుఁ
గాననాకు చావో, కాదేనియాపదో
ముప్పో, వచ్చు, దానిఁ జెప్పనేల ?

రామా ! జ్యోతిష్కులెల్ల నేకవాక్యత జైగీతిఁబలికిరి కావున నాలస్యమునకుఁ గాలంబు లేదు.

రామ:—నాయనా ! అట్టి దుష్టగ్రహకూటమునుండి కలుగునపాయ
బుఁ బోకార్పనేకములగు శాంతులున్నవి. వానినిఁ జేయింపనగునుకదా.

(1. అనుబంధము)

దశరథుఁడు:—కుమారా; నేఁబలికిన యదియుగాక రెండుదినములుగనాకు దుస్స్వప్నము లెడతెగక కలుగుచున్నవి. దారుణాపాయముల భీతి నామానసమును జిక్కించుకొని పెక్కువిధములగు బాధలలోఁగెడపినది. నిన్నటి రేయినిఁజటులమహోల్కాతతులు నాపైఁబడి కాల్చుచుండెను. అపుడు కుంభద్రోణములుగ రక్తవర్షములు గుఱిసి యామునటనార్చెను. నే భీతిల్లి పాన్పు వదలి లేచినిలిచిన తోడనే నేనిలిచినస్థలమున భూకంపంబుఁగలిఁగి నేఁబడుచుంటిని. అవసానకాలముననే యిట్టియుత్పాతములు కలుగుచుండును. నాయనా! నాయానతి నెరవేర్పుము.

రాము:—మనగురువులగు వసిష్ఠులు దుస్స్వప్న దోషశాంతికినై భూరిహోమంబు లొనర్చి దుష్టఫలంబులు దొలగింతురు? దాని భీతి మానసమంటనీయకుఁడు.

దశరథుఁడు:—రామా! వయోవృద్ధులకు దండధరుని శాంతియొకటియ, ముఖ్యశాంతి. మఱియే శాంతియును లేదు.

రాము:—నాయనా! మాటకు మాటబదులిడుచున్నవాఁడనని యాగ్రహింపకుము. నామానసముఁ గలంచు విషయమొకటియున్నది, దానిని విన్నవించెద వినుము.

ఉ. నాయన విన్నవించెదను, నామనమంబుఁగలంచు వార్తయున్
నా యనుజన్ములిర్వురును, నాకతిదూరమునందు నుండఁగా
న్యాయమె వారినిన్ బిలువ నంపకయుత్సవకార్య మిత్తఱిన్
జేయఁగ ? వారరాకఁగనిచేయుమ సర్వము నీకుఁబ్రమొక్కెదన్.

నాయనా ఇదియ నాతలంపు, నాయనుంగుఁదమ్ములగు భరత శత్రుఘ్నులు నాసరసలేని సమయమున నాకు నొనర్చుపట్టాభిషేకోత్సవము నాకొకనికిని నేల పలువురకు సమర్థనముగ నుండదు. కావున వానిని రప్పించి యీయుత్సవంబు నెఱపుట సర్వజనసమ్మతంబుగ నుండునని నేవిన్నవించుకొనియెద.

దశరథుఁడు:—రామా, నేనుసర్వమునాలోచించినాను. నాకుదారుణాశుభములభీతి, బలముగనూనసమునాటినది. పట్టాభిషేకంబునిలుపఁగాలంబులేదు. నీమామయగు జనకునిఁగాని, భరతుని మేనమామయగు యుధాజిత్తునఁగాని పిలిపించుటకు సైతము కాలంబుఁజాలదు. సింహాసనంబు నీవధిష్ఠించినవార్త వారువిని సంతసింతురు. ఇఁకభరతుఁడన్ననో, వాఁడు ధర్మశీలుఁడు, దయాహృదయుఁడు, జితేంద్రియుఁడు, సాధుపథముఁదప్పనివాఁడు. అగ్రజసేవకుఁడు. కావున నీవురాజగుటవాఁడువిని ముదబ్ధి నోలలాడునుగాని చింతింపఁడు.

(2. అనుబంధము.)

రాము:—కావుననే వడిగలవేగరులను బంపి, భరతుని రప్పించిన వాఁడును నుత్సవంబును గనులారఁ జూచి సంతసించును.

దశర:—రామా! శుభస్య శీఘ్ర మని పెద్దలు పలికినారు. "శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని" యని యున్నది కావునఁ దలపెట్టిన శుభకార్యముఁ దలఁచినపుడే కొనసాగించుట కార్యజ్ఞులకర్తవ్యంబు.

రామ:—నాయనా; తిమకు బదులిడునంతటిశక్తి నాకు జాలదు కావున మీయానతి ననుసరించి వర్తించెద.

దశరథః:—అదికదా బుద్ధికుశలుఁడగువానిపని ? (వసిష్ఠులఁజూచి) స్వామీ! పట్టాభిషేకమునకు మున్నొనరింపఁదగిన యుపవాసాది వ్రతదీక్ష సాంగోపాంగముగ నొనర్ప రాములకును, నాముద్దు కోడలగు జానకికిని నుపదేశింపుడి (సుమంత్రునిఁజూచి) సుమంత్రా! రాములపట్టాభిషేకమహోత్సవమని జనులెల్లరు వినులాగునఁ బట్టణమంతయును జాటింప నాజ్ఞయిమ్ము.

సుమం:—చిత్తము.

దశర:—(వసిష్ఠుల జూచి) స్వామీ, చేయఁదగినకార్యంబు లనేకంబులున్నవి కావున నిపుడుపోవుదము

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

వీధి. జను లుత్సవంబు లొనర్చుచు సంచరించుచుందురు. కైక గృహద్వారము ; ప్రవేశము. మంధర. ధాత్రి. చాటించువాఁడు. కైక.

మంధర:—(జనులయుత్సవమునుఁ జూచి ఆశ్చర్యపడి నిలిచి.)

(8. అనుబంధము.)

(స్వగతము):—ఏమి యచ్చెరువిది ? నేఁడీపురం బతిశయనూతన కాంతి చేవిరాజిలుచున్నయది. దారులెల్లను దావులచే నిండినకుసుమోత్కరంబుల వలన నింపఁబడినవి. ఏమందిరంబును జూచినను ధ్వజపతాకాభి శోభితముగ నున్న నానిమ్నోన్నతప్రదేశములు సమపఱచిన బాట లెల్లెడ నీటుగులుకుచున్నవి. ఎవరినిఁజూచినను మంగళస్నానాలంకృతశరీరులయి మేఘవిముక్తసూర్యప్రభనుబోలె భాసిల్లుచున్నవారు. ప్రతియొకనిహస్తమును మాల్యమోదకరూప

మంగళద్రవ్యప్రశస్తంబైనది. ఏదిక్కున వినినను ధరణీదేవతాభినాదితంబు నిండారినది. ఎవనిమోముఁ జూచినను వెన్నునియన్నన్న చెలువగువెన్నెలను గోలియున్నది. వరకరితురంగాకీర్ణంబైనదులు నడువ దారిలేక యున్నది. ఏకారణంబున నీ పురవరంబు నేఁ డీరీతిని రాజిల్లుచున్నదియో తెలియకయున్నది. కారణంబుఁ దెలిసికొనవలెను. అది యేమికర్మమో యేమానవుఁడును నాతో మాటలాడఁడు. నేనయి పైఁబడి పలుకరించినను భూతముఁ జూచి భీతిల్లినవాని బలెఁ బజుగిడిపోవుచుందును, నేనెవరికిని నేయపకారంబును జేసి యెఱుఁగను. సకలురు నాకే యన్నివిధంబుల నపకారంబొనర్చుచుందురు. నన్నెల్లరు దూషించుచుందురు. కారణమేమో తెలియదు. వారినుండి నాకుఁగావలసినది యేమియున్నది? నా రాణియగు కైకయనుగ్రహమొకటి యుండినఁ జాలును. కైకకు దశరథునియనుగ్రహ ముండినఁజాలును. ఇవి రెండును శాశ్వతంబుగ నుండిన జగత్తునే జలదరింపఁజేయుదును. అదిగో కైకసవతియగు కౌసల్యయొక్క ధాత్రి దూరంబున నూతన వస్త్రాభ్యలంకృతయై నిక్కుచు నీల్గుచు విఱ్ఱవీగుచు వచ్చుచున్నయది. దానిని బలుకరించి యుత్సవకారణం బెఱింగెద (ధాత్రిసమీపించి వచ్చును.) ఏమమ్మా ధాత్రీ! వస్త్రాభరణాలంకృతవయి పోవుచున్నావు. ఎచ్చటికి?

ధాత్రి:—ఛీ. యపశకునఘటమా! ముఖ్యమగు కార్యముపైఁ బోవునన్నెచ్చటికిఁ బోయెదవని యడిగెదవు. బుద్ధిలేనిదానవు నీవు.

మంధర:—ఏమే నాలుక వాడుగఁ జేసితివి. నీకేమి కొమ్మదేవులా క్రొవ్వి మాటలాడెదవు? అట్లు మాటలాడకు. హెచ్చరిక సుమీ. మర్యాదగ మాటలాడుము.

ధాత్రి:—ఛీ. దాసితో మర్యాదమాటలేమే ? నీవు నాకుదాసివి. నీరాణి నారాణికి దాసి. నీతో సరికట్టుకొని నిలిచిమాటలాడ నేల? కార్యమున్నది పోయెద.

(నిష్క్రమించును.)

మంథర:—హా ! హా ! ఏమి దీనిక్రొవ్వు? నేను తనకు దాసినంట! నారాణి తనరాణికి దాసియంట! ఔరా, దీనిప్రల్లదము! దీనినాలుకకు నగ్నిశుద్ధి చేయింపవలెను. అదిగో చాటువాడే మేమో యఱచుచు వచ్చుచున్నవాఁడు. వాఁడేమిచాటించునో వినియెద.

(ప్రవేశము చాటించువాఁడు)

చాటించువాఁడు:—"జనులారా ! కన లేదనేరు. విన లేదనేరు. రేపటిదినంబున బాగ లేచున్నరగసీయంబుకు మనరాజగు దశరథమహారాజు తాను రాజ్యపరిపాలనంబు చాలించుకొని, తనపట్టపుదేవియగు కౌసల్యావరగర్భసంజాతుఁడగు శ్రీరామచంద్రునకుఁ రాజ్యపట్టాభిషేకం బొనరించుచున్నవాఁడు. సామంతిరాజులును, పౌరజానపదాదిజనులు నాయుత్సవంబుఁ గనులారఁ గాంచి మనఃపూరసంతసింతురని యెన్నెను కావున మీరెల్లరును దారపుత్రబంధుహితమిత్రులంగూడి యాస్థానమునకు వేంచేయువలయును. ఇట్టిమహోత్సవమునుఁ గనులారఁజూడనివారు నిర్భాగ్యులనుటకు సంశయము లేదు" (

(నిష్క్రమించును)

మంథర:—హా ! హా ! అంతయును గరతలామలకం బాయెను. ఇంతటియుత్సవంబునకుఁ గారణం బిదియేనా? ఆధాత్రిమిడిసిపాటునకు

హేతువు స్పష్టమయ్యెను. (అనుచు తీచ్చవడి యించుక నిలిచిభూతావేశమయినదానింబలె నటునిటు పాదవిన్యాసంబొనర్చి తల యూచుచు నావులించుచు నెట్టకేలకు స్మారకమువచ్చి) ఏమీ! ఇపుడేనాచెవులో మాటలాడిన మహానీయుం డెవండు? ఎందుడాంగెను? (నలుదిక్కులంజూచును) ఎవండునులేండే ఆమహానుభావుండు నాపీనుంగు నేవచనంబులంజొనిపెను? (ఆలోచించి) "రాముండు రాక్షసవధార్థము జన్మించినాడంట! గిగ్గిశలరాక్షసులు ప్రబలించి నారంట! రాముండిచట రాజ్యమేలుచుండిన రాక్షసవధకు మార్గములేదంట! కావున నే నొమలైనంబట్టి భంగం బొనర్చి రామునకు రాజ్యవియోగంబుం గల్పింపవలెనంట! కీనినుండి నా కేపాపమును రాదట" ఈమాటలుగదా నాపీనుల దూరినవి. (తల యూంచి) ఇది దేవతాకార్యమని దోంచుచున్నది. అట్టి దివ్యకార్యంబునకు నాసాహాయ్యంబుం గోరంబడినది. హా హా! దేవతలు సైతము దమకార్యములు సాధించుకొనుటకు మనుష్యులసాహాయ్యంబు నపేక్షింతుమందురుగదా? కాని యాతేని దేవతలే వేండికొనుచుండ నేనేల సాహాయ్యపడంగూడదు? రామరాజ్యవియోగమునకు నాకొనరింపందగిన సాహసమంతయును నెచ్చించెద. ఇదిగో జ్యేష్ఠాదేవియుంబోలె వేకువయిన యానువఱకు నిద్రించి యిపుడే లేచి, నన్నుంగానక వెదకుచున్నది యాకైక, నామాటలన్నియు నిప్పుడు వినియోగింపవలెను. ఆటబొమ్మగంగ్రైకను ముందుపెట్టి సూత్రధారిణిగ నే వెనుకనుండి సూత్రము లాడింపవలెను. ఇదియ నాచేయందగిన కార్యము (ఆలోచనచేయువిధంబునం గపోలన్యస్తహస్తయై యశ్రుపూరితనేత్రయై కూర్చుండును.)

(ప్రవేశము: కైక.)

కైక:—ఉ. కారణ మేమొ మంధర నికాయ్యము వెల్వడి చిన్నపోవుచున్
ధారుణి సొమ్మసిల్లిపడి తన్మయుఁజాలను జిక్కితేప్ప ?
నిన్నేరు నిరాకరించి వచియించిరో గర్వవికల్పచిత్తులై
వారినిఁ దెల్పుమా యిపుడె నాగరశిక్ష విధించి పంపెదన్.

(మంధరనుఁజూచి) మంధరా ఏమి యిచటవ్యాకులాధీన మానసవై యాలోచనాంభోధిని మునిగినావు! కారణ మేమి? నిన్నెవ రేమయినను ననిరా?

మంధర:—సీ. కారణం బేమని కైక యడుగఁగనేల
కాయము బాయని కతముగాదె
ఎవ రేమియననేల యవనిన్గ్రహచార
కాలము తాఁకిని కలఁతఁ బెట్ట
మరణంబునకు మంచితఱియెద్దియని వాగ
నరయుచున్నాను తరుణి యిపుడు
దాసికి దాసనై దాస్యము సల్పఁగ
నిల్వడిలేదు నా యింట నెపుడు
గీ. అడిగితివిగానఁ జెప్పితి నతివ నీకు
తెలుపుమా నాకుగతి నాదు దేశమునకు?
బొమ్మనుచుఁ బల్కెదో లేక బొందితోను
గాలుమనిపల్కెదో వేగఁ గరుణ జెపుమా.

మంధర:—కైకా నన్నెవ రేమియనియెదరు? నా గ్రహచారమును నేనే దూఱుచు, మరణమునకు మంచిదారి యెద్దియని యాలోచించుచున్నాను.

కైక:—మంథరా అంతటి తెగువకుఁ గారణ మేమి ?

మంథ:—గ్రహచారము.

కైక:—ఇన్ని దినములు లేని గ్రహచారము నేఁడేమి కలిగెను ?

మంథర:—గ్రహచార మెప్పుడో యొకదినమున వచ్చి చచ్చువఱకుఁ బీడించునుగాని దినదినము వచ్చునా ?

కైక:—అంతటి గ్రహచార మిపుడేమివచ్చెన ?

మంథర:—అమ్మా! నన్నేల యీరీతి గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి ప్రశ్నించెదవు ? నేను మాటలాడఁజాల. నీవు లేచునంతలో నేదోయొక యరణ్యముపాలయి పోఁదలంచియుంటిని అంతలో నీవగపడితివి.

కైక:—మంథరా! అంతటి దుష్ప్రాప్తి నీకేమిఘటిల్లెను ?

మంథర:—కైకా! మావంశములో యెందఱువారు రాజుభార్యలకు దాసీలయి భాసిల్లుచుండిరిగాని దాసీలక్రింద దాసీలయి యెపుడును హీనదశలోఁ జిక్కినవియు లేదు.

కైక:—ఇపుడు నీకేమి యంతటిహీనదశవచ్చెను ?

మంథర:—కైకా! మఱల నేల నన్ను ప్రశ్నించెదవు? దాసికిదాసి నగుట హైన్యముకాదా ?

కైక:—మంథరా! నీకేమి పిచ్చిపట్టెనా ? ఏదాసికి నీవుదాసివి ?

మంథర:—నీకు, నీకొక్కదానికేగాదు, కౌసల్యదాసికి సైతము నేదాసి నట ?

కైక:—ఎవరుపలికిరి ?

మంథర:—కౌసల్యధాత్రి.

కైక:—అంతటి ప్రల్లదములు పలుకునంతటి గుండె, దాసికిఁగలిగెనా ?

మంథర:—శుక్రమహాదశవచ్చినపు డెవరికిఁ గలుగదు ?

కైక:—నేను కౌసల్యదాసినెటుల ?

మంథర:—నీమగనికిఁ గౌసల్యపైనుండు ప్రేమాతిరేకంబున.

కైక:—నామగఁడు ముగ్గురుభార్యలపైనను సమాన ప్రీతిగలవాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇంచుక నాపైననే హెచ్చుకూరిమి.

మంథర:—అయ్యో పిచ్చిదానా! భ్రాంతేశ్వరురాలు నివు. నీపై నీ మగనికిఁ బ్రేమ యంతఁగనుండినచో నిటీవల రాజ్యపరిపాలన విషయమున జరుగుచుండు కుట్రలేమయినవి నీకుఁ దెలియునా ?

కైక:—నాకుఁ దెలియవు. కుట్రలేమి ?

మంథర:—నీమగఁడు రాజ్యమునదలి ముదసలిగ మూలఁగూర్చుని మాల్గుచుండుట.

కైక:—నామగఁడు రాజ్య మేలవదలును ?

మంథర:—చేతఁగాక.

కైక:—అంతటిబలహీనుఁడు నాభర్త కాడుగదా ?

మంథర:—అటులయినఁ గౌసల్యదుర్బోధన యుండును.

కైక:—కౌసల్య యేల యిట్టివిషయమునఁబోధించును ?

మంథర:—తనసుతునకు రాజ్యము వచ్చుటకు.

కైక:—హా! హా! అంతటికాలమువచ్చినపుడు రాజ్యము తనకొడుకు నకుఁగాక నాకొడుకునకు నగునా? భర్త నాపై నెంతటిప్రేమ గనుండినను కౌసల్య పెద్దభార్యకావున దానిసుతునకే రాజ్య ప్రాప్తియగుట ధర్మశాస్త్రసమ్మతము గదా!

మంథర:—అంతకుమున్నె నీమగఁడు మఱియెవరికిని రాజ్యంబుంకువుగ నిడకయుండినచోఁ గౌసల్యాతనయునకు రాజ్యమువచ్చుట శాస్త్రసమ్మతమేను.

కైక:—నామగఁడటు లెవరికని రాజ్యముంచువయుంపఁడే?

మంథర:—కైకా! నీకు రాజసము హెచ్చయినకారణంబున బుద్ధిజాడ్యము బలమైనది.

కైక:—ఏమి యిటుల వ్యర్థచిత్తురాలుగ మాటలాడెదవు.

మంథర:—నిజము. నిన్ననుసరించి నాకును బిచ్చిపట్టినది. సాంగత్యదోషఫల మిది. మంచిది. కైకా! నీ వివాహకాలంబున నప్పటికే ముగ్గురుభార్యలుగలిగి ముదసలిగనున్న నీమగనికి నిన్నిచ్చి పరిణయంబొనర్ప నీతండ్రి, కేకయరా జనుమానింపఁడా?

కైక:—నిజము! సందియించెను! సవతులపై బిడ్డనియ్యనే తండ్రి యనుమానింపఁడు?

మంథర.—అపుడు నమ్మకముగ నీమగఁడు తనరాజ్యముంకుప్రగ నుంతునని నీతండ్రికి మాటయివ్వఁడా?

కైక:—నిజము! నన్నువలచి నాపైఁ దనకుంగల ప్రేమాతిశయంబును, వెల్లడింప నాభర్త యిటులు వర్ణించెను. ఆరీతిగ మోహాన్వాదిమున నిచ్చిన మాటలు నిజమగునా?

మంథర:—అటులయిన నీమగనికి నున్మాదావస్థయుం దొకబుద్ధియు నదిలేనిసమయమున నొకబుద్ధియు రెండుబుద్ధులున్నవనుట నిస్సందేహము గదా?

కైక:—ఏమో ముసలివాఁడుకావున నపుడపు డతనియెఱుకకు తప్పును.

మంథర:—నిజము. ముసలివారి గతియంతయు నింతేను. కావుననే నీమగఁడు తనకు మతిమాంద్యము కలిగినదని రాజ్యపరిపాలనము వదలుచున్నాఁడు.

కైక:—ఎన్నఁడు.

మంథర:—రేపు.

కైక:—రేపు!

మంథర:—రేపు. అవును రేపు.

కైక:—అది నీ కెటులఁ దెలియును? అటులుండిన నామగఁడు నాతో నొకమాటయైనను దెలుపక యుండునా?

మంథర:—కైకా! నీవు బుద్ధిలేనిదానవైతివి. నీపై నీమగనికి నెచ్చు ప్రేమ కలదనుభ్రాంతి యింకను నీవు మానకయున్నావు. రేపటి దినముననే రాముని పట్టాభిషేకము.

కైక:—మంథరా! రాముని పట్టాభిషేకవార్త నాకు నెంతటిసంతోష దాయకముగనుండినను బట్టాభిషేకోత్సవము రేపే జరుగు ననుట నేనమ్మను. నాభర్త యీవిషయమున నాతో మాటాడక, నన్నువిచారింపక, యంతటియుత్సవము రహస్యముగ జరుపునని నేఁ ద్రికరణశుద్ధిగ నమ్మను.

మంథర:—అట్లు జరిగించునని.

కైక:—నామగనికి నాయందుఁ బ్రీతిలేదని నిర్ధరించికొనియెద.

మంథర:—నిజమేనా!

కైక:—ముమ్మాటికి నిజము.

చాటువాడు:—(సమీపించి ప్రారంభమురీతిగఁ జాటించును)

కైక:—(ముక్కుపై వ్రేలుంచుకొని యచ్చెరువడి నిలుచును.)

మంథర:—కైకా! అటు లేలనిలిచితివి? ఇప్పుడైన నీమగనికి నీపైఁ గలప్రీతి యెంతటిదనునది తెలిసెనుగదా.

కైక:—మంథరా! తెలిసెను. చక్కఁగఁ దెలిసెను.

మంథర:—రాజులు నూతనప్రియులు.

కైక:—నిజమమ్మా! నిజము.

మంథర:—రాజులతోఁ జెలుములు మీసాలపైఁ దేనియలు.

కైక:—యథార్థము.

మంథర:—రాజులకు సత్య మిదియను విషయమే తెలియదు. అసత్యమే వారికి సాధనము. కావుననే "రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువం" యని పెద్దలు పలికిరి.

కైక:—సత్యమమ్మా సత్యము. మగవా రింతటి మోసగాండ్రని నాకు నిపుడు తెలిసెను?

మంథర:—మగవారి చర్యలు సర్వము నీవిపుడే తెలియఁజాలవు. నీకుఁ బడిబత్తెము పెట్టినపుడు తెలియును? కౌసల్య యింటిదాసిగ నీరుమోయునపుడు తెలియును. దాని పడకటిల్లు కసవూడ్చు బొరక చేతికెక్కినపుడు తెలుసును. నీకొడుకు భరతుఁడు నీ సవతికొడుకు కాళ్లకు ముచ్చెలు దొడుగునపుడు తెలుసును? నీ కోడలు, కౌసల్యకోడలి బట్ట లుతుకునపుడు తెలుసును? నీ దాసి కౌసల్యాదాసికి దాసియై హీనదశలోఁ జిక్కినవియుచు, గనుఁగవను నీరు నించుచు నీమోము దిక్కునఁజూచి పొక్కుచు నేడ్చినపుడైన తెలుసును?

కైక:—మంథరా! అంతటి చెడుకాలము మనకు వచ్చునేమే?

మంథర:—(ఏడ్చుచు) వచ్చునేమే యని యడిగెదవు? వచ్చినది.

కైక:—ఎటు వచ్చినది.

మంథర:—కానుచేయని కౌసల్యదాసి, నియంతటి గొప్పరాణిని కౌసల్యాదాసియని నిందించెను, నన్నుఁ దనదాసియని పిలిచెను.

ఇంతటికన్న యమానుషంబు వేఱేమియున్నది. ఇఁక ముందు నీవును నీకొడుకు కోడండ్రును, నీదాసియు, మనినవీనుఁగుల బలెనవని లోఁబడియుండవలసిన దేను. నీసవతి యొనర్చు నమానుషంబులెల్ల సైఁచి యుండవలసినదేను.

కైక:—అంతటి యమానుషకార్యంబులు కౌసల్య మనసు నొనర్చినచో నామగఁడు వానినిఁ గని యోర్చునా? విని సైఁచునా?

మంథర:—కైకా. నీమాటలలో నాభాసములు, వ్యతిక్రమములు చాలుగ నున్నవి? అవి యెవ్వియనిన.

(1) ఆఁడువారుచేయు చెడుకర్మములు మగవారు చూచుట సాధ్యము కాదు.

(2) మగవానియనురాగము హెచ్చుగ నుండువారివిషయమున వ్యతిరిక్తముగ మన మేమివినిచినను వినుటకష్టము. విని నమ్ముట కష్టతరము, నమ్మి శిక్షించుట కష్టతమము.

(3) నీమగఁడేమి తపంబొనర్చియో యఱువదివేలేండ్లు మనినాఁడు. ఇదేరీతిగఁ గలకాలము మనుననునాశ లేదు. మార్కండేయునిబలెఁ జిరంజీవిగనుండుమని విధాతనీనాథుని ఫాలతలంబున వ్రాయఁడుగదా? నీమగఁడపుడే మూఁడుకాళ్ల ముదుసలి. ప్రాణంబులు పిడికిటనుంచికొని యున్నవాఁడు. నేఁడో రేపో, యని కాలంబు నెదురుచూచుచున్నవాఁడు నీరీతి యమునియింటి యతిథిగ స్వల్పకాలములోనే యుండఁబోవు నీమగనికూర్మి నమ్ముట గుండ్రాయినిఁ గట్టుకొనినీటిలో దుముకుటయగాదా?

(4) రాముఁడు రాజయిన పిదపనీమగనిది యేమిసాగును? తన తల్లిమాటలపై సవతితల్లిమాట గౌరవించునా?

(5) రామునియనంతరము మన భరతుఁడేగదారా జ్యార్హుఁడు, అనతికాలములోఁ దనతనయునకు రాజ్యమార్జింప వలెనని కైకయును కైకకుఁ జేరినవారును రామునకు విషమును బ్రయోగింతు రేమోయని యనుమానించి, రామునిమందిరములో మమ్ముఁగాలిడనీయరు. రాజులింటవిష ప్రయోగంబులు సామాన్యముగ జరుగుచుండును.ఎవరాపాప కర్మంబొనర్చినను ననుమానము మాపైనుండు కారణంబున మమ్మే శిక్షింతురు,

(6) భవిష్యద్రాజు భరతుఁడుగనుండు కారణంబున వానినుండి తనకెపుడే యపాయంబు సంభవిల్లునోయని భీతిల్లుచు రాముఁడెసదా కాలము తనక్రూరవీక్షణాంచలములమనభరతునిఁజూచుచు సమయము దొరకినపుడు సమయింపఁ బ్రయత్నించును.

ఇంకనునిట్టి యనర్థములనేకములు మన దురదృష్టమునకనుగుణ్యముగ ఘటిల్లుచుండును. మనకుఁజెడ్డకాలమిది.

కైక:—మంధరా: నీపలుకుల తిహితంబులుగను, కారణసహితములు గనుండినను, నామగఁడేమి,నాసవతికౌసల్యయేమి, మారాముఁ డేమినాకుసంతతి యపచారకార్యంబు కొనర్తురని నేనమ్మను బాల్యంబునరామునుండి నీకుఁగలిగిన చరణతాడన భంగమునకు వైరశుద్ధి నీవరయుచున్నావని నాకుఁదోచెడు.

మంధర:—(వ్యాజకోపము నభినయించుచు)? అవునమ్మా: నీక్షేమమునుగోరి నీకుహితముగ రెండుమాటలున్నవియుండినటు లాడి నందులకు నాపై దోషారోపణ మొనర్చితివి. గట్టిచానవు. నినుఁ బోలు గృతఘ్నులకు దాసిగనుంట కంటెను నీసవతిధాత్రికి దాసి గనుంట మేలనినాకుఁదోఁచెను. నేనుపరాయిదాననైతిని. రాముఁ డునీకడుపునఁబుట్టిన కొడుకాయెను, కౌసల్య నీగారాబుచెల్లె

లాయెను. వినాశకాలే విపరీతబుద్ధి యనినటుల నీకుఁ జెడుకాలము ప్రాప్తించినది. రోగికి నౌషధంబుగాలెఁ జెడువారికి హితోపదేశంబు రుచింపదు. నీయిష్టానుసారంబుగ నీవుండుము. ద్రవ్యము వెచ్చించి బావిత్రవ్వించి దానిలోఁ బడిచావుము. నీసేవలో నిచట నేనికనుండను. గిరివ్రజపురంబునకుఁబోయి దేవుఁడిచ్చిన రొట్టెముక్కకొఱకై గంజిద్రావి బ్రదికెదను. ఇట్టి యవమానాగ్నిలోఁబడి కాలజాలను. పోయెదను. (అనుచు ముందరికిఁ గాలిడును.)

కైక:—(మంథరను బట్టును.)

(4. అనుబంధము.)

మంథర:—వదలుమమ్మా! నీపుణ్యము నన్ను వదలుము. నీగొంతుకుఁ దవులు నుచ్చిత్రాఁడు నాగొంతునకును దవిలింపఁజూచెదవో? నా జన్మభూమినిఁ జేరి యెచ్చటనయినను బిచ్చమెత్తుచు మర్యాదగ బ్రదికెదను. వదలుము, నేఁ బోయెదను. నీవలపుల మోహనాంగునితోను, నీనెయ్యపురాలగుసవతితోను, నీయం దెడతెగని మాతృభక్తిసలుపు నీసవతిసుతునితోను క్షీరనీరన్యాయముగఁ గూడికొని క్షేమముగనుండుము. నేనేమి దాసిని. ఎచ్చటనైనను బ్రదుకఁగలను. నీవు క్షేమముగనుండినఁ జాలును. రామునకుఁ బట్టాభిషేకమైన నాకువచ్చునదేమి? భరతునకైన నాకు వచ్చునదేమి? భరతుఁ డేమి నాకుఁగనకాభిషేకంబుఁ జేయించునా? ఏమియు లేదు. వృథాయాసంబు నాకేల? ఏమో పిన్ననాటనుండి నీ యొద్దనుండిన కారణంబునను, నీక్షేమం బరయుచుండు మని నీ తల్లి నాకుబోధించి నీవెంటఁబంపిన కారణంబునను నీకుఁ జెడుగు

మూఁడకయుండునటుల నేనేమో యించుక హితము పలికితిని. అది నీకుసమ్మతము కాదయ్యె.

కైక:—మంథరా! నీమాటలు నాకు నెల్లకాలమందును సమ్మతము లేను. సవతిబుద్ధి కుశలినియనియును నాక్షేప మేమఱక యరయుదానవనియును గాదే నా తల్లి నిన్ను నావెంటఁ బంపెను? నీమాటలకు నే నాక్షేపించినందులకుఁ గారణం బీవిషయమునఁ గల సాధకబాధకములు చక్కఁగఁ దెలిసికొనుటకుఁ గాని నిన్ను దూషించుటకుఁగాదు. ఈవిషయమున నీతో నొనర్పఁ దగిన యాలోచన లనేకములున్నవి. రమ్మి లోపలబోవుదము. ముంగట ముచ్చటలేల ?

మంథర:—కైకా లోపల వలదు. అచట గోడలున్నవి. గోడలకుఁ జెవులున్నవి. మనగ్రహచారము విపరీత మయ్యెనేని నవి చైతన్యమున మూర్తీభవించి మాటలాడును. మాటలు సాక్ష్యములగును.

కైక:—నిజము, నిజము, ఇటులనే నిలిచి నలుదిక్కులఁ జూచుచు మాటలాడుదము. మంథరా, నిన్నరాత్రి నామగఁడు నాయింటికి రాఁదగి యుండెనుగదా? ఏల రాకయుండును?

మంథర:—నీ సవతియగు కౌసల్యతో సరసము లాడుచుండె నేమో?

కైక:—ఉండుముండుము, మంథరా, ఇన్నిదినంబులులేక భరతుఁడు లేనపు డీ మహోత్సవమును నెఱపఁదలచి రేల?

మంథర:—భరతునుండి కలుగు నంతరాయంబునకు భీతిల్లి.

కైక:—భరతునిపై నామగనికిఁ బ్రేమ హెచ్చుగ నుండునే?

మంథర:—నీవు పిచ్చిదానవు. కార్యసాధనకునై యనురాగము చూపుచుండెను. ఉత్సవసమయ మాసన్నమయినతోడనె, మనభర

తుఁడు వలదనినను బలాత్కరించి దూరప్రయాణ మొనర్పఁ జేసెను.

కైక:—అటులయిన శత్రుఘ్ను నేలపంపెను?

మంథర:—భరతునిఁ బిలిపింపలేదను నీ నిందను దప్పించుకొనుటకు.

కైక:—రాముని మామయగు జనకునినైనఁ ఈ యుత్సవమును వీక్షింపఁ బిలిపింపలేదుగదా?

మంథర:—ఏల పిలిపించును? అటులతనిఁ బిలిపించినచో భరతునేల రప్పింపలేదని నీవాక్షేపింపవా?

కైక:—నిజము, అటులయిన నీయెత్తుగడ బహుకాలముగఁ బన్నినది కాఁబోలు.

మంథర:—దానికి సందేహమేమి? ఇవు డాఱునెలలుగ దినదినమును నీమగఁడును రాముఁడును, వసిష్ఠుఁడు, సుమంత్రియు గుసగుసలుగ మాటలాడుచుండిరి. ఎపుడయినను నేఁబొంచి వినుచుంటినిగాని మాటలు వినఁబడుచుండలేదు, కావున నీకుఁ దెలుపనైతిని.

కైక:—(ఆలోచన నభినయించి) మంథరా! నామనమునఁనుండునది నిజముగఁ దెలిపెదను వినుము, రాముని పట్టాభిషేకంబునకు విఘ్నంబుఁ గలిగింప నాకు నిష్టములేక యున్నను నామగని యొక్కయు నాసవతియొక్కయు, కుట్రలను జూచి నాకుఁ బట్టరాని యాక్రోశము కలిగినది. ఎటులయినను నీ యుత్సవంబునకు భంగంబుఁ గలుగఁజేసి వారినూతికి మసిబూయవలెను. ముందేమయినను గానిమ్ము.

మంథర:—(స్వగ॥ నేఁదలఁచిన దిదియేను). అమ్మా కైకా! దీనికి నుపాయ మేమొనర్చెదవు?

కైక:—అదియే తోఁచకయున్నది.

మంథర:—(ఆలోచన నభినయించి) నాకుఁ గొన్నియుపాయములు తోఁచినవి. వాని ననుసరింతువేని నీ కార్యసాఫల్యమగుటకు సందియ ముండదు.

కైక:—అమ్మా! మంథరా! అవియేవి. ఆయుపాయము లెవ్వి?

మంథర:—తెలిపెద. హెచ్చరికఁ గలిగి వినుము.

(1) నీవు కోపము నటించుచుఁ గోపగృహమున విగతాభరణవై మలిన వస్త్రములు ధరించి పరుండుము. ఇది మొదటిది.

(2) నీ మగఁడు వచ్చి నీ పాదములుబట్టి వేఁడుకొనుచు నీవడిగినది యిచ్చెద ననును. బాసఁ జేయింపుము. మఱవకు. అవసరసమయమున వలపుల యున్మాదముఁ దలకెక్కి మగవా రెంతటి బాసలయిననుఁ జేయుదురు. ఇది రెండవది.

(3) ఇది యిం కొక కష్టమైనపని. నీవు ధైర్యము వహించి జాతి గుణియకల దానివయి మర్యాదపై దృష్టియుంపక చేయవలెను.

కైక:—అదియేమి? త్వరగాఁ దెలుపుము. నాకు నిపుడుగల యాక్రోశముచే నెంతటి పనినైననుఁ జేయ ధైర్యము కలిగినది.

మంథర:—అంత గాక. ఆఁడుది సాహసించిన నెక్కార్యంబుఁ జేయఁ జాలదు? మగవా రీరీతి స్త్రీల మోసఁగింపనటుల వారికి బుద్ధిఁ జెప్పవలెను.

కైక:—వృథాలాపంబు లేల? మూఁడవకార్య మెద్ది?

మంథర:—నీమగఁ డట్టిబాసఁ జేసిన పిదప రాముపట్టాభిషేకంబొనర్పుమన్న వేఁడుము. ఆమాటలు వినినతోడనే నీమగఁ డాగ్రహ

పడి నిన్ను నిందించుచుఁ దిట్టును నీవు దిట్టవైన మాటకు సూటి యెదురాడుము.

(4) అంతతో వదలిన నుపయోగంబు లేదు. రాముఁడు పదునాలుగేండ్లు నారచీరలు గట్టికొని యరణ్యావాసం బుండులాగున నొనర్పుము.

కైక:—అమ్మా మంథరా ఇది కష్టతమమైనపని.

మంథర:—కష్టనిష్ఠురములకు నీవు వెఱవకు. కాదేని కార్యభంగమగును సుమా! పిదప భరతుని పట్టాభిషేకంబుఁ గోరుము.

కైక:—మంథరా! నీ యూహలు చక్కఁగ నున్నవి. అన్నియు సదుగుదును గాని రాముని వనవాసంబు గోరుట కష్టతమంబుగ నున్నది.

మంథర:—దానికి జంకితివేని నీయొనర్చుసాహసంబెల్ల బూడిదలో హోమమగును.

కైక:—అది యేల?

మంథర:—కైకా! నీసాహసమున భరతుఁడు రాజగును. రామునకు రాజ్యవియోగమగును. ఇది సిద్ధాంతమనికొందము. రాముఁడు జనానురాగముగలవాఁడు. వాని ముఖలక్షణ మట్టిది. నీకొడుకు భరతుఁడు వానికి శత్రువగును. జనబాహుళ్య సాహాయ్యంబున నీసుతునిరాజ్యము స్థిరముగ నిలువదు. జనులకు రామునిపైఁ గల యనురాగము కలకాలముంట సందియము. కావున పదునాలుగేండ్లు నిర్జనప్రదేశమగు నరణ్యంబుననుండినచో జనులకు వానిపైఁ బ్రేమదప్పును. రామునకు శాంతగుణమువచ్చి ముని వృత్తి యలవాటయి విరక్తిఁ బుట్టును.

కైక:—మంథరా! నీయుక్తులు శ్లాఘనీయములుగనున్నవి. అటులనే యొనరించెద.

మంథర:—ఇంతగ సాహసకార్యము లొనర్చుటకు నీకు సాధనము లెవ్వియని యాలోచించినావా?

కైక:—నాకోపము పశమింప నామగఁడు నేనడిగినది యిచ్చెదనని బాసచేయు నంటివియే?

మంథర:—అయ్యో పిచ్చిదానా! అది యొకటి చాలదు. అది చెల్లదేని నీ వివాహకాలపు ప్రతిన హెచ్చరింపుము. అదియుఁ జాలదేని పూర్వమున శంబరాసురునితో నీమగఁడు రణమొనర్చుతఱి నీవు ధవళాంగముని మంత్రసాహాయ్యమున నొనర్చిన సాహసమునకు నిచ్చిన వరద్వయశరము లుపయోగింపుము. ఈ నాల్గుసాధనములు సిద్ధముగ నుంచుకొని సమయానుసారముగ నుపయోగించి కార్యము సాధింపుము. ఎవ రేమిచెప్పినను వినకుము. నాహితములు మఱవకుము. కేకయరాజసుత కౌసల్యదాసి యనియెడు కళంకం బార్జింపకుము.

కైక:—మంథరా! నే నట్టినిందకు లోఁబడుదాననా? దశరథుని భార్యలలోఁ గైక హెచ్చని కీర్తినంది గర్వించు నేను సవతికి దాసియను నిందఁ దెచ్చికొని మనఁగలనా?

(5 అనుబంధము.)

మంథరా! లోనికి వెళ్లెద. కర్తవ్యంబు చాలుగ నున్నది.

(నిష్క్రమించును).

మంథర:—(స్వగతము) హా. హా. స్త్రీసాహసమంతయును జూపితిని. అబలల బుద్ధి బలిమికి నెద్ది తులతూఁగును? స్త్రీ లబలలని

పురుషు లాడుట స్వాతిశయంబు నిరూపించుకొనుటకె గాదా? మూలం గూర్చుండి మూడులోకంబు లోకమూలకు నిగ్గం గలవా రబలలా? ఈ రాత్రి యేమేమి జరుగునో కనియెద.

(నిష్క్రమము)

తృతీయరంగము.

కోపగృహము:—కైక. దశరథుఁడు. రామునఁడు. సుమంత్రుఁడు. మంథర.

(కైక మలినాంబరములు ధరించి యాభరణములు వదలి నేల పైఁబడియుండును.)

దశరథుఁడు:—(కైకనుఁజూచి స్వగతము) ఏమి యచ్చెరువిది. కైక యీరీతిఁ బడియుండుటకుఁ గారణమేమి? నామన మేమొకో భీతికి నాలవాల మయినది. (ఆలోచించి) నిన్నరేయి తనవంతుగ నుండినను నేను రాకనిలచి నందులకుఁ గోపము వచ్చియుండు నా? ఉండును. పురుషులకుఁగల కార్యబాహుళ్యము స్త్రీలకుఁ దెలియుటెట్టులు? స్వల్పకార్యములు సైతము గొప్పఁజేసి పురుషులపైఁ గోపమూనుట స్త్రీలసహజ గుణము. (ఆలోచన నభినయించి) రాముని పట్టాభిషేక వార్తఁదనకుఁ దెలుపలేదని కోపఁబడి యుండునా? ఉండనగును? ఈయూహ లేల? సాంత్వన వచనంబుల నూఱడించి కారణంబుఁ దెలిసికొనియెద? (కైకను సమీపించి మెల్లగ ముసుఁగుఁదీయుచు! కైక దశరథునిఁ ద్రోసివైచి మఱల ముసుఁగు వైచికొనును. దశరథుఁడు ముసుఁగుఁ బట్టికొని తీసి) కైకా! ఏమి యీ విపరీతచర్యలు, కోపమునకుఁ గారణం బేమి?

కైక:—(దట్టముగ ముసుఁగుఁ గప్పికొనుచు.)

దశరథ:—కైకా! నీకై కాదెనే వచ్చి దాసానుదాసుఁడుగ నిలచి నాను?

సీ. మెత్తనిపాన్పును మెచ్చకనీవిటు,
నేలనువఁలిచితివేల? కైక!
ఆటలుపాటలు మాటలొల్లకయిటు,
మూగవైతివియేల నాగయాన?
హారముల్వదలి విహారముల్విడనాడ,
తాపమేకతమేమొ తన్వి నేఁడు?
కోపమా; యిదినాదుపాపమా; యింతటి,
తాపమేలాకొనీకుఁ దరుణి చెపుమ

గీ. బాలసౌజన్యశీల, గుణాలవాల,
బాలచంద్రాభసురుచిర భవ్యఫాల,
నీలమేఘనిభాలకజాల, యిటుల,
నేల యలుకలు చెల్వమా, జాలమేల?

బాలా! ఇందిందిరాలక జాలా, సురుచిరముకుర కపోలా, బాలేందుఫాలా, నీసుమకోమల గాత్రం బీ నేలపైఁబడఁ ద్రోసితివేల? వెలలేని చలువ వలువలుండ నీమైలదుకూలములేల గట్టితివి? మృదుల పర్యంకములపైఁ బవ్వళింపక ధూళిధూసరితంబగు నేలపైఁ బొర్లెదవేల? పసిడిసలాకపసను సరకుసేయని నీకుసుమ కోమలాంగంబు వాడువాఱ నదేల? హీరహారాద్య లంకారముల నొప్పారు నీశరీరమాహారవిహా రాదులొల్లక కుందనేల? పున్నమ వెన్నెలతేని చెన్నుదన్ను నున్నని నీ మేను కాంతిసన్నగిలెనేల? బాలచంద్రుని బోలు నీఫాల తలమునఁ బట్టి

రాచితివేల? నీ యలినీలాలకజాలంబు ఫాలతలంబాక్రమించుచుండఁ బాపటఁదీర్పక యేపుచెడి పడితివేల? నీ యరుణాధరంబుల యరుణిమదశదిశలఁ బ్రసరింపఁ జేయక, శ్వాసోచ్ఛ్వాసముల వేడిమికి వాడఁ జేసితివేల? కమ్మని తావులీనుతమ్ములమ్ముఁ గేల్దమ్ములనంది కెమ్మోవినిడవేల? రాకాశశినిభాననా! జగ్గుగి మెఱయువెన్నెలనిగ్గునుఁదగ్గించు నీ చిఱునగవు సిరిని నాపైఁ నెఱపవేల? చెన్నుఁజెడి, సిరిఁదూలి, చెలులఁగేరి, మదిఁగూలి, యిలఁగూలి, సొలితివేల? ఎవరు నీకే యెగ్గులొనర్చిరి? ఎవరు నిన్నెదిరిమాటాడిరి? తెలుపుము. విధాతవారి నుదుట వ్రాసినవ్రాఁత నేటికిఁ దుది యనిపించెద. లజ్జవిడి, నామాటలాలించి, మన్నించి, హితమెంచి, గౌరవమునించి, యనురాగముఁబెంచి సరససల్లాపముల నను నాదరింపుము. దేవీ, నీవు కోరితివేని నాప్రాణంబునునైన నిచ్చుటకు సిద్ధుఁడుగనున్నాఁడను.

కైకే (లేచియొప్పుచు) నాథా! నాకు నింతయుండిననేమి నేననాథనైతిని.

(6. అనుబంధము.)

దశర:—మోహనాంగీ! అమంగళము పలుకులు పలుకకు. అది యెంత గొప్పదయినను నీయభీష్టంబు నెఱవేర్ప నీదాసుఁడగు దశరథుఁడు సిద్ధుఁడుగనుండ నీవనాథ వెటులయ్యెదవు? నాయెడ నా నిర్వీడ? నీ యిష్టార్థం బేమయినది నడుగుము. మారాడక నిచ్చెద వేడుము.

కైక:—(దశరథునికంఠముపైఁ బ్రేమ సూచించుచుఁ గేలుసాచి) మోహనాంగా! మగవారికి క్షణమునకు నొకబుద్ధి. ఊసరవెల్లివర్ణములు మార్చినటుల వారిబుద్ధులు మారుచుండును. వారికృత్యములో సందుసుడిమాయలు. అసత్యములే వారి యాభరణ

ములు ఈ దుర్గుణములన్నియును రాజులయందు రూపముఁ గొనియుండును. వారినిఁ దామసరాజసగుణములావరించి యెల్ల కాలము బాధించుచుండును. పాపభీతివారికి నించుకయినను లేదు. వారు మనమునఁ దలఁచునది యొకటి. నోట నాడునది వేఱొకటి. చేతఁ జేయునది మఱియొకటి. కావుననే రాజులకుఁ ద్రికరణశుద్ధి లేదనిరూఢి.

ఉ. రాదు నిజమ్ము. రాజసవిరాజిత రాజుల నోట; వారికిన్
లేదు నిజమ్ము రాజు లవలీల నళీకము లెన్నియేని, స
మ్మోదమునన్ వచింతు రది ముఖ్యమతమ్మని; కాన భూధవుల్
మేదురపాపయుక్తులని, మేదినిఁ బల్కుదు రార్యు లెల్లరున్.

మోహనాంగా! సామాన్యముగ రాజు లింతటి దుర్గుణాధికులని సర్వు లెఱుంగుదురు. నీవో సూర్యకుల పారావారరాకానిశాకరుఁడవు. ఆదినుండి మేదిని నేలిన రాజులలో నధిక పుణ్యుఁడవు. అనేక యాగాచరణకర్మము లొనరించి పునీతుఁడైనవాఁడవు. నీయట్టి వానియం దనృతదోషంబు రాదని నేనెఱుంగుదును. అయినను నెట్టి సజ్జనుని మానసమైననుఁ జలించుచుండును. అట్టి కాలంబున వారికి నసత్య దోషము మానసమున స్ఫురింపదు. జ్ఞప్తికి రాదు. కావున నీ విప్పుడు పలికిన బాస సత్యమనియు తప్పక చేసెదననియు మాట యిచ్చినచో, నాయిష్టార్థంబు నీకుఁ దెలిపెద.

దశరః—కైకా! ఇన్నిదినములుగ నీవు నాకుఁ బ్రేమాస్పదురాలగు దానగనుండి, యిపుడు నాసత్యవచస్థితిని సందియించెదవా? సత్యము తప్పనని నీకుఁ బ్రమాణము గావలయునా? సజ్జనుని వాక్కే ప్రమాణము. వలచితివి గానఁ దెలిపెద వినుము. నీమనమును దెలుపుము.

ఉ. కామిని! తెల్పుమా! ద్విరదగామిని! నీదగు కామితార్థముల్
దామరసాక్షి తీర్తునిదె, దైవము సాక్షిగ, భూమిసాక్షిగా;
నీమృదులాంఘ్రిసాక్షిగను, నీరధిసాక్షిగ, నమ్మవేని, గా
రాముగ నేము బెంచు మన రామునిసాక్షిగ, నగ్నిసాక్షిగన్.

భామామణీ! ఇంతకంటెను గఠినప్రమాణంబు నీ కేమి కావలయును?

కైక:—నాథా! భద్రము. ఆడితప్పిన దోషమునకు లోఁబడకుము.

దశ:—నాతీ! ఏల యీరీతి బాధించెదవు. నీయిష్టం బానతిమ్ము.

కైక:—నాథా! మఱేమియు లేదు. నాతోఁ దెలుపక రహస్యముగ రామునికిఁ బట్టాభిషేకంబు రేపు ప్రాతఃకాలంబుననే సలుప యత్నించితివఁట నిజమేనా?

దశ:—నాతీ! నిజము. ఆవార్తఁ దెలుపుటకునై నేనిపుడు వచ్చితిని.

కైక:—నాథా! అది నిలుపుటయు నాయిష్టార్థంబులలో నొక్కటి.

దశ:—ఏకారణంబున నిలుపవలెను?

కైక:—భరతునకుఁ బట్టముగట్టుటకు.

దశ:—కైకా! పెద్దకుమారుఁడుండఁ జిన్నవానికిఁ బట్టముఁగట్టుట రాజధర్మవిరుద్ధము.

కైక:—సత్యముతప్పుట ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము.

దశ:—అట్టిదికోరుట నీకు రీతికాదు.

కైక.—ఆడితప్పుట నీకు నీతి కాదు.

దశ:—నీకోరిక నాకుఁ గోపకారణం బగును.

కైక:—మాటమీఱినచోఁ బాపకారణం బగును.

దశ:—వలదీ పిచ్చికూతలు.

కైక:—వదలుము నీ విచ్చుచేతలు.

దశ:—నీపలుకులు కర్ణశూలములు.

కైక:—నీపలుకులు నాపీనులకు ములుకులు.

దశ:—నాతీ, నీవు మనఃపూర్వకంబుగ నిట్టికోరికఁ గోరియుండవని నాకుఁ దోఁచెడు.

కైక:—నాథా! నేను త్రికరణశుద్ధిగ నాకోరికఁ గోరినాను.

దశ:—ఛీఛీ! ఈదుర్మార్గబుద్ధి నీకువలదు! వలపు తలకెక్కినతఱి వెలది కోరినదియిత్తునని మాట యిచ్చినమాత్రాన నింతటి ఘోరమగు వర మడుగనగునా? నీకిది బుద్ధికాదు.

కైక:—అటులయిన నిచ్చినమాటతప్పెదువా? నీ సత్య మింతటిదేనా? నీ వధర్మపరుఁడవు. కావున నీసరసనుంట దోషము.

దశ:—కైకా! కామోన్మాదుఁడనై నే నాడినమాటలు కార్యమూల మ్ముగ సాధించుట ధర్మముగాదు.

కైక:—సత్యధర్మసూక్ష్మములు నాకు వలదు. నేను వెళ్లిపోయెద.

(అనుచు వెళ్లుచుండును.)

దశ:—నీయిష్టము వెళ్లుము. (చింతించుచుఁ బరుండును.)

మంథర:—(పొంచి వినుచు వెళ్లెడు కైకనుఁజూచి) కైకా! కాటికి నె చట వెళ్లెదవు? దశరథునకు నీయందు నిజముగు ప్రీతిలేదని ప్రారంభమునసే పలికి నాలుగుసాధనముల నుపదేశించితి. అందు నొకటి యుపయోగించి విఫలవై వెళ్లివచ్చితివేల?

కైక:—మంథరా! నీవు పిచ్చిదానవు. నే నటుల వెళ్లుదాననా? దశర థుని మనోవృత్తినరయ నిటువచ్చితి. నన్ను మాటలాడింపక యున్నవాఁడు.

మంథర:—మనోవృత్తి చూచుటేమి? నీకు మనోవృత్తినొసఁగ సిద్ధుఁడుగనున్నవాఁడు. నీవు మనోహతవు కావలదు.

కైక:—తిరిగివెళ్లి నాసాహసంబుఁజూపెద. (దశరథుని సరసఁజేరి ముసుఁగుఁదీసి పాఱవైచి).

అనృతవాదీ! నేను వెళ్లిపోయితినని సంతసించి నిదురించితివియా? నే వెళ్లను. లెమ్ము. నీవు మోహంబుఁ దలకెక్కి మతిఁదప్పి మాట యిచ్చితి వనుకొందము. అది పోనిమ్ము. నన్ను వివాహంబునకుఁ గోరినపుడు సవతులపైఁ దనబిడ్డనగు నన్నియ్యనని నాతండ్రి పలుకఁడా?

దశ:—నిజము. పలికెను.

కైక:—అపుడు నీవేమి బదులిడితివి?

దశ:—ఏమి బదు లిడితిని?

కైక:—ముదసలివై మతితప్పెను గాఁబోలు. నీరాజ్యంబు నాకునుంకువగ నుంచలేదా?

దశ:—(ఇంచుక యాలోచన నభినయించి) నిజము. నిజము. ఇపుడేల యీమాట.

కైక:—నారాజ్యము నీవెటు రామునకు నిచ్చెదవు?

దశ:—కైకా! నీ వాఁడుదానవు గనుక ధర్మసూక్ష్మములు దెలియవు నాభార్య లిరువురి కడుపునను పిల్లలు లేనందున నిన్నుఁ బెండ్లియాడ యత్నించితిని. నీకు సవతుల తొందర లేమికని నాయనురాగంబు తగ్గక యుండుటకును నారాజ్యం బుంకువ నుంచితిని గాని వేఱుతలంపునఁ గాదు.

(7. అనుబంధము.)

కైక:—ఔరా! మటుమాయకారీ! ఎన్నిమాయలు నేర్చితివి?

కానిమ్ము. పూర్వ మింద్రునకుఁగాను నీవు శంబరాసురునిపై యుద్ధమొనర్చితివి కదా ?

దశ:—నిజము. ఒనర్చితిని.

కైక:—ఆ శంబరాసురుఁడు నీపై ననేకములగు మాయలుపన్ని మేఘమార్గమునుండి బాణములు వేయ నీవు సొమ్మసిలి రథముపైఁ బడితివి కదా ?

దశ:—నిజము మూర్ఛలో మునిఁగితిని.

కైక:—అక్కాలమున వాఁడు నిన్నుఁ జంపనటులఁ గాంచి, ధవళాంగుఁడను ఋషి నా కుపదేశించిన మంత్రమహిమచే శంబరుని మాయలన్నియును నోటు పడఁజేసి నీచే వానిఁ జంపించితిని కదా ? అపుడు నీవు నన్ను మెచ్చుకొని నాకు రెండువరంబు లొసఁగితివి కదా ?

దశ:—నిజము. నిజము.

కైక:—సమయము వచ్చినపుడు నే నావరము లడిగెదనని పలికియుండలేదా ?

దశ:—నిజము.

కైక:—ఆవరము లిమ్మని యిపుడు నే నడిగెద.

దశ:—కైకా ! వార్ధకదశచే బాధనంది పుత్రస్నేహసాహాయ్యమునఁ ప్రాణదీపంబు నిలిపికొనియున్నాను నీక్రౌర్యఝంఝూ మారుతమనువాయువును వరమిషచే వీచి యార్పకు. ఇచ్చిన వరంబులు లేదనను. వానిని సద్వినియోగ మొనర్పుము. నినువేఁడికొనియెద.

కైక:—దశరథా ! ఈబైసిమాలిన పలుకులు పలుమాఱు పలుకకు. జిక్కినజుట్టు చిక్కకున్నఁ గాళ్లనునానుడి ననుసరింపకు. చుట్లు

రట్లువలదు. నిజముకుటుచ. భరతునకుఁ బట్టంబు గట్టుము, ఇది యె నా కోరు మొదటివరము.

(8 అనుబంధము.)

దశ:—కైకా! నేనెంత వేఁడికొనినను, నీకార్యము మానవైతివి. సత్యాశ్వాసులఁజుఁడను. సత్యబద్ధుఁడను. ఈవరమునుండి యనేకానర్థములుప్పతిల్లును రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు. పితృవాక్యపరిపాలకుఁడు. వానికి నేవిధమయిన సమాధానమైనను జెప్పివానినూఱడించెద.

కైక:—ఇక నా రెండవ వరము విధముఁ దెలిపెద వినుము.

దశ:—కైక ! ఈనీ రెండవకోరిక యైనను ధర్మసమ్మతముగ నుండనిమ్ము. బతిమాలి వేఁడికొనియెద.

కైక:—నాథా ! భరతునకుఁ బట్టముఁ గట్టుటచే ననర్థము లనేకములు గలుగునని నీవిపుడే పలికితివి గదా ? నాకును నాభయమున్నది కావునఁ బదునాలుగేండ్లు రాముఁడు వనవాస మొనర్చులాగు నానతిమ్ము.

దశర:—(కోపమున) చాండాలీ! చాండాలీ! నోటికొచ్చిన నేమి పలికితివి? ఏమాడితివి ?

కైక:—పదునాలుగేండ్లు, పూర్తిగఁ బదునాలుగేండ్లు, నేపటినుండి గూడ పదునాలుగేండ్లు రాముని, వనవాసగతునిఁ, జేయవలెను.

దశర:—(హాయని నిశ్చేష్టతఁగూర్చుని మూర్ఛచేఁ బడును).

కైక:—(భీతిలి. వెనుకకుఁ జరుగును). (మంథర ప్రవేశించి, కైకి చేపుఁ దట్టి).

మంథర:—భలా కైకా! నీభర్తనుఁ జక్కఁగ నెదిరించి వరంబులు గొంటివి.

కైక:—నాభర్త నారెండవకోరిక వినఁగనే క్రిందఁ బడిపోయెను. ఏమనునో కదా?

మంథర:—ఏమియు నేలయగును. ఇప్పుడు బ్రతికినన్ని నాళ్లు మఱల బ్రదికియుండును. ఆభయము నీకువలదు.

దశర:—(లేచి, కూర్చుని) కైకా! కైకా:

కైక:—వచ్చితిని.

దశర:—కైకా! నీ వడిగినదియేమి?

కైక:—అపుడే మఱచితివియో? నేపటినుండి పదునాలుగేండ్లు రాముని వనవాసంబునకుఁ బంపవలెనని యడిగితిని?

దశర:—మగువా! సుగుణాభిరాముఁడగు రామునిపై నింతటి పగయేల? భరతునకుఁ బట్టంబుగట్టికొమ్ము. వాఁడు సుఖముగ రాజ్యమేలి కొననిమ్ము. ఈ వృద్ధాప్యదశలో రాముని నే వదలఁజాలను. రాముని వియోగము నా మరణసంయోగమేను. బహుకాలంబు పుత్రరహితుండనై తపించి దైవానుగ్రహమున సుతునిం గన్నులారఁ జూచునంతటి భాగ్యము కలిగెను. కలిగినభాగ్యము నగలఁజేయకు. పుత్రుల ముఖదర్శనవిభవంబుఁ జూడ నేఁబడిన పాటు దైవం బెఱుంగు.

సీ. ఆపన్నసత్వయగా యువతిన నాలోకించి
పుమపత్యపుణ్యంబు పొందఁజూచి
పొదుగుళ్లలో నున్న పుత్రునిరీక్షించి
ముద్దుపల్కులు వినిమోదమంది
చిఱునగవులునవ్వు చిఱుత నిరీక్షించి
ముదజలనిధిలోన మునిఁగి తేలి

వినయవినీతునిఁ దనయుఁ గన్నులఁగాంచి
సర్వస్వకుఁడనంచు సంతసించి
గీ. అట్టివానికిఁ బట్టముఁ గట్టుటెటిని
గుట్టుగట్టుల పాళ్లేయఁ గోరనగునె
వనజలోచన నామాట వినవె నీదు
పదము లంటుచు వేఁడెద బ్రదుకుఁ గనెద.

కైక:—(మారొక్కగ మిడుకొని నిలుచును)

దశర:—కైకా! రాముని వనమునకుఁ బంపు కోరికి యొకటె మాని మఱి యెద్దియైన నడుగుము. రామునిపైఁ బగ సాధింపకుము.

కైక:—దశరథా! నేను పలుమాటల దానను గాను. పట్టినపంతము వదలు దానను గాను. నీమాయ పలుకు వినుదానను గాను.

దశర:—కైకా! అటులయిన నిన్ను మఱియొకటి వేఁడెద. దాని నైన నిమ్ము.

కైక:—అది యేమి ?

దశర:—కైకా! మన భరతుఁడు గిరివ్రజపురమునుండి వచ్చునంతవఱ కయినను రాముఁ డిచట నుండనిమ్ము.

కైక:—ఔరా! ఆలోచన? దురాలోచన? నేను నీమాట వినుదానను గాను భరతుఁడు వచ్చిన పిదప వాని నెటులయిన మోసగించి నాపట్టుదల మరల్పు లాగొనరింపవలెనని కదా నీదురాలోచన. నాకుఁ దెలియును. నీతల్లి నీకేపాలిచ్చి పెంచెనో నాతల్లియు నట్టి పాలే యిచ్చి నన్నుఁ బెంచినది. నీమోసములు నాయందు ఫలింపవు. ఏల దీ బయకారి పలుకులు. నా పంతము వదలను.

దశర:—కోమలీ! సంతోషజలనిధి వీచికలలో సంతతముం దలి

దంద్రుల నోలలాడించు బాలకుని, వంశపాలకుని, రాముని, రూపజితకాముని, సౌజన్యగుణధామునిఁ, గనికరము మాని, కౌటిల్యమూని గహనతలములకుఁ బొమ్మన నీకు నోరెటులాడెనే? వలదీకోరిక. నిను వేఁడెద.

(9. అనుబంధము)

కైక:—(కోపమున) అనృతవాదీ! దుష్టాశయా! క్షత్రియవంశపాంసనా! సప్తాశ్వాన్వయ విదూషకా! కులక్షీరసాగర హాలాహలా! వంశాంబుధి బాడబా! ప్రణవమునఁ బ్రపంచమంతయు నణఁగిన విధమునఁ బదునాలుగు లోకంబులు సత్యముపైన నిలిచినవి? ఆ సత్యమును బరిపాలించు నీవే యింతటి యసత్యములాడి యిక్ష్వాకుకులమునుఁ జెఱుపఁజూచి యేమి యుద్ధరించెదవో చూచెద. నేఁ బోయివచ్చెద.

దశర:—(నిట్టూర్పు సారించుచు కైకనుఁబట్టి నిలిపి).

సీ. కటకటా! నాపాలి కాలపాశంబయ్యెఁ
    కాంతిపినూనిన కాయరుచులు
హరిహరీ! ప్రాణాపహార విషంబయ్యె
    హరిమధ్యరుచికలి తాంగవల్లి
అక్కటా! శిరముపై నశనిపాతంబయ్యె
    నానత్రనతినాభి యనుఁగుఁ బలుకు
నిర్భరదుర్వార దుష్ప్రసహంబయ్యె
    విమలలోలాపాంగ వీక్షణములు
గీ. నాకుఁ గానేరదిది మహావ్యాధరను
    నాతి కానేరదిది మహాభూతమవని

దయిత కానేరదిది దొడ్డదయ్య మయ్యొ ?
చెడితి నన్నిఁట నీచెలి చెలిమిఁ జేసి.

అకటకటా! ఈకుటిలాలక, యింతటి కటిక గుండియ, యని తెలియనైతిని అయ్యో! ఈకలకంఠకంఠి, నాబహిఃప్రాణంబగు బాలకుని సుఖముపాలి యకాల కాలపాశంబుగఁ బరిణమించెను? ఈకాలాహి వేణి, నాబాలునకు గళబద్ధోగ్ర కాలాహియయ్యెను. ఈమత్తకాశిని చిత్తము శిరీషసుమంబున కంటె మెత్తనని యెన్నితిఁగాని మెత్తని పాషాణంబని యెఱుంగనైతిని. ఈచెలి, తళుకుబెళుకులు మోహానురాగలతలని మోసపోయితినిగాని, నన్నుఁగట్టుటకు నేసేకొనిన రత్నఖచిత సువర్ణశృంఖలములని కాననైతిని. ఈయలివేణి మందహాసస్వన ఘంటిగాని పూఁబోణికాదు. ఈచెలి మేకవన్నె పులిగాని నామేలు గోరెడియాలు గాదు. ఈయువతీలలామ, మృషాభిమాన మద హింసా జనన సీమగాని, స్వాభావిక భామగాదు. ఈకలాపి కలాపకుంతల, నాపురాకృత సుకృత సారంగ శార్దూలగాని నాసుఖాలవాలమగు సుగుణ జాలగాదు. ఈ యండజరాజగమన నాకును హంసమంజు గమనయని యెంచితినిఁ గాని నాకుఁ గుండె తల్లడమగునని తలఁపనైతిని. ఈయలసగమన నాయు లసటకు నమృత కలశమగునని యెన్నితిని గాని నాకంటకులో నెలుసగునని తెలియనైతిని. ఈమచ్చెకంటి నాసచ్చరితములకుఁ గోడగునని యుంటినిగాని నాపచ్చడంబులోని చిచ్చగునని యెన్ననైతిని. ఈదుశ్చరిత నాకు దుశ్చికిత్సంబగు వ్యాధయయ్యెను. ఈయురగివేణి నాపరిధానాంతర్లీన మహోరగమయ్యె. అయ్యో! మాటలాడఁజాల. శరీరము కాల చక్రముంబలెచలించెడు. మానసము కీలికీలలంబడి కాలెడులాగున్నది. నిలువఁజాల? (అనుచు శయ్యపై మూర్ఛపోయి పడును.)

మంథర:—(ముందరికివచ్చి దశరథునిఁజూచి). కైకా! నీవు భయపడకుము. నీధైర్యమంతయును జూపు సమయము ముందున్నది. మగనిముందు మోాల నింతగ రచ్చకెక్కి యితరులెవ్వరేని నేమయినను బలికినపుడు సోలిపోయితివేని నీవుచంచలయని యపనింద వచ్చును. నీకడుపునఁబుట్టిన కొడుకునకుఁ గాను నీవేమొనర్చినను దోషము లేదు. నీచాతుర్యమంతయును నిపుడుచూపుము. ఎవరికిని వెఱవవలదు. వెలుపలనెవరో కాలుచప్పుడు సేయుచున్నారు. పోయిచూచెద. (వెళ్లిసుమంత్రునిఁ బిలుచుకొని మఱలవచ్చును).

కైక:—(సుమంత్రునిఁజూచి) ఏమీా? సుమంత్రీ! వచ్చితివి?

సుమంత్రి:—అమ్మా! తెల్లవాఱవచ్చినది. రాముని పట్టాభిషేకమహోత్సవంబునకు సర్వము సిద్ధముగ నున్నది. దశరథమహారాజుగారు వచ్చి మంగళస్నాన మొనర్చు సమయమైనది. మఱచి నిదురించిరేమోయని పిలువవచ్చితిని.

కైక:—మంచిపనిఁ జేసితివి. సమయమునకు వచ్చితివి. రాజుగారించుక యాయాశమున బాధఁబడుచు రామునిఁ జూడఁ గలవరించుచున్నవారు. వైళమె నీవు నీతండ్రిగారు పిలుచుచున్నారని రామునకుఁ దెలిపి పిలుచుకొనిరమ్ము. పొమ్ము.

(సుమంత్రుఁడు నిష్క్రమించును).

మంథర:—(ముందరికివచ్చి కైకనుఁ జూచి) కైకా! రాముని నేల పిలిపించితివి?

కైక:—మంథరా! ఆవిషయము నీకిపుడే తెలియును.

దశ:—కైకా! రామునేల పిలిపించెదవు? ఇఁక రెండు గడియలు నెమ్మదిగనుండుము. నేనంతకు నిద్రపోలు జేరిన పిదప నీవు రాముని నీచెంతకు బిలిపించి యువ్వార్తఁ దెలుపుము. అంత్యోన్ముఖునైన నన్ను దయఁజూడుము. కటికనై, నాముద్దుబాలుని రాముని నటవికిఁ బొమ్మని పలుకఁజాలను.

కైక:—దశరథా! ఈమాటుమాటికి మాటలాడి నన్నుటమటింపఁ జూడకు. ఇట్టినటనలు నాకుఁ దెలియును. చిటుక్కుమను నాతిలో మూర్ఛపోయిన వానింబలెఁ బడియెదవు. అటులనే చివాలు నలేచెదవు. ఇన్ని పడగాని యవస్థలు బడుచుకొనెను నాకువరములిచ్చ్యానని యొక యసత్యమాడినం జాలు. నాకదిపదివేలు. నీయశము దశదిశలు నిండును. అసత్యమాడునారిలో దశరథుఁడే ప్రథమపాదముగ నుండువాఁడని జనులలో నీకు శాశ్వతకీర్తి వచ్చును. నీవంశ మూలపురుషుఁడగు సూర్యుఁడు సకల కర్మసాక్షిగ నుండి నీచర్యనుఁజూచి తనవంశజుఁడగు దశరథుఁడు సత్యము చక్కఁగఁ గాపాడెనని యెదమెచ్చును. ఇక్ష్వాకుఁడు మొదలగు నీపితృపితామహులు తమ వంశజుఁడు కులమునకే పన్నెఁ దెచ్చెనని సార్వకాల మెన్నుచుందురు.

(రాముఁడు సుమంత్రునితోఁ బ్రవేశించును. దశరథుఁడు ముసుఁగిడుకొని పరుండును.)

(10 అనుబంధము.)

రాముఁడు:—(దశరథుని సమీపించి) నాయనా! నీ సుతుఁడు రఘురాముఁడు నీయానతి రీతిగవచ్చి నీయాజ్ఞకుఁ గాచియున్నాఁడు. ఆజ్ఞయిమ్ము.

దశర:—(ముసుఁగు తీసి రాముని మోముఁజూచి కన్నీరునించుచు మఱల మోము మూసికొనును)

రాముఁడు:—నాయనా! ఇదియేమి చర్య? నీ విన్నాణపు మోమున నింతటి ఖిన్నభావము నే నెన్నఁడును జూచి యెఱుంగనే? నన్నుఁ జూచిన క్షణముననే చేరందీసి కప్పుకొని కౌఁగలించి శిరము మూర్కొని నాయనా యని యనురాగమున ననుఁ బల్కరించుచుంటివి గదా? నేఁడేమి నా మోముఁజూచి కన్నీరు నించెదవు? నే నేమి మం త్రొనరించితిని? నాచేత నొకమాట సైత మాడని యపరాధము నే నేమొనర్చితిని. ఎవరు నీ కేమి యెగ్గు లొనరించిరి?

క. ననుఁగన్న నాయనా! యిటు
ఘనతర వ్యసనమునఁగుంది క్రాఁగెద వేలా!
వినిపింపుము సర్వము, నీ
తనయునకును, గొంకుమాని, తడయక యెలమిన్.
జనకా! లోకము లెల్ల నొక్కమెయి జయింపఁగల పుత్రులు
నలుగురుండఁగ నీకే కొదువఁగలిగెను?

దశ:—(రాముని మోముఁజూచి నిట్టూర్పువదలును. మఱల ముసుఁగిడికొనును)

రాముఁడు:—(కైకనుఁజూచి) అమ్మా! ఏమికారణమున నా తండ్రి యిటు వ్యాకులాయత చిత్తుఁడై పడినాఁడు.

చ. తెలుపఁగదమ్మ తండ్రి యిటు తేఁకువవీడఁగ నేల యమ్మ వ్యాకులమిది యేటికమ్మ, ననుఁగూరిమిఁ జూడక మౌనముూనఁగా, దలచుట యేలనమ్మ, సుతుధైర్యము ప్రీలుగదమ్మ యీవిధ మ్ములకుఁగతమ్మెఱుంగ నిదెమ్రొక్కెద ననుమమ్మ ప్రేమతోఁ.

అమ్మా! నాయన్నయేల నాయన్నాయని నన్నుఁ బల్కరింపక చేరఁదీయక శిరంబు మూర్కొనక, ముద్దిడక, గుండె లెగయుచు, నిట్టూర్పులు విడుచుచు, కన్నీరు కడవలనుండి బలెగుమ్మరించుచు శయనించినాఁడు? కారణం బేమి ?

కైక:—తనయా! రామా ! జగదభిరామా! నీతండ్రి వ్యసన వృత్తాంత ముసర్వమును సంక్షేపముగఁ దెలిపెదను వినుము. మున్ను దేవకార్యార్థమయి నితండ్రి శంబరాసురునితో యుద్ధమొనర్చుచు వానిమాయలకుఁ జిక్కి ప్రాణాపాయము గలుగుసమయమున, నేను, ధవళాంగముని వరప్రసాదంబునఁ బడసిన మంత్ర మహిమచే, నా రాక్షసుని మాయలడంచి నీతండ్రిచే వానిఁ జంపించితి. అట్టినా సాహసకార్యమునకు మదిమెచ్చి, నీతండ్రి నాకు రెండు వరమ్ము లొసంగెను? సమయము వచ్చినపుడు నేనువానిని వేఁడెదనని పలికియుంటిని. ఇప్పుడట్టి సమయము తటస్థించినందున నావరములిమ్మని వేఁడితిని ? అవి యెవ్వియనునది, తెలిపితిని? దానికీరీతిఁ జింతించు చున్నవాఁడు.

రాముఁడు:—అమ్మా! నీవేమి గోరితివి;

కైక:—నాయనా,

దశ:—కైకా ! నిన్ను పలువిధముల వేఁడికొనియెద తెలుపవలదు.

(11) అనుబంధము.

కైక:—నాయనా! భరతుని పట్టాభిషేకంబును పదునాలుగేండ్లు నీ వనవాసంబునుఁ గోరితిని.

దశర:—(లేచి)? ఛీ. చాండాలీ; పుత్రఘాతుకీ ? (అనుచుఁ దిన్నఁబోవును. రాముఁడడ్డగించి తండ్రినిఁ గూర్చుండఁబెట్టును)

దశర:—(ముసుఁగు తీసి రాముని మోముఁజూచి కన్నీరునించుచు మఱల మోము మూసికొనును)

రాముఁడు:—నాయనా! ఇది యేమి చర్య? నీ విన్నాణపు మోమున నింతటి ఖిన్న భావము నే నెన్నఁడును జూచి యెఱుంగనే? నన్నుఁ జూచిన క్షణముననే చేరందీసి కప్పుకొని కౌఁగలించి శిరము మూర్కొని నాయనా యని యనురాగమున ననుఁ బల్కరించుచుంటివి గదా? నేఁడేమి నా మోముఁజూచి కన్నీరు నించెదవు? నేనేమి మంతలొనరించితిని? నాల్కతో నొకమాట నైనఁ దమాడని యపరాధము నే నేమొనర్చితిని. ఎవరు నీకేమి యెగ్గు లొనరించిరి?

క. ననుఁగన్న నాయనా! యిటు
ఘనతర వ్యసనమునఁగుంది క్రాఁగెద వేలా!
వినిపింపుము సర్వము, నీ
తనయునకును, గొంకుమాని, తడయక యెలమిన్.
జనకా! లోకము లెల్ల నొక్కమెయి జయింపఁగల పుత్రులు నలుగురుండఁగ నీకే కొదువఁగలిగెను?

దశ:—(రాముని మోముఁజూచి నిట్టూర్పువదలును. మఱల ముసుఁగిడి కొనును)

రాముఁడు:—(కైకనుఁజూచి) అమ్మా! ఏమికారణమున నాతండ్రియిటు వ్యాకులాయత చిత్తుఁడై పడినాఁడు.

చ. తెలుపఁగదమ్మ తండ్రియిటు తేఁకువవీడఁగనేల యమ్మ వ్యా
కులమిది యేటికమ్మ, ననుఁగూరిమిఁ జూడక మౌనముూన్గఁగా,
దలచుట యేలనమ్మ, సుతుధైర్యము ప్రీలుగదమ్మ యీవిధ
మ్ములకుఁగతమ్మెఱుంగ నిదె్రమొక్కెద ననుమమ్మప్రేమతోన్.

అమ్మా! నాయన్న యేల నాయన్నాయని నన్నుఁ బల్కరింపక చేరఁదీయక శిరంబు మూర్కొనక, ముద్దిడక, గుండెః లెగురుచు, నిట్టూర్పులు విడుచుచు, కన్నీరు కడవలనుండి బలెగుమ్మరించుచు శయనించినాఁడు? కారణంబేమి ?

కైక:—తనయా! రామా! జగదభిరామా! నీతండ్రి వ్యసన వృత్తాంత ముసర్వమును సంక్షేపముగఁ దెలిపెదను వినుము. మున్ను దేవకార్యార్థమయి నీతండ్రి శంబరాసురునితో యుద్ధమొన ర్చుచు వానిమాయలకుఁ జిక్కి ప్రాణాపాయము గలుగుసమ యమున, నేను, ధవళాంగముని వరప్రసాదంబునఁ బడసిన మంత్ర మహిమచే, నా రాక్షసుని మాయలడంచి నీతండ్రిచే వానిఁ జంపంచితి. అట్టినా సాహసకార్యమునకు మదిమెచ్చి, నీతండ్రి నాకురెండు వరమ్ము లొసంగెను? సమయము వచ్చి నపుడు నేనువానిని వేఁడెదనని పలికియుంటిని. ఇప్పుడట్టి సమ యము సంప్రాప్తించినందున నావరములిమ్మని వేఁడితిని ? అవి యెవ్వియనునది, తెలిపితిని? దానికీరీతిఁ బరితపించు చున్నవాఁడు.

రాముఁడు:—అమ్మా నీవేమి గోరితివి;

కైక:—నాయనా,

దశ:—కైకా! విన్నపలువిధముల వేఁడికొనిమొద తెలుపవలనా.

(11) అనుబంధము.

కైక:—నాయనా! భరతుని పట్టాభిషేకంబును పదునాలుగేండ్లు నీ వనవాసంబునుఁ గోరితిని.

దశర:—(లేచి)? ఛీ. చాండాలీ; పుత్రఘాతుకీ ? (అనుచుఁ దిన్నఁబో వును. రాముఁడడ్డగించి తండ్రినిఁ గూర్చుండఁబెట్టును)

రాముఁడు:—నాయనా; ఇంతకేనా యింతటివంత? అదియేమి కారణమో పిన్నతనమునుండి నాకు నరణ్యమున నివసింపవలెనను కోరిక హెచ్చుగనున్నది దానికి ననుకూలంబుగ దయానిధి యగు నాతల్లి కైకేయీదేవి వరములడిగినది. దీనికినీకుఁ జింత యేల? నావియోగమునకుఁ గదానీవు చింతించునది. ఆవియోగము కాలక్లిష్టమైనది గదా? వేదాంతవిదుఁడు దశరథుఁడని పడిసన్నుఁ గాంచిననీవు విమోహ వారిధిలో మునుంగ నగునా? రవివంశమున స్థిరసూనృత కీర్తి ధురంధరుఁడవని పేరందిన నీయశః ప్రసూనామోదంబు వారాశిప్రావృత మేదినీవలయంబెల్ల వ్యాపించినది. ఈరీతిఁగీర్తి కన్యకనుపెంచి పెద్దఁజేసిననీవు పుత్రవ్యామోహమునఁ జిక్కి కూరిమి కళత్రమునకు నిచ్చినమాట తప్పనగునా ? ఈవ్యామోహము నీవివేక లవిత్రమునఁ దెంపుము. వదలుము నీవ్యాకులము ఇంతకును పట్టాభిషిక్తుఁడుగానున్న వాఁడు నాయనుంగు సోదరుఁడు భరతుఁడు? నీకుపుత్రులందఱును సమానులేకదా? ఒకవేళ నేను రాజయినను రాజ్యభారంబు నానిపైనిలిపి దేవబ్రాహ్మణ ప్రీత్యర్థము కొన్ని వత్సరంబులు నేనరణ్యముఁ జేరి రాక్షస కంటకంబులచటినుండి తొలఁచివేయవలెనని యుంటిని. కాకతాళీయన్యాయంబుగ నాయభిలాషయే నాతల్లి కైకేయీదేవి వరరూపంబున నెన్నినాకు మహోపకార మొనర్చు చున్నయది. నాకు సెలవిమ్ము. ఈవార్త నాతల్లికిని నాయనుంగు తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునకును సీతకును దెలిపి వచ్చెద.

దశర:—రామా; రవివంశధామా; వలదు వారికిఁ దెలుపవలదు. రఘురామా? పావననామా? సుందరకామా ? నీవియోగంబు నే

సైఁపఁజాలను. జానకీరామా! రాక్షసవిరామా! నృపకులసా
ర్వభౌమా! విశాలయశోభిరామా! నీలమేఘశ్యామా! నిను
వదలి నేమసఁజాల. నిలువఁజాల.

రాము:—నాయనా! ఈవ్యాకులము మానస సంతాపనీయకు.

క. పదునాల్గేండ్ల వియోగము
పదునాలుగు గడియలనుచుఁ బాపుమతండ్రీ!
పదములఁ బట్టెదను వేఁడెద
సదయత నడవులకుఁబంపు చయ్యన నన్నున్.

నాయనా! "సత్యంవద" యని శ్రుతి శాసింపదా? ఈవిధికి దేశ
కాలబాంధవ్య సమయ నియమములు లేవుగదా! "సత్యేసర్వం ప్రతి
ష్ఠిత" మ్మని వేదవచనమున్నదికదా? జగత్త్రయము సత్యముపైనఁ
బ్రతిష్ఠింపఁబడినది నిజముగదా? "సత్యంజ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ" మనుట
వలన సత్యము భగవంతునిస్వరూపమని శ్రుతివాక్యప్రమాణములు
స్థాపించుచున్నవి. "సత్యమేవజయతి నానృతం" అనువాక్యముచే సత్య
మున జయము గలుగునుగాని యనృతమువలన జయముకలుగదు. వీని
నెల్ల నీవు చక్కఁగ నాలోచించి నాతల్లి కైకేయీదేవికి నిచ్చినవరము
లు ఫలీకరింపఁజేయుము. సత్యము ధరలో స్థాపింపుము. పుత్రవ్యామో
హమున సత్యము వదలకుము.

దశ:—రామా! నీవెన్ని వేదాంతవచనములు బోధించినను నామా
నసమును బంధించిన మోహపాశమునుఁ ద్రెంపఁజాలను. నిన్ను
వదలఁజాలను.

రాము:—నాయనా! ఇపుడే మఱల నీ దర్శనమునకువచ్చెద. మన
మును వ్యాకులమున చింపక యూఱడిల్లియుండుము. (వెళ్లును.)

దశ:—రామా! రామా! పోవలదు. పోవలదు. సీతల్లికి నీవార్త తెలుపవలదు. (కైకనుజూచి) కైకా! నీవెంతటి కటికవైతివియే? ఎంతటి పాపాత్మురాల నయితివే! నీమోముఁ జూచిన దురితము వాటిల్లు. (ముసుఁగిడుకొని పరుండును) (తెఱపడును)

(నిష్క్రమము.)

చతుర్థరంగము - రాజభవనము.

రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు, కౌసల్య, సుమిత్ర, సీత.

(12. అనుబంధము.)

కౌసల్య:—రామా! నీవెంట నేనును వచ్చెద. నిన్ను వదలి నేమనఁజాలను.

క. తనయా నీవెనువెంటనె
వనతలమును జేరుదాన, వలదనవదలన్
నినువదలి యుండఁగలనే
తనువునఁ బ్రాణములు దాల్చి తగునని ధరణిన్.

రాముఁడు:—అమ్మా! పతివ్రతాశిరోభూషణవగు నీవీరీతిఁ బలుకనగునా? నాతండ్రి శతవృద్ధు. అట్టివానిని నిరాదరించి, నీవు నావెంట వచ్చినచో నతఁడు ఏ విషయమేమి దలంచును? లోకులు నీవిషయ మేమనియెదరు? పుత్రస్నేహమున నీవు ధర్మసూక్ష్మములు మఱచుట తగదు. నీకు నావియోగం బతిస్వల్పకాలముగదా? నాతల్లి కైకేయీదేవి శాశ్వతంబుగ నే నరణ్యంబున నుండవలెనని కోరదు.

మ. జననీ! యీవల వంతయింత తగునే? చాలింపుమాచింత; నే
వనవాసం బవలీలఁగా సలుపుచున్ వత్తున్నిను న్వేగఁగా

కౌ:—తనయా! నీదు వియోగజన్యమగు చింతన్ బాయఁగా శక్యమే
అనలంబారునె దూదికప్పిన విహారారామరామాకనన్.

రామా! నీపలుకులు హితనీతి యుతంబులు. అయినను నా మానసాగ్ని నీసాంత్వన వచనములఁ జల్లారక యున్నది.

రామ:—తల్లీ! ఈవిషయమున దూరాలోచనపరురాలవు గమ్ము. పితృవాక్యమునుఁ బాలింపక నేనిచట నిలిచితినేఁబో, దీనినుండి కలుగు ననర్థము లనేకము లుండును.

సీ. కులదైవ మెల్లెడఁ గలయఁజూచుచు నన్నుఁ
గలుషవర్తనుఁడని తెలియునమ్మ
ఇక్ష్వాకభూపాలు నీడితకీర్తికిఁ
గుందుఁ గల్గుచు నాశమందునమ్మ
సత్యహరిశ్చంద్రు నడిసన్న యడుగంటి
కలుషవారిధిలోనఁ గలయునమ్మ
అలభగీరథుయశ మవనినిఁ గూలును
నానుండి నిజమిది నమ్మవమ్మ

గీ. తండ్రికినిఁ గీర్తిఁ దేలేని తనయుఁ డుండి
ఫలము లేదమ్మ యిదినీవు తెలియుమమ్మ
గహనవాసమ్ము నీయనుగ్రహమువలన
గృహమె యగునమ్మ సెలువిమ్మ కృపనుగనుమ.
(పాదములపైఁ బడును)

కౌసల్య:—(రాముని లేవనెత్తి) తనయా! సుగుణసముదయా! సముదంచితనయా! పుత్రవియోగ పటుతరచింతాక్రాంతనై, రామా! ఈశరీరము భరింపఁజాల. దుర్భరము. దుర్భరము. నాప్రా

ణమై నాప్రాణానిలమై, నాబహిః ప్రాణమైరాణించు చిన్నెల చిన్నెలాని, వన్నెలవగలకాని, చెన్నారు సొబగులవాని, గ్రొన్నెలమోమువాని, వెన్నెలంబోలు దరహాసంబువాని, నున్నతభుజములవాని, నాకన్నుల పండువును, నామన్ననవాని, నాకన్న కొమరుని నిన్ను కానలకుం బొమ్మని, నాయనా, నానాలుక నుండి యెటులాడంగలను? పుత్రా! రాజీవదళనేత్రా! రంజితశుభగాత్రా! నిన్నేమనేమందును? నీవియోగంబు నేనెటు సైతు? ఈసంతత సంతాపంబు నేనెటు సహింతు? ఈశరీరమెటు భరింతు? అంతకంతకు మితిమీరు వంత లెట్లు సైరింతు? నీగుణశీలంబులు నేనెంతనియెంతు? ఎంతని విలపింతు తనయా! నీవులేని నా బ్రదుకు మావిలేని యుపవనముగాదే? ఈప్రవేని భాగ్యంబుగాదే? తావిలేని కుసుమంబుగాదే? ఠీవిలేని రాజ్యంబుగాదే? పుత్రా! నీవులేనినా బ్రదుకు చంద్రుండులేని రాత్రియగునుకదా. సారసములులేని సరోవరమును బోలును గదా! కలకంఠంబులులేని యుపవనమేగదా? తాలిమిలేని తపసి చందమగునుకదా! అట్టి బ్రదుకు కేల? వ్యర్థము, వ్యర్థము. అకటకటా! నవమాసంబులు గర్భమున భరించి, దుస్సహప్రసవవేదనలు సహించి, పడరాని యిడుములంబడి, కని, పెంచి, యెత్తి, ముద్దిడి, కడుం బ్రేమతో నేయింబవలుం గాచి, కరుణించి, యిన్నివత్సరంబులు రక్షించి, తుదకుం గిరినాటవులలో మృగముంబలె సంచరింపం బంపం, గన్నతల్లినగు నాకు సాధ్యమా? తనయా! బహుప్రయాస లబ్ధ్యాశనప్రాశనులగు నిఱుపేదలకు నీవు జనింపక చక్రవర్తినినగు నాయుదరంబునం బుట్టినందునం గదా నీకిన్ని కష్టంబులు గలిగె? తనయా! నీవునా

యుదరంబునఁ బుట్టక నీసవతితల్లియగు కైక గర్భంబున జనించి యుండినచో నీసుఖములకు నెనలేక యుండెనుగదా! నీముద్దుమోమునుజూచి మేమందఱము సంతసించు చుంటిమికదా? పుత్రా! ఇన్నిదినంబులు రక్షించునది పటుతర ఘోరాటవులకు బలియిచ్చుటకా? పట్టీ! పట్టభద్రుని సూర్మిపట్టె పెగుసికుఁ గట్టడవినిను పుపు ప్రాప్తి యా కట్టిడి బ్రహ్మనీఫాల నట్టికష్టె లిఖించెనే? నాయనా! నీవుపుట్టినపుడు కాలజ్ఞులు నీ జాతకముఁ జూచి భోగభాగ్య సంపన్నుఁడవగుదు వనిపలికినపలుకు లబద్ధమాయెది? సాముద్రికశాస్త్రజ్ఞులు నీపాదపద్మములందుఁగల జలజాత, హల, కులిశ, ధ్వజ, కలశరేఖలఁ జూచి విశ్వము నెల్ల నేలు సార్వభౌముఁడౌనని పలికినపలుకుల ఫలమా యీసిపిసితలనివాసము? రామా! వంశాబ్ధిసోమా! నిన్ను నేవదలజాలను.

రాముఁడు:—తల్లీ! ఈవ్యామోహము వలదు. ఊఱడిల్లుము.

క. అమ్మా! వ్యామోహము వల
దమ్మా. యూఱటను జెందవమ్మా. యటవుల్
గ్రుమ్మరలి వత్తునమ్మా
గ్రమ్మఱ నెలవిమ్మ; మనముఁ గలఁపకు మమ్మా.

అమ్మా! నీపాదపద్మమ్ములం బడి వేఁడికొనియెద. నాకు సెల విమ్ము.

కౌసల్య:—నాయనా! (యనుచుఁ గ్రిందఁ గూర్చుండును)

రాముఁడు:—(సీతనుఁజూచి) సీతా! సుగుణసమేతా! నీ వారలనుండి ప్రయోజనంబేమి? నా వియోగము నీకుఁ బదునాలు గేండ్లు గదా? అది పదునాలుగు గడియలని యెన్నుము. నీయత్త

మామగారిసేవ నేమఱక పుట్టిన యింటికిని మెట్టినయింటికినిఁ గీర్తిఁదెమ్ము. నాకు సెలవిమ్ము.

(13 అనుబంధము)

సీత:—ప్రాణనాథా! ఏల నాపై నింతగఁ గాఠిన్యము వహించితివి? నావేఁడికోలు నీ వీనుల కెక్కదాయెఁగా? నీవియోగము సైఁచికొని నే నెన్నిదినంబు లిచట మనఁగలనని తలఁచితివి? నీసుఖదుఃఖములో భాగరిని నేనుగానా? వివాహకాలమున నే నట్టుప్రమాణంబు సేయునా? ఎన్నఁడుగాని నిన్నెడఁబాయ నని యగ్నిసాక్షిగ నీవు ప్రమాణంబుఁ జేయవా? ప్రమాణ భంగంబు ధర్మవిరుద్ధంబు కాదా! చక్కగ నాలోచింపుము.

రాముఁడు:—మోహనాంగీ! నిన్ను వదలిపోవునంతటి కఠినాత్ముఁడనా నేను? కుసుమకోమలాంగివియగు నీవు విషమాటవుల సంచ రింపఁజాలవని యెన్నితినిగాని వేఱొకటి కాదు.

సీ. తలిరులఁబోలెడు తరుణి నీపదములు
కంటకకలిత మా కాననంబు
అతికోమలతఁబూను లతనీదు దేహంబు
వితతాతపాతప్త విపినమదియు
మెత్తనిమెత్తల మెచ్చదు నీమేను
కర్కశపాషాణ గహనమదియు
పిచ్చుక లఱచిన జిచ్చుపడెదు నీవు
భీషణ మృగనాద భీష్మమదియు
గీ. కటకటా! యిట్టి కఠినత లెటులనీవు
సైఁతువని వీడనాడితి సతిరో నిన్ను

విడనాడిన కఠినుని విధము గాదు
మగువలకు కాననంబులు తగవు తరుణి.

కోమలాంగీ! ఘోరారణ్యంబులు నీయట్టి కుసుమకోమలాంగులు వసింప నర్హములైనవి కావు. మణిగణఖచితమందిరంబులందుండి సమ్మోదములందు నిన్ను వనమందిరంబులం దుంపనగునా? విని నాలోచించికదా నిన్నిచటనే వదల నిశ్చయించితి.

సీత:—నాథా! నీదండ బాసి నేనుండి ప్రయోజనంబేమి? నాథుని సన్నిధానంబుగాదే నారికి స్వర్గసుఖమ్ము.

సీ. పతిదండ లేనట్టి సతియుండఫలమేమి
కోయిల లేనట్టి మావిఁబోలె?
భర్తను బాసిన భార్యయుండఁగ నేమి
శారిక లేని పంజరముఁబోలె
పురుషరాహిత్యమై తరుణియుండఁగ నేమి
తావినిఁ బాసిన పూవుఁబోలె
ధవు నెడఁబాసిన యువిదయుండఁగ నేమి
శశివిలాసము లేని నిశనిఁబోలె?
గీ. అనఘ జీవాత్మ లేని దేహమును బోలు
నాథు నెడఁబాసియుండిన నారి బ్రదుకు
దైవమును లేనిగుడియుండఁ దగునె రమణ?
స్వర్గసుఖమేల పతియుండు సతికి రామ?

రామా! నిన్ను వదలి నేనిచట నుండఁజాలను. ఇంతకంటెను హెచ్చుగ నీకు మాఱుపలుకఁజాలను.

రాముఁడు:—సీతా! నినువదలియుండ నా మనమొప్పునా? వనవాస

క్లేశంబులు నీవు సైఁపఁజాలవని నేఁ బలికితిని. నీవాఁ కష్టములో
ర్వను ధైర్య ముండెనేని నవశ్యము నావెంటరానగును.

(లక్ష్మణునిఁజూచి)

మ. అనుజా లక్ష్మణ పోయివచ్చెదను నిన్నాబాల్య మిత్రమ్ముగా
గనియున్నాఁడను గాన నీవెటుల నీకౌసల్యనున్ దండ్రినిన్
వనటల్బాయఁగఁ జేయుదో యిఁకియ నీభారమ్ము. నావారుగా
నినునేనుంచెద నిచ్చటన్ సతతము న్సేవింపుమావారినిన్.

లక్ష్మణా! పిన్నతనంబునుండియు మన మన్నదమ్ములముగ నుంట యగాక ప్రాణస్నేహితులుగ నున్నారము. సదాకాలంబు నేమఱక నీవునన్ను సేవించు చుందువు. ఎడఁబాయని సోదరవాత్సల్యంబు నాకు నీపైనున్నది. నీయెడఁబాటు నాకు దుఃఖకారణముగ నున్నది. పితృవాక్యపరిపాలనంబునకునై నే వనంబునకుఁ బోయెద. మనతండ్రి దశరథుఁడు. శతవృద్ధు పుత్రవియోగంబునఁ గుందుచున్నవాఁడు. నాతల్లి దుఃఖంబుఁ జెప్పనే వీకాదు. పుత్రవ్యామోహా మా పురంధ్రీమణికి మానసమున నాటినది. నామారుగ నీవిచట నుండి యెడఁబాయక వారి శుశ్రూష యొనర్పుము. వారిని నూఱడింపుము. నీకు శ్రేయోభివృద్ధి గలుగును.

లక్ష్మ:—అన్నా! ఏమి పల్కితివి!

శా. అన్నా పల్కితివేమి? నేనుమన లేనన్నా నిను న్బాసి; నీ
వెన్నండేనియు నన్నుఁ బాయుదుగదా? యీనాఁడు నీవీమతిన్
జెన్నారన్ వెలుపంగ నేమి కతమో? చెల్వొంద నీవెంటనే
నున్నన్ నాకదె సర్వ సౌఖ్యనిధియై యుండున్ సదాకాలమున్.

రామా! పగటిమిడిగనాడి, మానంబు విడనాడి, క్షత్రియధర్మముఁ బోనాడి, తేజమ్ముబిడి దీనోక్తులటు లాడనగునా! తండ్రియానతిని

ధిక్కరించుట తగదనియెదవేమో! తండ్రి శతవృద్ధుఁడుగ నుండినను కామాతురుఁడయి యెఱుకలేనివాను లెన్నియో యొనరించుచున్న వాఁడు. కైకకు వరమిచ్చి బొంకనేరకయున్నవాఁ డనియెదవేమో! రాజ్యంబునకుఁ బట్టంబు నీకుఁ గట్టెదనని వసిష్ఠాదిగురువరుల యెడను, హిత పురోహిత మంత్రివర్గ పౌర జానపదాదులయెదుటఁ బ్రతిజ్ఞఁ జేయఁడా? అసత్య మసత్యమాయెఁగా? బొంకుకుఁ బ్రమాణముగలదా! విష మెంత భక్షించిన నేమి? ద్రోవము ద్రోవమేను. నీవు దానినిఁ బాటింప వలదు. రాజ్యము మనతండ్రిది కావున నతఁడెవరికైన నీయఁదగు నని యెదవేమో ? కా! మ్ము. రాజ్యము భరతునకు నియ్యనిమ్ము. నిన్నుఁ గాననమ్మునకుఁ బొమ్మనుట యెచ్చటిధర్మము? నీవేమి దేహమును విక్ర యమునకు నమ్ముకొనిన దాసుఁడవా! దశరథుఁడెక్కడ; భరతుఁడెక్కడ కైకయెక్కడ; వరమెక్కడ? ఇచ్చుటయెక్కడ. నేస్థిరముగనిలిచి, విల్లెక్కుడుదును. నన్నెవఁడు మాఱ్కొనునో చూచెద. భరతుఁడే మొదలుగాఁగల వీరులనెల్లఁ దెగటార్చి పురంబు భస్మీభూతము సేసె దను. హరిహర బ్రహ్మాదులు వచ్చినను వదలను. నిన్ను సర్వభూపాలం కృతునిగ నొనరించి పట్టమునకు నభిషిక్తుఁజేసెద. నాయట్టి పరాక్రమ శాలి నీసేవకుఁడుగను సోదరుఁడుగను నుండ సామ్రాజ్యంబుఁ దృణీక రింప నీకుఁ దగదు. అడవులకుఁ బోవలయు ననెడి నుడి యుడుగుము.

కౌసల్య:—రామా ! విమలతర వాక్యములాడు నీతమ్మునిమాట వినుము. శౌర్యమునమించి యార్యసమ్మతముగ నీయువనినిఁ బాలింపుము. సవతియగు కైకయొక్క మత్సరపుమాటలువిని, రాజ్యముమాని, కాననంబులు సేరుట ధర్మంబుగాదు. తనయా! ఇందు మఱియొక ధర్మసూక్ష్మం బున్నది. దాని నీవేల యాలో చింపవు ? నాయింటనుండుము. నాదు శుశ్రూషఁజేయుము. ఇంతకంటెను హెచ్చుధర్మము నీకులేదు. జనకుని యాజ్ఞశిరో

రత్నముగఁ బూనఁజాలిననీకు జనని యానతిసేల నన్నఁజేయ నెన్నెదవు!

రాముఁడు:—తల్లీ! నాతమ్ముఁడు నాకుఁ బరిభవ మైనదని యెన్ని దానిని భరింపఁజాలక క్రోధావేశపరవశుఁడయి మిన్నుమన్నుఁ గానక ధర్మముమాఱ యెన్నియో నన్నమాటలాడెను? నీవును వానిమాట లూతఁగొని పలుకుట నీతి కాదు. నాజననమునకు క్షేత్రస్థానము నీవయినను నాధారము నాతండ్రి. కావుననే తండ్రియాజ్ఞను నెఱవేర్చుట తనయునకు ముఖ్యధర్మమని శ్రుతులు పలికెను. పెద్దలాచరించిరి.

సీ. తనతండ్రి పనుపునఁ దల్లినిఁ జంపెను
భృగురాముఁ డలనాఁడు భీతివదలి,
తనతండ్రి పనుపునఁ దడయక చలమునఁ
గుండీడు చంపెను గోవుఁగాదె,
తనతండ్రి పనుపునఁ ద్రవ్వరే జలధిని
సగరాత్మజులు నాఁడు సంతసముగ,
తనతండ్రి పనుపునఁ దారుణ్య మంతయుఁ
బూరుఁడునిడి జరా భారమూనె.
గీ. తండ్రి పనుపున నడవులఁ దాఁ జుచుంట
ధర్మలక్షణ మానిది తల్లివినవె
నీతికి విరుద్ధపథమెందు ఖ్యాతిఁగనునె
జనని నీవిది తెలియవే మనమునందు.

ధర్మసూక్ష్మము లన్నియును నీకుఁ గరతలామలకఁబుగ నుండినను దెలియనిదానింబలె మాటలాడెదవు! కూరిమి దారకు నాతండ్రి వరము లొసంగెను. నాతల్లి యావరము లిమ్మని వేఁడెను. నాతండ్రి

కాననమ్ములకుఁ బొమ్మని నాకు నానతి నిడెను. ఇలనేలువాఁడు వేఱో కఁడు కాఁడు. నాతమ్ముఁడు భరతుఁడు తండ్రి పనుపునఁగైకొనిన కానన నివాసంబు కష్టంబు కాదు. ఇట్టివి దైవయత్నములు దాఁటఁగ మన తరముగాదు. కానున్నది కాకమానదు. ఊరక పొగిలినఁ బ్రయోజనమ్ము లేదు. (లక్ష్మణునిఁ జూచి) లక్ష్మణా! నీవు బాలుఁడవు, ఏమియు నెఱుఁగఁజాలవు వీరవరుల విక్రమంబుఁ జూపెదవుగాని ధీరవరుల తాలిమిఁ దాల్పవు. నీవిక్రమము, నీభుజాబలము, నీశరకౌశల్యము, నీబుద్ధియు, నీమగటిమియు, నేనెఱింగినదియేను. అని నంతకార్యము నీవు సేయనోపుదువు. అయినను నీపరాక్రమ మెవరిపైనఁ జూపనెంచితివి. నీ ముసలితండ్రిపైననా? నీయగ్రజునిపైననా? ఇంతకును భరతుఁడు మనకేమి యెగ్గొనరించెను. వాఁడు నాయం దెడతెగనిభక్తికలవాఁడే! ఇవి యన్నియు నాలోచించి శాంతి వహింపుము. ఆతురమిట్టికార్యమునఁ జెడుగగును.

గీ. తల్లియాచించె వరములు, తండ్రియిచ్చె
ననుఁగుఁదమ్ముఁడు రాజయి యవనినేలు
నడవినుండఁగ సమ్మతిఁ బడితినేను
మీఁదు మిక్కిలిఁ జింతింప మీకునగునె.

లక్ష్మణుఁడు:— అన్నా! తెలిసియుఁ దెలియక నేనాడినదుర్వచనంబులు క్షమింపుము. నాకొకవరమ్ము నీనుండి కావలసియున్నది. దాని నిచ్చెదవని వేడికొనియెద.

రాముఁడు:— లక్ష్మణా! వరమ్మిచ్చుటచేఁ గలుగు ననర్థములు నీవిపుడెఱింగియు మరల నడిగెదవే! మంచిది. ఇచ్చెదవేఁడుము.

లక్ష్మణు:— అన్నా!

ఉ. కానన సీమలోనఁ గడుకష్టములందుచు నీవు సీతయుఁ
బూనిచరించుచుండ, మిముఁ బొందుచు సేవలు సేయుప్రీతి, నా
మానసమందుఁ గల్గినది ; మానక మీవెనువెంట వచ్చెదన్
మానవనాథ ; యీవరము మన్ననినియ్యుమ సమ్మదంబుగన్.

కౌసల్య:—లక్ష్మణుని సమీపించి) నాయనా ! లక్ష్మణా ! మీతండ్రి ముదిమదిఁదప్పి కైకకు వరములిచ్చి పుత్రవియోగ దుఃఖమున నన్నుముంచెను. నీవు రామునిచే వరమ్ముగ్రైకొని యేమియుఁదలి యని నీతల్లినేల దుఃఖవారాశిని ముంప నెంచెదవు ?

సుమిత్ర:—తనయా ! లక్ష్మణా ! నీవినయవిధేయతకు నేనెదమెచ్చితి. నీవు బాణ బాణాసన పాణివై, తూణీరముధరించి దుర్గమాటవులందు నీయగ్రజుని నీవదినెను బూజించుచుండుము. వారి యాహారమునకునై కందమూలాదులఁ దెచ్చియిమ్ము. వారుంటకు వట తృణపర్ణాదులుదెచ్చి కుటీరముల నిర్మింపుము. వారి సేవయందేమఱకుము.

రాముఁడు:—అమ్మా ! నాతండ్రిని మరల సమీపించి సెలవుఁ గైకొని వచ్చెద మీరిచటనే యుండుఁడు.

కౌసల్య:—నీవెంట నేనును వచ్చెద నీవులేకుండిన యొకగడియ యైననను నీముద్దుమోమును జూడక నే నిల్వఁజాలను.

సీత:—నాథా ! నేనును నామామగారి యానతినంది వచ్చెద నా నతి యిమ్ము.

(14 అనుబంధము)

లక్ష్మణు:—అన్నా ! నేనును వచ్చెద. నాయన్నగారి యాజ్ఞఁగొనివచ్చెద.

రాముఁడు:—లక్ష్మణా ! నీవచట నేమియు హెచ్చుగ మాటలాడవలదు.

లక్ష్మ:—మంచిది, అటులనే యొనర్చెద.

రాము:—అటులైనరండు.

(నిష్క్రమము.)

పఞ్చమరంగము.

మంథర - కైకే—(కైకయిల్లు.)

మంథర:—(స్వగ ! నాపూనిన పనిలో నర్ధమాయెను. మిగతయర్ధము కష్టతమము. ఎటులయినను జేయవలెను. కైకకు నేను బౌరుషమునించి యెత్తిగొడిచినపు డెల్లను కోపమువచ్చును. అంతలోనే శాంతము వహించును. నాపూనిన పనికి నీ గుణము సరిపడదు. ఇత్తఱి కైక మెత్తపడినచో నాకార్యము రిత్త బోవును.

(కైకప్రవేశము.)

కైక:—మంథరా! పనిపాటలువదలి యిటునిలిచి యేమో యాలోచన చేయుదానింబలె నగపడుచున్నావు. ఏవిషయమున?

మంథర:—మఱి యేవిషయమున నున్నది? మన భరతుని విషయమేను.

కైక:—భరతుని విషయములో నాలోచనయేమి?

మంథర:—వాని పట్టాభిషేకమునకుఁ గానివారినుండి యంతరాయము లెన్నికలుగునో యనుభీతిచే.

కం. ఉదయము నుండియు నామన
మదియేమికతమ్మొ కలఁత నందితి నమ్మా
హృదయేశుఁడు పెతలంబడి
బ్రదుకుట దుర్లభమటంచు భయమగునగదే.

కైక:—మంథరా! అదియేమొ కారణమోగాని నేటిప్రాతఃకాలము నుండి నామనము కళవళపడుచున్నది. రాముని కాననవార్త

దలఁచికొనిన నాహృదయమునఁ గేలిడి కలఁచినట్లు లగుచున్నది. ఏమిసేయుదును ? ఇంతకు రాముఁడు కాననంబునకుఁ బోయెనేని నామగఁడసువుల నిలుచునో నిలువఁడో ? నిలువఁడేని నామాంగల్యంబునకే చాంచల్యంబుఁ గలుగును ? అట్టిగతి నాకు నేనే తెచ్చుకొనినదాన నగుదును.

మంథర:—కైకా! దీనికి నన్నాలోచన యడిగెదవా? తెలిపెద వినుము. నీవు కౌసల్యకు దాసివయి యదిమంచముపైఁ బవ్వళించియుండ దాని కాళ్ళొత్తుచుండుము. దానికి నాకులు మడిచియిమ్ము. నీకొడుకగు భరతుఁడు రాముని కాళ్ళముచ్చెలు తలపై నిడికొని నడుచుచుండనిమ్ము. అటుచేసినచో నీమగఁడు బ్రహ్మాయంత యాయువుకలిగి పెండ్లికొమారుఁడయి యుండును ? నీమాంగల్యము చలింపక యుండును. నీవు సాపిత్రికీతి ముత్తైదువుగ సదాకాల ముందువు.

కైక:—మంథరా ! నాపట్టు సాధింపకున్న నాకగుగతి యంతేనా !

మంథ:—అంతకంటెను తక్కువ, ఈయవమతికిఁ దాళఁజాలక నీ సుతుఁడు నిన్నుశపించుచు విషముఁ దీసికొని చచ్చును. ఆ దుఃఖము భరింపఁజాలక నీవు చత్తువు. నీసవతులు మిన్నందు సంతసంబునఁ బొంగుచుందురు. దీనింగని నాకడుపులో నెంత మంటపడునో ? నేనేమిగతి యగుదునో ఏడ్చును.

కైక:—మంథరా ! ఏడ్చెదవేల ? మొదటినుండి యింతదూరము పట్టిడ్చి మగనితోఁ గన్నకూఁతలు కూయించుకొని రచ్చకెక్కియిపు డొకట్టువదలుటకు నేనేమి పిచ్చిదాననా ? కపిముష్టి న్యాయముగఁ బట్టినకార్యమును దుదిముట్టింతు. అయినది కానిమ్ము.

కం. వదలను పట్టిన పట్టును
కదలను కార్యాప్తిఫలముఁ గానకయున్నన్
బెదరను హృదినింతేనియు
బదిలంబిది మంథరా! శుభంబగు మనకున్.

మంథర:—అదికదా బుద్ధికుశలినిమాట! కైకా; ధైర్యము వదలకు. దూరమున నెవరివో పాదధ్వను లగుచున్నవి. మనమిచట నేల యుండవలెను? పోవుదము రమ్ము.

(నిష్క్రమణము.)

షష్ఠరంగము.

దశరథుఁడు. రామలక్ష్మణులు. సుమంత్రుఁడు. కౌసల్య. సుమిత్ర. కైక. మంథర. వసిష్ఠులు.

రాముఁడు. క. జనకా! నీపదములఁబడి
తనయుఁడు నతులిడగవచ్చెఁ దద్దయుప్రీతిన్
గని? సెలవిమ్మా పోయెద
వనమునఁ బదునాలుగేండ్లు వాసముసేయన్.

(అనుచు నమస్కరించును.)

దశరథు:—(నిట్టూర్పులఁ బొరించుచు) కైకా! కైకా! (యనియఱచును.)

కైక ప్రవేశము.

రాముఁడు కైకకు నతులిడును.

దశరథుఁడు:—రాముఁడు వనవాసంబునకుఁ బోవ సిద్ధుఁడయి వందనంబు లర్పించుచున్నవాఁడు. ఇపు డైనను వానిపై దయఁ జూపుము.

(1వ అనుబంధము.)

కైక:—నాథా! ఇందుకేనా నన్నుఁ బిలిచినది!

దశర:—ఛీ! చాండాలీ! బాలఘాతుకీ!

కౌసల్య:—కైకా! ఇది నీకు నీతిగాదు.

మ. జగదంతా! యిది యొంత నీతకనవే సర్వంశసం భూతవై
మగనిస్వాంతలపాలు సేయఁదగునే! మాన్యంబె పుణ్యంబె!

కైక:—ఓ! మగువా! మాటలనంది యేమిషని? యీమర్యాద
మార్గంబులుఁ! దగునంచుఁ నినుఁదెల్పవేఁడితిని! నిందా
వాదముల్చాలునే.

కౌసల్య:—కాంతా! భూకాంతుని స్వాంతము వంతలఁ గుందునటులఁ
జేసి ముద్దులసుతుని సుఖహంతవు కానగునా? ఇంతటి కటిక
గుండియవయి, కనుకందని పసిబాలునిఁ గాననవాసంబునకుఁ
బంపనగునా? నిష్కళంకమూర్తియగు భూవిభుని మన్నన కల
దని వినయ సంపన్నునిఁ దనయుని, రాముని సుగుణాభి
రాముని వనభూములకు నెట్టుమనివేఁడనగునే! చెలులు తియ్యన
యని వ్రేళ్లతో నమలనగునే?

కైక:—జగరాగా! తలపొగురా! మంచిమాటలాడి రంతులొనర్చె
దవు.

కౌసల్య—అమ్మా! కైకా! నీతోవాదులాడ నేనిచటికిరాను. పతి
యెడల సతి యనుసరింపఁదగిన ధర్మములివియని తెల్పవచ్చితిని.
అది నీవు వినినను వినకయున్నను, పెద్దదానినగు నేను నీకా
ధర్మంబులు సూక్ష్మంబుగ నైనను దెలుపవలసినవిధి కావున
వానిఁ దెలిపెదను.

సీ. కరతలామలకంబు, గాదటే చెల్లెలా
యిభయానకును ముక్తి విభునిభక్తి
కొంగుబంగారమ్ము కోమలీ; కాదచే
వనజాయతాక్షికి వరునిభక్తి
ప్రాంగణస్థాపిత పారిజాతముగాదె
తరళాయతాక్షికి ధవునిభక్తి
తలయంపి మేరువై వెలయదే చెల్లెలా
నలినాననకుఁ బ్రాణనాథభక్తి

గీ. పతికిఁ బరదైవ మీధరఁ బతియెఁగాదె?
వనితకీయిల వ్రతనిష్ఠ వరుడుఁగాదె?
పడఁతి కీభువిఁ బరగతి పతియెఁగాదె?
చాన! పతిభక్తి సతికిని శక్తిగాదె?

కైక:—ఔను! సవతీ! నీకంటెను హెచ్చుగఁ బతిభక్తి వినయము నాకుఁ దెలియును. ఆహా! మించిమాటలాడకు. నానాథుఁడు పిలిచెనని నేనిచటికి వచ్చితినిఁ గాని, నీకుగాను నేనురాను నీ మోమైన నేను జూడనొల్లను. (దశరథుఁజూచి) నాథా! నానవతిచే నాకు చీవాట్లు పెట్టించుటకేనా నన్నుఁ బిలిపించినది. ఈయెవ్వగొల్ల వరములు నీవిచ్చిన నేమిఫలము. అట్టివరములు నాకువలదు. ఇప్పుడైనను పలుకుము. రాముని వనవాస మునకుఁ బంపెదవా? పంపవా! ఎట్లులయినను నాకు సంతోషమేను. పంపిన నాపట్టుదల గెలుచును. పంపకున్న నీవసత్యవాది వగుదువు.

(దశరథుఁడు చింతించుచుఁగూర్చుండును.)

కౌసల్య:—చెల్లెలా! రాముఁడు సకల సద్గుణాభిరాముఁడే. వానివిష యమున నీకేల యింతటి కాఠిన్యము. నాతనయుఁడు నీతనయుఁ

డు గాఁడా! వానికి నాకంటెను నీపయి హెచ్చుభక్తియె ఆవుసి బాలుని నేల వనవాస క్లేశంబులఁ దపింపఁ జేయుదువు!

సీ. దాసినై నీసేవఁ జేసి నే మనియెద
    పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ
కరములు మోడ్చెదఁ గనలంయాతాక్షిరో
    పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ
ఒడియొడ్డి కడుభక్తి జడజాక్షి వేఁడెద
    పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ
అడుగులఁబడియెద నతివరో దయఁ బూని
    పుత్రభిక్ష మొసంగి ప్రోవుమమ్మ.

గీ. ముదిత నీకిదె చాఁగిలి మ్రొక్కులిడెద
పుత్రభిక్ష మొసంగుచుఁ బ్రోవుమమ్మ
దిక్కులేదిఁక నినుఁదప్ప దీనురాలిఁ
బుత్రభిక్ష మొసంగుచుఁ బ్రోవుమమ్మ

తల్లీ! కైకా! చిన్నవానినైనను జింత లేదు. నీపదముల పైఁబడి వేఁడికొనియెద. నాతనయునిపైఁ గృపఁబూని నగరమునుండనిమ్ము. నీతనయునకుఁ బట్టంబు గట్టికొనుము. నేనడ్డపడను. నేనును నాసుతుఁడును నీదాస్యమున నుందుము. ఇంతపట్టున ననుగ్రహింపుము.

సుమిత్ర:—కైకా! ఇది యోగ్యముగను సమ్మతమయినది. దీనికి నీవును సమ్మతింపవలెను. ఇందేదోషమునులేదు. నీయిష్టార్థంబు కొనసాగును.

మ. తగునే చెల్లెల! యింతమాత్రమగునే సద్వంశసంజాతకున్
మగువా! నాసుతుఁ డీ ధరాధిపతియై మాన్యుండునై యేలెడున్

జగతిన్ గాదె? మరేమికావలయు! ద్వేషంబేల? యీపుత్రుఁడే
పగదిన్ నీకెపుడేని నెగ్గులొనరింపన్ బూనఁడా యెన్నఁడా?

(16 అనుబంధము)

కైక:—నాథా! రచ్చకెక్కిన దుర్వాదము నొనరించు నావశ్యకత నాకెద్దియును లేదు. నేనిచట నిలువఁజాలను. పోయివచ్చెద.

రాముఁడు:—(అడ్డముగఁ బోయి.)

కం. జననీ! కినియఁగ నేలా?
తనయుఁడు తనతండ్రియాజ్ఞ దడయక చేయన్
బనిఁబూని వచ్చి నిలిచెను
ఘనమగు దీవెనలనిచ్చి కనుమా కరుణన్.

తల్లీ; నీతనయుఁడు, తనతండ్రి సత్యంబీధరను స్థాపింప వనవాసంబు నలుప నిశ్చయించి నీచె దీవన లందవచ్చినాఁడు. వందనంబు లర్పించెద. దీవెన లిమ్ము.

కైక:—(పెడమొగమిడుకొని) రామా! నిన్నుఁ గరుణించి దీవెనలిచ్చి సెలవిచ్చువాఁడు నీతండ్రిగాని నేనుగాదు. (వెళ్లి దూరమున నిలుచును.)

రాముఁడు:—(తండ్రిని చేరి) నాయనా.

చం. తడయక నీవు నా సవతితల్లికి నిచ్చినమాట రీతిగా
నడవులనుండి నీశపథ మారయఁ జేయఁగఁ బోయివత్తు
నీయడుగులఁ బ్రాలి వేడెఁ గృపాయుతచిత్తము తోడ దీవెనన్
గడుముదమందనాకిడుమ? కాంచుము భూరియశమ్ము ధాత్రిలోన్.

నాయనా; నీవు నా సవతితల్లికి నిడినవరమ్ములు వమ్ముసేయనట్లు నేవనవాసమ్ముఁ జేయఁ బోయెద. సెలవిమ్ము; వందనమ్ములాచరిం

చెద. ఆర్యుఁడయి యర్యమకులంబున జనించి, చక్రవర్తియై సర్వదిశలునేలి, శతక్రతువు లొనరించిన పుణ్యమూర్తివయి పునీతజిహ్వగలిగిన నీవు నీకూరిమిరాణికి నిచ్చినమాట తప్పితివేని సూర్యకులంబునకే కళంకము గలుగును. కావున మానవుఁ డెన్ని కష్టములకైనను నోర్చి సత్యము ధరను స్థాపింప యత్నింపవలెనని శ్రుతిస్మృతులు ఘోషించుచున్నవి. ఇట్టికాలంబునఁ బుత్రవ్యామోహమున నడలుట ధర్మవిరుద్ధము. నాయనా; నావియోగంబు మానసంబున నంట నీయకుము. వందనంబు లర్పించెద. దీవెనలిచ్చి సెలవిమ్ము.

దశరథుఁడు:—రామా! రామభద్రా, రామచంద్రా, నాయనా.

సీ. దృష్టితాఁకునటంచు దిగులంది, చక్కని
 మోము చూడఁగనైతి, ముద్దుతనయ
రావయ్య యటురమ్ము రామాయనుచు నిన్నుఁ
 బిలిచి ముద్దిడనైతిఁ బ్రేమతోడ
కొడుక, యీభూషలు దొడఁగుమా యనుచును
 నడువనైతిని పాపినోట నెపుడు
వెలగలవలువలు చెలువొప్పఁదగునని
 యీపాడుకరముల నిడఁగనైతి.

గీ. అన్న, రావన్న ముద్దునాయన్న, యెన్ని
పన్నములు గల్గె నాకన్న చిన్నితనయ
నిన్ను నిడుమల పాల్జేసి నిలిచియున్న
నన్నుఁ గినియుచు శపియింపుమన్న తండ్రి.

రామా! నిన్నుఁ గాననంబులకుఁ బోయి కష్టంబులందు మనియీపాపినోట నేఁ బలుకఁజాలను. నిన్ను వదలి యొకగడియ యైనను నేనిట నిల్వఁజాలను (కైకాయని యరచి) జగజంతా; హంతకారీ;

మహామారీ; కాళరాత్రీ; నారాముని వెంట నేనును నాజనులతోఁ నరణ్యంబుఁ జేరెదను. పాడుపడిన పట్టంబునకు భరతునకుఁ బట్టంబు గట్టుము.

కైక:—నాథా! ఈయూఁటపుఁ బలుకుల నన్నేల నాఁడి పెట్టెదవు. పాడుపట్టముమునకు భరతుని రాజుగఁ జేయుటకంటెను నీకు వరములియ్యనని మృషలుపలికి యీపోరాటమును దప్పించుకొన రాదా! ఏల యీజంజాటము.

రాముఁడు:—తల్లీ! తపనునివంశజుఁ డగు నృపతి కపటము లాడ నేర్చునె? ఈవిపరీతభాషలు వలదు నాజనకుని యానతినిఁ బూని యొకవనవాసం బననేల? విష మయినను మ్రింగుదును. వనధినైన మునుఁగుదును. విపులాగ్నినైనఁ జొత్తును.

కం. తపనుని కులమణి యగునీ
నృపవరుఁ డనృతంబు లాడనేర్చున తల్లీ
విపరీతభాష లుడుగుము
కృప దీవెనలిమ్ము నాకుఁ గీర్తినిఁగనుమా?

నాయనా! నేనిచటనుండునంతపఱకుఁ బుత్రవియోగ దుఃఖంబు మీాయం దభివృద్ధిఁ జెందుచుండును. కావున నాకు సెలవిమ్ము.

(వందన మర్పించును.)

దశరథుఁడు:—(లేవనెత్తి.)

ఉ. బూడిదకప్పు నిప్పు, పెనుభూతము, కైక, యసూయ చిత్తయై
పోడిమిపీడి నిన్ను వనభూములనుండఁగఁ బంచె, నక్కటా
యాడఁగనేమ? దైవకృపనంపుచుఁ గానసమందునీకు, జా
గూఁడునె గాన మంగళ మకుంఠిత సౌఖ్యచిరాయు రున్నతుల్,

నాయనా; నీకాయరణ్యమే శరణ్యమై చెలువొందుఁగాత. క్రూరమృగములు నీపరమమిత్రములై యుండునుగాత. అరణ్యము కుల ప్రతిబంధకములు వదలుత. దేవబ్రాహ్మణ ప్రీత్యర్థము సమస్తకర్మంబు లొనరింపుము. చిన్నతనముననే నీకు నిష్ఠురమైన నిడిన నేను పెక్కుదినములు మననోపను నాయనా.

(చింతించుచుఁ గూర్చుండును)

సీత:—(దశరథునకు వందనంబు లిడుచు.)

కం. మామా వందనమిడెదను, రాముని వెంబడిని నేనరణ్యంబుల కే
గామించి పోవ నెంచితి, నామనవిని చిత్తగించి నన్నంపు దయన్.

దశరథుఁడు:—(తలవంచికొని) సీతా! నీవు దేవాంశసంభూతవు. పునీతవు. లోకమాతవు. ఎన్నఁడు నేలాటికష్టంబులకును కన్నీరుం గాంచని చిన్నదానవు. ఇంట సుఖముననుండు నీవు, కంటకావృతమగు కాననంబుల నెటునిలువఁగలవు?

సీ. బృందారకారామ మందార తరుబృంద
గంధాధికత యందుఁ గలదె తనయ?
మలయజ పరిమళ మిళితమై, మైత్రవాలు
మలయానిలం, బందుఁగలదె, సీత
చెలువుల మైతావికలరి కలియవచ్చు
నళికులరవ మందుఁగలదె తనయ
సురుచిర తరుచారుతర తీరరంజిత
కాసార వరమందుఁగలదె, సీత.

గీ. చటుల మృగయూధపటహా మాయటవి చాల
సహజభీషణమైనది గహన మకట

చెన్నమీఱెడు వన్నెల చిన్నిచాల
యిన్ని యిడుములు నీకేల కన్నతల్లి.

తనయా! వినయసమేతవు. సతీశిరోమణివి. రెండవసిరిగ నీవు నీపతి ననుసరించియుందువు. నీవు శిరీష కుసుమకోమలాంగివి, కంటక సమేత విషమోపస్థలంబులు ద్రొక్కఁజాల వనినేఁ జింతించెద.

సీత:—మామా! ఆ చింత నీకువలదు.

కం. నాపాలివిభుఁడు, దైవము
నాపుణ్యంబులకుఁ బ్రోవు, నాప్రాణవిభుం
డేవున సన్నిధి నుండఁగ
నాపద భయ మేలనాకు; ననఘా వినుమా.

(అనుచు నమస్కరించును.)

లక్ష్మణుఁడు:—నాయనా, వందనంబు లర్పించెద.

ఉ. రాముని వీడి, నేనిచట గంజిఁనుండఁగ లేను, నాయనా,
సేమమునంద నగ్రజుని సేవయొనర్చుచు సీతమాతనుఁ
గాముల బాధలేనటులుగాచెద రేలుఁబవళ్లు కానలో,
నీమతి నాకుఁ బుట్టె నిసుమ్మ దయానిధి నీకు మ్రొక్కెదన్.

నాయనా, మెచ్చనోప; రామునిం బాసి యుండనోప; రాముని వియోగంబు సైపనోప; నాకు సెలవిమ్ము. నారాముని వెంబడి నేనును గాననంబులకుఁ బోయెద.

దశరథుఁడు:—(నిట్టూర్పు సారించుచు.)

సీ. శాకినీదానవి - కైకనాదారయై
చిచ్చుగా నాయిల్లు జొచ్చెనమ్మ

ఆపదలనుబాపి - కాపాడె నన్నని
యడిగిన వరములు నిడితినమ్మ
దుర్మతియిది యను - మర్మమెరుంగక
ధర్మదగ్ధుఁడనైతి తథ్యమమ్మ
కానకకన్నట్టి కన్న నాకొమరుని
గానల పాల్జేసి కలఁచెనమ్మ

గీ. పుట్టు శ్రీమంతురాలవు పుణ్యవతివి
కుసుమకోమలగాత్రివి. ఘోరవిపిన
తలము లెటుసంచరింతువో తల్లినీవు
మైదవతనంబునను నుండ - వమ్మ సీత.

నాయనా లక్ష్మణా! భ్రాతృవాత్సల్యం బింతకంటె హెచ్చుం డునా! నీవు మీయన్నకు శుశ్రూష యొనర్పఁబోవ సమకట్టినది యతి శ్లాఘ్యంబు. నీకు దైవంబు శుభంబు లిచ్చుఁగాత.

రాముఁడు:— కౌసల్యనుజేరి) తల్లీ వందనంబు లొనర్చెద, దీవెనలిచ్చి నాకు సెలవిమ్ము.

సీ. కామించి కైకకుఁ గరినవరమ్ముల
నొసఁగెఁ దండ్రియటంచుఁ గసరకమ్మ
వార్ధక్యమునఁ గుంది వనటఁ జెందినతండ్రి
నింపారఁగా నూఱడింపుమమ్మ
కాని కార్యములిన్ని కైకచేసెనటంచు
దూషించి యామెను దూరకమ్మ
తనయు వియోగంబు మనమునఁ దలఁచుచు
నమ్మిలికముఁ బూనియుండకమ్మ.

గీ. విధివిధానము తప్పునే వెరవకమ్మ
దైవకృపనంది తనయుఁడు తనరునమ్మ
అధిక కీర్తులఁ బొంది నా నతు లందవమ్మ
సంపదలు మెచ్చ దీవించి పంపవమ్మ.

(అని మిగుల నమస్కరించును.)

కౌసల్య:—(కన్నీరుగార్చుచు రాముని లేవనెత్తి శిరము మూర్కొని.)

సీ. గ్రహరాసులన్నియు గణనాథుఁడును నీకు
సేమ మొసంగి రక్షించుచున్న
సురవార వానరవర కిన్నరాదులు
నిరతము నిన్ను మన్నింతురన్న
అతినియతని బూను యతులు దిక్పతులెల్లఁ
బ్రీతిని నిన్ను సదా బ్రోతురన్న
నిధులును నోషధుల్ నీరధుల్ నిరతము
నిను నిరామయునిఁగ మనుతురన్న.

గీ. గిరులు ఝరులును దరులును తరువులెల్ల
నిలువ నీడల నిచ్చుచుఁ జెలఁగునన్న
నిండుమనమున నీకడు నీదుమాత
దీవనలనంది మనుమన్న ధీరుఁడగుచు
పోయి రావన్న రామ పంపించుచున్న.

రామా! నాయనా! నాముద్దులతనయా! నాగారాముబిడ్డా! నాయంతటి పాపాత్మురాలు నీకు నొడివెడి దీవనలు ఫలకారులగునా? ఘోరాటవులయందు సూర్యచంద్రాది గ్రహరాసులు సురఖేచరకిన్నరకింపురుష యక్షోరగులు, నదులు గిరులు పాదపములును అనాదినుండు ప్రఖ్యాతులు, నిరతనియతు లగు యతులు బృహస్పత్యాది మహామతులు,

దాంతిశాంత్యాది దేవతలు, నదీనదములు, నిధులు, వనధులు, నోషధులు, దశదిశలు, యింద్రాగ్ని వరుణాది దిక్పాలకులు, నీకు స్వస్తి యొసంగుదురు గాత; నాయనా! పుష్యనక్షత్ర యోగం బగు నేడు న యోధ్యారాజ్యాంబు నకుఁ బట్టంబుగట్టిన నని పల్కి యదేనక్షత్రయోగంబున నీకు నరణ్య రాజ్యమునకుఁ బట్టముగట్టితినా సీత డీ! నాయనా! శీతభానునిఁ బోలు నీమోము చంద్రభానుని కిరణంబులు సోఁకివాడనటుల నరణ్య శాఖలు గిరిగుహాలు నీకు శ్వేతాతపత్రంబులయి రక్షించునుగాత! రామా! భూమిసుర రామాయణులు నేమంబున నీమంగళంబును గోరుచు, నీయుత్తమాంగమున సేసలుజల్లుకీతిని, కాంతార సీమయం దొప్పారు కొమ్మలు నీపయిం బూలసేసలు జల్లుదురు గాత, తండ్రీ; దుందుభి పటహాది తూర్య ఘోషములు, వందిమాగధుల కైవారము లాకాంతారనివాస మృగివార భయంకర రావములయ్యెను గదా? నిన్ను పుడు బలిసివచ్చు పౌరులకు మాఱుగ వనచరాదులు సేనావార మయ్యెను గదా; విధివ్రాఁతఁ దుడువ నెవరివశము?

(అనుచు గన్నీరుఁగార్చును.)

సీత:—అత్తా! వందనంబు లాచరించెద. నీసుతుని వెంటఁబోవ నాకు సెలవిమ్ము.

కౌసల్య:—తల్లీ! జానకీ, నీ వాఁడన్న కీమంతురాలవు. కుసుమకోమల గాత్రవు. ఎండకన్నెఱుంగని దానవు ఈ నాసుతుడు రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు, చక్రవర్తి కొమారుఁడు, సర్వవిభవముల

నొప్పారువాఁడు, వానింగూడి నీవత్యంతము సుఖపడుదు వని తలంచి నీతండ్రి నిన్నిచ్చెనుగాని, కాననంబుల నీవు కష్టపడుదు వని నిన్నొసంగఁడయ్యెను. దైవయోగంబున నిట్టిదుర్గతి ప్రాప్తిల్లెను. ఏమి సేయనగును తల్లీ సీతా!

సీ. చేయిడఁ జాలేడు చెలువ నీమనుమేను
కఠినోపలంబులఁ గందునమ్మ
పంకజంబులఁబోలు, పడఁతి నీపదములు
కంటకంబులఁ ద్రొక్కఁగలవె సీత
పటు నీలిమచ్ఛాయఁ బరఁగు నీకేశముల్
జడగట్టి చెడునమ్మ చంద్రవదన
చెలువారు నీమేని శృంగారమంతయు
నడవులగాసిలి చెడుగదమ్మ.

గీ. చీని చీనాంబరంబులఁ జెలువుమీఱ
చెలువ; ధరియింతు వెటు నార చీరలమ్మ
కందమూలాదు లెటులు నింపొందునమ్మ
దైవయోగంబుఁ దప్పింపఁదగునటమ్మ.

తల్లీ సీతా! నీకు క్షేమ మగుఁగాత. అడవులలో నలయక, పతి నెడఁబాయక, పతివ్రతాశిరోమణివయి బ్రదుకుము.

(సీత సుమిత్రకు వందనంబు లిడును. సుమిత్ర దీవించును.)

(లక్ష్మణుఁడు కౌసల్యా సుమిత్రులకు వందనంబిడును. వారుదీవింతురు.)

రాముఁడు:—(కైకను జూచి.)

సీ. మానసానందముల్ మాతనీకోర్కెలు
స్థిరతర భక్తినిఁ దీర్తునమ్మ
జనకుని వచనముఁ దనరఁగ బాలింపఁ
దనయునకును భూరిధర్మమమ్మ
ప్రాణసమానుఁడు భరతుఁడు రాజౌట
కన్న వేఱు ప్రియమ్ము కలుగదమ్మ
మునిసేవ లభియింప వనవాసమునకునన్
బంపుట యిది నాదుభాగ్యమమ్మ.

గీ. నీమహీశ్వరత్వము దీర్చెద నిక్కమమ్మ
కవికరమ్మునఁ దనయునిఁ గాచుమమ్మ
సంతసమువీడి వని నివసింతు నమ్మ
పాపతిశయింప నన్ను దీవింపుమమ్మ.

తల్లీ! కైకా! నందనాదులు లభ్యించెదను దీనిఁ లిమ్ము అడవులకుఁ బోవువారికి నీవలువ లేల? నారచీరలు తెప్పింపుము.

కైక:—(సిద్ధముగ మంథర చేతిలో నిడికొనియున్న నారచీరలు దీసికొనివచ్చి యిచ్చును.)

వసిష్ఠులు:— కోపమున లేచి కైకా! వివేకశాలినిగు కేకయ రాజపుత్రికవయ్యును నీయువివేకమును వెలిఁబుచ్చితివి ఈ వసుధీశుని మోసపుచ్చి కులనాశకారిణి వైతివి. నీయట్టి పాపిమోముఁ జూచినఁ బాపం బొనఁగూడును. కావున నీపరివారిం గూడి మేమెల్లరము రాముని వెంటఁ బోయెదము. ఈ పాడుపడిన పట్టణమును భరతుఁ డేలనిమ్ము. నీకొడుకు భరతుఁడు పట్టంబుఁ గట్టుకొని రాజ్య సౌభాగ్యం బనుభవించెడు నని నీవు సంభ్రమించుచున్నావు. నీసుతుని గూర్చి నీవు పేరాసఁ గొని యున్నావు. నీ సుతుఁడు రాముని భృత్యుఁడనని శ్రీరామచంద్రుని నమ్మినవాఁడు. వాఁడు రామునిఁ దనతండ్రిమాఱుగాఁ జూచును. ఇవ్వార్త భరతుఁడు వినెనేని నీపై మండిపడి నిన్నుఁ దూలి, యరణ్యంబుఁ జేరి, యారాముని చరణంబులు శరణములనినమ్మి, వానిపాదుకలు శిరమున ధరించుకొని తిరుగుచుండును గాని, నీమాటలు వినునా? పిదప పాడుపడిన వీడులను శ్వాపదాది జంతువులను జూచుచు, స్రుక్కుచు, విలపించుచు, పిచ్చిదానివలె బలవరించుచు నుండి, దేహంబుఁ జాలించి, నరకంబునఁ బడి పొరలెదవు.

దశరథుః:— కం. ఛీ! చండాలీ! పలునా
వేచనుమా యిచటనుండి వెడలు వెడలు నం
కోచింపక, యిటుపలుకకు
నీచపు భాషణము చాలు నిలువకు మిచటన్.

చండాలీ! దుష్టచారిణీ! రాముని వనవాసంబు నీవుగోరితివిగాని నారచీరలుగట్టవలెనని కోరితివా? కటికదానింబోలె నట్టి కసాయి మూని యీకుటిలాలకను సీతను అడవికిబోవ సమ్మతించుటయుగాక నారచీరలుగట్ట నిచ్చితివిగదా? నీవెంతటి కఠినచిత్తవు. నీవు నివసింప యమధర్మరాజున కిప్పుడుండు నరకము చాలదు మఱియొక నూతన నిరయంబు నీకొఱకు నిర్మింపబడవలెను ఛీ పాతకీ! వెడలిపొమ్ము. నీముఖదర్శనంబు పాపమూలంబు, నీసల్లాపంబు నిరయాభీలంబు, నీసామీప్యంబు నరకాలవాలంబు, నీమోము అమాంగల్యసూచకంబు, కావున నే సహింపనోప.

(అని దుఃఖము నుంగికొని పడును.)

రాముఁడు:— తల్లీ! నేనిచటనున్న నాతండ్రిదుఃఖంబు హెచ్చుచుండును, పోవుదము రమ్ము.

(17 అనుబంధము)

కౌసల్య:— కం. కని నిను గొడ్రాలయితిని
ఘనముగ నీశోకభరము కాల్చును నన్నున్
జననీ దేహము వదలుచుఁ
జనునే యిటులుండ మానసమ్మా నీకున్.

(నిష్క్రమము.)

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

ద్వితీయాఙ్కము, ప్రథమరంగము.

కైక - మంథర.

కైక:— నిట్టూర్పులు సారించుచుఁ గూర్చుండి సంకటపడుచు.)

(18 అనుబంధము.)

కం. ధవునకు దూరంబైతిని.
సవతులలో దూఱువడితి, పరిపాలఁకులలో
నవమాన మందితిని, నిఁక
భవితవ్య మెఱుంగలేను బ్రదుకుదు నెటులన్.

(తలవంచుకొని కన్నీరుఁగార్చుచు నాలోచనజేయుచుఁ గూర్చుండి యుండును.)

ప్రవేశము—మంథర.

సీ. కైక, కారణమేమె వ్యాకుల చిత్తవై
నేలఁగూలితివేల సోలి సొలసి
సంతసమందెదు సమయంబు నందున
వంతలఁ గుందుట వాసియగునె ?
నినువెక్కిరించెడి నీసవతులు దుఃఖ
వార్ధిలో మున్గి నారగాదె ?
వనవాసకష్టంబు లనుభవింపను రాముఁ
డడవికిఁ బోయెను బడలియుడలి.

గీ. పట్టభద్రుఁడు భరతుఁడు పట్టణంబు
జేరు, రాజ్యాభిషిక్తుఁడై, సేమమంది
నిన్ను మిన్నందఁ జేయును నిజముగాను
కతఁకతేలనె యిటు శుభకాలమునను.

మంథర:—కైకనుజూచి తలయూఁచుచు ఏమికైకా! సంతోష సమయమున నెవరినోపిఁగొట్టికొనిన దాని బలెఁ గన్నీరుఁ గార్చుచు నిండినయింటిలో నసిష్టదేవతగఁ గూర్చున్నావు. ఏమి కారణము?

కైక:—అమ్మా మంథరా! నీపలుకులువిని, నాథుని మనమునొప్పించి సవతులను వ్యాకులాంబుధిలోముంచి, పౌరజనుల హృదయములెల్లఁ గలఁచి, రామునివంచించి, వనవాసంబుననుండ నియమించితి. నాఁటినుండియు, నాప్రాణనాథు డపుడపుడు స్మృతిఁ దప్పి పడుచున్నాఁడు. స్మృతి కలిగినపుడు రామా రామా యని పలవరించుచున్నవాఁడు.

మంథర:—ఇదియేమి స్వాభావికి విరుద్ధము కాదుగదా! కన్నకొడుకును బోఁగొట్టుకొనినవారు సంతోషముగ నుండఁగలరా! అందున సుగుణరాశియగు సుతునిఁ గోల్పోయి నీనాథుఁడు స్మృతిఁదప్పిపడుట యేమియాశ్చర్యము? దీనికి నీవేలఁ జింతింతెదవు?

కైక:—మంథరా! నానాథునకు నిన్నఁటినుండియు దేహముపై స్మారకమే లేదు.

మంథర:—చింతాభరంబున స్వాంతము చెదరినది కాఁబోలు.

కైక:—మంథరా! నిన్నఁటినుండియు నాకంటికి నిదురరాకయున్నది. ఇంచుక కూరుకుపట్టినతోడనె చెప్పనలవికాని చెడ్డకలలు కలుగుచున్నవి.

మంథర:—కైకా! అవి యేమికలలు?

కైక:—అమ్మా! ఏమని తెలుపుదును? కలలో జ్యేష్ఠాదేవి, భయంకరముగ నాయెదుటనిలిచి, బలవంతముగ నామాంగల్యమునుబట్టి తెంచుచున్నది.

మంథర:—కైకా! నే నొకమాట యడిగెదను కోపము వలదు. ఎన్నదినంబు లీమాంగల్యంబు నీకు స్థిరముగ నిలుచును? నీవు మిక్కిలి యదృష్టవంతురాలవు, కావున నే వృద్ధునిఁ బతిగఁ గైకొనినను నిన్నిదినంబులు మాంగల్యంబు స్థిరముగ నిలిపికొంటివి. దశరథునకు నిన్నిచ్చునపుడే మీతల్లి కొట్టికొనను. నేను మొత్తుకొంటిని. పిచ్చివాఁడై నీతండ్రి యతనియందుఁబొడవును, పేరు ప్రఖ్యాతిని, సౌభాగ్య భాగ్యములను సామ్రాజ్య రాజ్యమును జూచి తనకేమో యతఁడు శుభము పెట్టునని యిచ్చెంగి పెండ్లి చేసి యిచ్చెను. ఓన్నతనమున నే నీకు వైధవ్యము ప్రాప్తిలునని నేనునిర్ధరించుకొని యుంటిని. ఐనను నీ యదృష్టవంతురాలవు. కావున నీవు ముత్తైదువుగ నిన్నిదినంబులు నిలిచితివి. నీవు వ్రతఫలంబుననో, యజ్ఞఫలంబుననో బంగారువంటి పుత్రునిఁగంటివి వానిఁజూచి సంతోషపడక శీతవృద్ధు పతిపోవునేయని చింతించుచున్నావే? ఎంతటి యవివేకము! నీవు ఓర్చుచిన నీమగనికి వయసు వచ్చునా? ఇపుడు బ్రతుక నన్నిదినములు మరల బ్రతుకునా! పుట్టినవాఁడు గిట్టుట సహజముగదా! తప్పింప మనతరమా! నిముగిఁ దేము యీశ్వరునిగూర్చి తపంబొనర్చి మార్కండేయునంబలె స్థిరాయువు పడయుగిఁ గోనాఁడా! వలదిచింత. ధైర్యము నుండుము. కానున్నది కాకమానదు. రానున్నది రాకమానను. ఎప్పటి కేదిరావలయునో యదివచ్చితీరును. చింతించినఁ బ్రయోజనంబేమి!

కైక:—మంథరా! ఈవైరాగ్యవచనంబులు నామానసమునకు నూఱట గలిగింపవు. నావలన నామగనికి నింతటి దుఃస్థితి వచ్చెనేయని చింతించుచున్నాను. అనాథ యగుదునేయని వగచుచున్నాను.

మంథర:—ముందెప్పుడోకలుగు వైధవ్యమునకు నిప్పటినుండియు వ్యసనపడియేడవేల? నీమగని దుఃస్థితికి నీవేకారణంబని నీకుఁదోఁచినచో వనవాసంబునకుఁ బోయిన రామునిఁ బురికి రప్పింపుము. మనభరతుని వనవాసంబునకుఁ బంపుము. అటులయిన నీమగఁడు శాశ్వతాయువుఁగలిగ బ్రదికియుండును. నీమాంగల్యంబు స్థిరముగ నిలుచును. అప్పుడు నీమగని ముద్దుమోముఁ జూచుచు నీవు సంతోషమున నుండవగును.

కైక:—మంథరా! నే నీరీతి వ్యసనాంబుధిలో మునిఁగియుండ నీవీమొకసక్కెపు మాటలాడ నగునా? నీమాటలువిని గదా నేను నాథునిఁ బీడించి, వరమ్ములంది, రాముని వనవాసంబునకుం బంపితి? నామగనికి వ్యసనంబుఁ గల్పించితి.

మంథర:—అవునమ్మా! నామాట వినినందునఁగదా నీముద్దుకుమారునకు రాజ్యప్రాప్తి గలుగును; నీవు సకలసామ్రాజ్య మనుభవింతువు నీసవతులను నేలకు వదుగింటఁ జేసితివి. ఇవి యన్నియును నావలనఁ గలిగిన చెఱుగులేనా, ఔవునమ్మా, మంచికిఁ గాలము కాదది. ఉపకార మొనర్చినవారికి వెంటనె యుపకారము జుట్టికొని వచ్చును. నే నొనర్చిన పనికి నెంతయో బహుమానములు వచ్చునని తలంచి కొండంత యాశ పెట్టికొని యుంటిని. ఇంతలో యువమతి నావలనని కలనైనఁ దలంపనైతివి, ఏమిసేయువలెను, నేనిచట నిలువఁ జాలను! నాకు సెలవిమ్ము. పోయివచ్చెద. (పోవుచుండును.)

కైక:—(మంథరను నిలిపి) మంథరా! నీవిటులఁ గోరఁగించిన నాగతి యేమి, చేసికొనిన మగఁడు చేరకయున్నవాఁడు. సమీపమునకు రానియ్యఁడు. సవతులు నన్నుఁగనిన మంటలు గ్రక్కుచున్నవారు. వసిష్ఠ సుమంత్రాదు లెల్లకాలము నన్ను శపించుచున్నవారు. పౌరులు నన్ను మహాపాపకారిగఁ జూచుచున్నవారు. నా సేవకులు సైతము నన్నుఁ జూచి కోపముగా మొగము విఱుచుకొనుచున్నారు. దాసులు చేటికలు ఛీయనుచున్నవారు! ఇంతటి శత్రుపక్షము నడుమఁ జిక్కుకొనిన నన్ను నీవును వదలిపోయిన నా గతి యేమి? నా కలుషముఁ జాలక యేమేమో కొన్ని మాట లాడితిని, దానికి నీవు కినియ వలదు. అమ్మా, మంథరా! నాపతిగతి యేమగునో కదా?

మంథర:—కైకా! ఆడినమాటనే మరల నాడుదువే! నీపతిగతి యేమగును? బ్రదికిన బ్రదుకును, చచ్చినఁ జచ్చును, ప్రపంచములోఁ బతులులేని సతులెందఱు లేరు? వారిలో నీవొకతె వయ్యెదవు.

కైక:—మంథర! చచ్చిన నాగతి యేమి?

మంథర:—మరల నన్నదేరీతిగ నడిగెదవు. నీవును బ్రదికిన బ్రదుకుము. చచ్చినఁ జావుము. చచ్చుటకుఁ బయనమైనఁ గాటిపై బడిఁ జితిలోఁబడి జావుము. పుణ్యగతికి మార్గమగును, నీతలవ్రాత యేమియో రేలుంబవళ్లు మగఁడు చచ్చును, మగఁడు చచ్చునని చావకమునుపే మొత్తుకొనుచున్నావు. నీనాలుకపై నేమో యనిష్టమున్నది. ఊఱడిల్లుము. బ్రహ్మవ్రాత యెటులుండిన నటులగును. ఇచట నేలఁబడి పొరలాడుచున్నావేల? ఇంటిలోనికి రమ్ము, పోవుదము. (నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

దశరథుండు. కౌసల్య. కైకేయి.

దశరథు:—(చింతించుచుఁ జేతులు జోడించుకొని కూర్చుండి.)

సీ. రామ, పరంధామ, రవికులాబ్ధిసోమ,
రామ, రామా, రమారామ, రార
రార, సుందరాకార, రా, రాక్షసవిరామ,
నీలమేఘశ్యామ, సుకుమార,
రార, చిన్నికుమార, రా, రాజసుకుమార,
రార, మా యింటిమారాజ, రార తండ్రి,
రా, సుమకోమల, రాజశుభాకార,
రార, ప్రాణాధార, రార తనయ

గీ. రామ రామా త్రిలోకాభిరామ, విజిత
రామ, శ్రీరామ, రఘురామ, రామచంద్ర,
జానకీరామ, నృపకుల సార్వభౌమ,
విభవసుత్రామ, త్రైలోక్యవిమలనామ.

(అనుచుఁ గన్నులింపుగ మూసికొని.)

రామా, రామా! ఈలాగు మౌనమూన నుచితమా? పట్టభంగ మొనర్చితి నని నాపైఁ గోపమా? లేక యిది నా పాపమా! తనయా! సముదంచితనయా! సునయనా! చలంబున నన్నుఁ జూడవేల! నాపై నింతటి తాపమేల? తనయా! పదునాలుగేండ్లు వనవాసాయాసంబు నీ వెటు సైఁచితివి? అచ్చటి విశేషంబు లేమి? కాననాంతర కష్టంబు లనుభవింపఁజాలక నన్ను శోధించితివా? నాయనా! నా ముద్దుకోడలు సీత క్షేమముగ నున్నదిగదా? అరణ్యంబున రాక్షసు లేరైన నిన్ను

భాధించిరా ? వారిని నీవు జంపితివా ? కుమారా ! నాతో మాటా పలుకక నిలబడితివేల ? రమ్ము. కూర్చుండుము. మాటలాడుము. నన్నుం గౌఁగిలించుకొనుము. ఒకను దిమ్ము. (అనుచుఁ జేలుసాచును. కానకి దిగ్గునలేచి) ఏడీ నారాముఁడు ? ఏడీ నాబంగారురాముఁడు. నాకులార్ణవ సోముఁడు ! (నలుదిక్కులుజూచును.) ఇఁక నెచట రాముఁడు ! కాననంబులఁ గారాకులు మెసవు రాముఁడెటు లిచ్చటికివచ్చును! ననుఁబోలు పంచమహాపాతకుని మోమయినను జూడ వానిమన మొప్పునా ? భూమికి భారముగ నేనేల యుద్భవించితిని. పుట్టి నేఁబో! నలుగురలో నొకఁడుగ నుండక రాజ్యంబునకు నేనేల పట్టంబుఁ గట్టికొంటిని! రాజునై తినిఁబో ! మువ్వురుపురు భార్యలు చాలక, యాచండాలిని, దుష్టచారిణిని, పాతకిని, కేకయరాజపుత్రిని నేల వివాహమాడితిని ! శంబరుని జయించుటకు నింద్రుఁడేల నాసాహాయ్యంబుఁ గోరెను ! ఆయుద్ధమునకు నేనేల యాదుష్టశీలను గైకను వెంటఁబెట్టుకొని పోతిని? శంబరుఁడు నన్నుఁ బాణాత్తుఁ జంపక మూర్ఛఁగెడపెనేల ? ఆదురాత్మురాలు నన్నేల బ్రతికించెను ? నేనేల వరంబు లిచ్చితి ? బ్రద్ద బ్రదికినరీతి నేనేల యిన్నిదినంబులు బ్రదికితి ? పుత్రహీనుఁడనై యుండక, నేనేల కష్టపడి పుత్రకామేష్టి యాగం బొనర్చితి? రాముఁడేల పుట్టెను? నాగారాము కుమారుఁడ యేలపెరిగెను? నేఁగాననంబునకుఁ బొమ్మని పలుకఁగమున్నె తొన్నై ప్రయాణం బయ్యోనేల? నన్ను ధిక్కరింపఁడాయె నేల? అయ్యో: నారాముఁడు సుగుణగణాభిరాముఁడు నాకొకనికేఁగాను ఆబాలవృద్ధులకును ప్రేమాస్పదుఁడు. ఇట్టి వానినిఁ గట్టా నట్టడవిని నుండబొమ్మని పలికితినిగదా? అయ్యో: ఇంతటి ఘోరపాపిని నింతటి యనిర్వచనీయ కలుషాత్మకుని, దుర్భరదురిత దూషకుని, దైవమేల యాధరపంచి రక్షించినాఁడో తెలియదు. అకటా! బాలకుఁ డనియెన్నక, ముద్దుకుమారుఁడని భావింపక, వినయ విధేయుఁ

డని తలంపక, నెన్నెల్లకాలము భక్తిచేఁ గొలుచు కుమారుఁడని సరకు సేయకపోతినికదా? అయ్యో: ఇంతటి చంపటితనంబునకా నారి, యా మహామారి కారణమాయెఁగా? ఇవి యన్నియు నెఱింగియుఁ గామాంధుఁడ నైతిని. ఏమిసేయుదు? నన్నెవరును జంపరే! ఆహా: యెటు సైపుదు, (అనుచుఁ బరుండును).

(కైక ప్రవేశము.)

కైక;—దశరథుఁ (జూచి) ఏమి నాథా: ఏమేమో కలవరించు
చున్నావు దేవా యెటుల నున్నది?

దశరథుఁడు:—(కోపమున లేచి దుష్టచారిణీ: దురాధర్షిణీ! వివేక విభ్రష్టుఁడనై తద్విమానంబున నగపడిన బంధుమిత్రృణ పరివృతాగాధకూపంబుఁ బడితి. పుత్రవియోగమున నవారితన తాప శోక కర్శితుఁడ నైతిని నీ విచట యుండకు. నాసమీపమున నిల్వక వెడలిపొమ్ము (కైక మూలఁగూన నిలుచును.) హా, హా, ఏదిక్కునఁ జూచినను నా ప్రియుఁడు, నాకుమారుఁడు, నాముద్దు బాలుఁడు, రాముఁడు, గుణాభిరాముఁడు. త్రిలోక పావన రాముఁడు, నాకంటికి నగపడుచున్నవాఁడు. సర్వమును రామమయముగ నున్నది. అయ్యో: అట్టి తనయుని నక్కటికము మాని వనవాసంబునకుఁ బంపితిని, దురాత్ముఁడ నైతిని. హా, హా, వికటీకృత దుష్టమనఃధీ; నే నిన్నెంత దూషింపగలను? హా? మదాంధీభూతస్ప్రాశయా, క్షత్రియ వంశనాశనా! సప్తాశ్వాన్వయ విధూనకా: రవికులక్షీరసాగర హాలాహలా: తరణికులాంబుధి బాడబా: నీచవశంవదా: పావనకుల కుఠారకుఁడవై నీవేల జన్మించితివి? ఓరి మానహీనా! బాలకుని వనములకుఁ బంపుటకంటెను హాలాహలము భక్షించి చచ్చియుండఁ

గూడదా! అజాగళస్తనంబుం బలె నిష్ప్రయోజకుఁడవై యీభూదేవతకు బరువు చేటుగ నేల నిలిచితివి? అయ్యోరామా: రామా: రామా:

(19 అనుబంధము)

(కౌసల్య ప్రవేశము).

కౌసల్య:—దశరథునిఁ జూచి ప్రాణనాథా: హారామా: హారామా: యని నీవేల శోకించెదవు? నీరాముఁడు ఘోరారణ్యముఁ జేరెను. లోకనిందకు నీవు వెఱచి కైకేయీకాలమున నిన్ని యుపాయములఁ దెప్పించుకొంటివి మనచేరాని రామునకుఁ బట్టంబుగట్టుదు నని సభలో గట్టిగఁబలికి, కట్టడి కైకమాటవిని నాతినయునకు వనమునకుఁ బట్టనుగట్టితివి. నిండకు నోడిగట్టితివి. ఆకైక దయఁగాని రాముని వధింపు మని ప్రార్థింప దయ్యో ప్రార్థించియుండినచో నీవిల్లు చంపుటకైనను వెను దీయువాఁడవు కావు. అయ్యో: నీవేమి సేయుదువు? సత్యపాశాబద్ధుఁడవైతివి నీకేల శోకింపు, పలుగునోములునోచి కానక కన్న కన్నకొమారునిఁ గానకు బలియిచ్చితివి.

దశరథు:—భామా! నీవు వచించినదెల్ల నిజము. పాపకర్ముఁడను నే ననుటకు సందియంబు లేదు. నాకిపుడే మరణసంకటము పుట్టినది. ఎట్టిదైవములకు నైనను దమకర్మఫలమనుభవింపక తప్ప దని యుండ సామాన్యమానవుఁడగు నాకుఁ దప్పింపఁదరమా? నాతీ! నేను బ్రహ్మర్షి భాషణ హవిచ్యుతి భాగ్యుఁడను. అన్నుమిన్నా: నాచిన్ననాఁటి వృత్తాంతంబు వినిపించెద వినుము. నాచిన్నతనమున సమస్తశస్త్రాస్త్ర విద్యలు నేర్చి శబ్దవేధి యను విద్యను సాధింప సహయూతిరారణ్యములు జేరితిని.

అచ్చటఁ జీఁకటిరాత్రులలో మృగముల ధ్వనినిఁబట్టి యాశబ్దము బుట్టిన స్థానమునకు నాబాణముఁ వేసి మృగములను జంపుచుంటిని ఒక యమూనాస్యాంధకారంబున నీఁటిలో నేనుఁగు దిగి నీరు త్రావుచప్పుడు వినఁబడెను. ఆధ్వనినిఁ బట్టి నే బాణంబు వేసిన క్షణముననే "హాతండ్రీ, చచ్చితిని" యనెడి నార్తారావము వినఁబడెను. నేను భయపడి వడవడ వడఁకుచు, వడిగడ జాడఁగ గొట్టుకేఁతు నచ్చటికిఁ జని దీపము వెలిఁగించి చూడ నొక ఋషికొమారుఁడు నాబాణము దేహమునఁదవిలి నాఁడున మరణ సంకటమున నాక్రోశించుచు నందుఁ బడియుండెను. నేను వానిఁ గాంచి సంకటపడ, వాఁడు నన్నుఁ గరుణించి వృద్ధులును నంధులును నగు తన తలిదండ్రులకు నీరందించి పిదప దనవార్తఁ దెలుపుమని చెప్పెను. నే నట్లే కానిమ్మనిపల్కి యాంతని దేహమునుండి బాణము వెలిఁదీయఁగనే మరణించెను. ఆ ఋషి కొమారుఁడు కోరినరీతి నేను వాని తలిదండ్రులఁ జేరి నీరిచ్చి జరిగినవార్తఁ దెలిపితిని. వారు పుత్రుని మరణంబునకు దుఃఖించుచు నన్నుఁ జూచి నీవును నవసానకాలమునఁ బుత్రవియోగమున దుఃఖించుచుఁజావు మని శాపంబిచ్చిరి. ఆశాపవార్త యిపుడు నాజ్ఞప్తికి వచ్చినది కావున నాయవసాన కాలము సమీపించినదని నేను నమ్మితిని. దానికి ననుకూలముగ నాయుదరమునఁ జెలిడి కలంచినట్లున్నది. నన్ను మాటలాడింపకుము.

(ముసుఁగిడుకొని పరుండును. మరల లేచి)

కౌసల్యా:—నారాముఁడు శంఖ చక్ర గదా ఖడ్గ కోదండధారియై నెమ్మోము నికే వినాఁడు చూపింతువో? రామా, జగదభిరామా! పావననామా!

(కైకసమీపించి)

కైక:—ప్రాణేశ్వరా: నేను గడుపాపిని. నానుండి యిన్ని విపత్తులు సంభవించెను. శతాపరాధిని. సర్వాపరాధిని. నన్నుక్షమింపుము.

(దశరథుఁడు కైకను జూడక పెడమొగముఁ బెట్టును.)

కౌసల్య:—నాథా: మన కైక తా నొనర్చిన కర్మము పాతకమని నమ్మి పశ్చాత్తాప మొంది క్షమింపుమని ప్రాధేయ పడుచున్నది. క్షమింపుము. క్షమించితి ననుము

దశరథ:—సర్వులను క్షమింతువాఁ డారామచంద్రుఁడు. రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా, రామా.

(తెఱపడును.)

తృతీయరంగము.

వశిష్ఠుఁడు - సుమంత్రుఁడు.

వసిష్ఠుఁడు:— సుమంత్రునిఁజూచి సుమంత్రా! మనరాజు దశరథుఁడు పరమపదించి నేటికి నాల్గవదినములయ్యెను. సుగంధద్రవ్యములు కళేబరమునఁగప్పి భద్రపఱచియుంచినాను. భరతశత్రుఘ్నులను బిలువఁబోయిన వారింకను రారైరి. రాచనగరంతయు రోదనధ్వనుల నిండిపోయినది. కౌసల్యకుఁ బుత్రవియోగంబె చాలినంతయైయుండెను. దానికిఁ జేరికగఁ బతివియోగంబొకటి ప్రాప్తిల్లెను. ఆదేవి నిద్రాహారములు వదలి నేలంటినది. ఎవరేమి మాటాడించినను రామా యనుచున్నది. ఆమె

సంకటము నేఁ జూడలేను. ఇవియన్నియు నిటులుండఁ బౌరులు చెలరేఁగి కైకయింటికి నగ్గిఁదవిలించి కైకను మంథరను జంప వలెనని యత్నించుచున్నవారు.

సుమంతుఁడు:—పాప మా కైక యేమిసేయును? మంథర దుర్బోధనలకు లోఁబడి యింతకార్య మొనర్చెను. ఇపుడు పశ్చాత్తాపమునఁ గుందుచున్నది. ప్రయోజనంబేమి? గిరివ్రజపుర మిచటికి దూరముగ నున్నది వడిఁగల గుఱ్ఱములపై రేలుఁబవళ్లు రెండు దినంబులు ప్రయాణమయి పోయినను జేరుట కష్టము.

వసిష్ఠుఁడు:—ఈ దినమంతయును జూచి మరల నాలుగు గుఱ్ఱములు దారిలో నుంచులాగొనర్పుము. శీఘ్రముగ వారువచ్చుటకు ననుకూలముగ నుండును.

సుమంతుఁడు:—అటు లొనర్చెద. మీరును శవమును భద్రపఱచు కార్యంబున నుండుఁడు. రాజు స్మారకముదప్పి పడినాఁడని జను లెల్లరు భావించినారు. అటులనే నమ్మియుండని.

(నిష్క్రమము.)

చతుర్థరంగము.

అయోధ్యాపురి బాహ్యప్రదేశమున భరత శత్రుఘ్నులు.

(20 అనుబంధము.)

భరత:—తమ్ముఁడా! నామన మేలొకో ప్రాతఃకాలమునుండియును గళవళ పడుచున్నది. తెల్లవాఱుజామున నేఁ గనిన కల నన్నిటులు కలంచుచున్నదియా యేమి?

శత్రుఘ్న:—అన్నయ్యా! నీకలతీ రేమి? నాకిదివఱకుఁ దెలుప వైతివే!

భరతుఁడు:—తమ్ముఁడా! నీవు వెఱతువని తెలుపనైతిని. ఇపుడు విని చెద వినుము.

సీ. దారుణ స్వప్నంబుఁ దమ్ముఁడా! కంటిని
నిన్నఁటి రేయిని నిద్రలోన
అచలాగ్ర మెక్కి మాయయ్య జడల్వీడ,
గోమయ హ్రదములోఁ గూలినటుల
ఘనతైలవాపిలోమునిఁగి రాసభ మెక్కి
దక్షిణదిశకును దరలినటుల
రక్తాంబరముఁదొడ్గి రక్తగంధముఁ బూసి
నగ్నుఁడై యగ్నిని నడిచి నటుల.

గీ. మనపురం బయోధ్య మసనమై నట్టుల
పౌరకాంత లశ్రుపూరితలుగ
రోదనంబు సేయురొద వినినట్లుఁ
గంటి నిట్టు లేమికతమొ యెఱుఁగ.

తమ్ముఁడా! నేఁగనిన కల సార్థకఁబుగ మన పౌరజన సంచార రహితమయి నిట్టిదిగ నున్నది మున్ను పౌరనారీమణుల కలకలారావములు మానసానందములుగ సతతము ధ్వనించుచుండెను గదా? ఇపుడే నాదము వీనులకు వినరాదు. పురిప్రాంతారామంబులం దారామామణులు పురుషులంగూడి విహారార్థము గుంపులుగఁ జేరుచుండిరి గదా? ఇపు డొక్కరైనను నచట లేరు. గజతురగ శకట రథారోహకు లిక్కాలంబున వీథులందు సంచరింపక మానిరి. ఏమి కారణమో? అనుజా! చూచితివా యీ యుద్యానవనములు. ఫల పల్లవ కుసుమ మకరంద రసముల శుకపిక శారికాభ్రమరముల సంత సింపఁజేసి యా మధుర ధ్వనుల తాము సంతసించుచుండు సంతాన

తరువులు విగత ఫలపల్లవ ద్రుమములై శుష్కించుచున్నవి. పురము నందు వేణువీణాకల నిస్వనంబులు వినరావు. గిరివ్రజపురంబునందుండు తఱి నేఁగనిన దుస్స్వప్నంబును, మనమార్గమ్మున నయిన యపశకునము లును, నిపు డీపురియందుఁ దోఁచు నవలక్షణములును, మనగురువుల వారు మనకు లిఖించిన విగతశ్రీకార లేఖయుఁ జూచి నామన మపరిమిత వ్యాకులాంబుధిలోఁ మునిఁగినది. తమ్ముఁడా! చూచితివా పురభవనములు వైభవ విహీనములై ప్రభాహీనంబులయి బలికర్మరహితంబులై ధూపగంధాది పరిమళ శూన్యములై సొబగు దక్కి యున్నవి.

ఉ. కానవె తమ్ముఁడా; పురముకాననమున్బలెఁ గానిపించెడున్,
గానను కారణమ్ము. జనకాండము పట్టణమేల వీడెనో?
మానవ నాయకుండయిన మాజనకుం డిల నుండు నేకదా!
జానకి నేత రాఘవుఁడు సౌఖ్యమున న్మనియుండు నేకదా?

శత్రుఘ్నుఁడు:—అన్నా! నాకును భయమయ్యెడు! త్వరితముగఁ సిల్లుసేరి కారణ మరయుదము రమ్ము.

భరతః:—పోవుదము.

(21 అనుబంధము)

(నిష్క్రమము.)

పఞ్చమరఙ్గము.

భరత, శత్రుఘ్నులు. కైక. మంథర.

(22 అనుబంధము)

మంథర:—(చింతించుచున్న కైకనుజూచి) అమ్మా: కైకా! ఏల యీరీతిఁ జింతించుచుఁ గూర్చున్నావు. మరల నీకేమి

విపత్తు సంభవించెను? నీగారాము సుతుని తత్క్షణమే వెళ్లి రమ్మని వసిష్ఠుఁడు జాబు వ్రాసినాఁడఁట, ఈ ప్రొద్దు రేపటిలో వాఁడు వచ్చును. అపుడుగదా నీభాగ్యము శిఖరభూషిత మగును.

కైక:—మంథరా! మరల నీకు నేనేమని చెప్పుదును?

ఉ. భూరివిచారనీరధిని ముంగితి, మంథర! యేమిసేయుదుఁ
భారము నా శరీరమయెఁ బాసెను ప్రాణము ప్రాణభర్త; దు
ర్వారవినిందలన్ జనులు రక్కసి కైకయటంచు నెప్పుడున్
దూఱుదురక్కటా! యెటుల దుఃఖముసైతును నేనుధారుణిన్.

మంథర! అసూయాభూతావేశపరనై, ముందు వెనుక లాలో చింపక, పైనవచ్చు హానినిఁ దలపక, యింటితనఁపు గౌరవమును విచారింపక, రాముని ప్రవాసంబుఁ గోరితిఁ; పుత్రవియోగాతిశయ దుఃఖంబునఁ బ్రాణపతి ప్రాణంబులు బాసెను. ఆ దుఃఖాతిరేకంబున నేనుండఁ, గన్నవారు కన్నకూఁతలు కూయుచుఁ బచ్చిగయ్యాళి కైక యని నన్ను నిందించుచున్నవారు! నామోముఁ జూచినఁ దమకేమి పాపము ఘటిల్లునో యని ముఖమున ముసుఁగు వేసికొని యెదరు. ఎవ రును నాయింటి కడపఁ ద్రొక్కరు. నన్ను మాటలాడింపరు. ఏమి సేయుదును?

మంథర:—ఇంతకేనా యింతటివంత; నీమగఁడు పోయినందులకు మనమేమి సేయఁగలము? నీవు బ్రతికినంతకాలము వైధవ్య మనుభవింపక తప్పదు. రానున్నది రాకమానదని నేను నాఁడే పలికితిని, ఇఁక నూరివారు కన్నకూఁతలు గూయుచు నిన్ను దూఱుదు రనికాదా నీచింత. అట్టివారిపేరు వ్రాసియుంచి కొనుము. మన భరతుఁడు రాజయిన తోడనే వారిని దండింపఁ

జేయుదము. పిదప నూరివారెల్లరుఁ జచ్చినటుల నోరుకట్టి కొని పడియుందురు.

(భరత శత్రుఘ్నుల ప్రవేశము).

(23 అనుబంధము.)

(భరత శత్రుఘ్నులు కైకకు వందనంబు లొనర్తురు.)

(కైక భరతు నాలింగన మొనర్చి.)

కైక:—నాయనా! ఎన్నిదినంబులకు వచ్చితివి. క్షేమమా? నీతాత గారును మునలవ్వయు మేనమామయు క్షేమముగ నున్న వారా? నిన్నుఁ బ్రేమతోఁజూచి యాదరించిరా?

భరతుఁడు:—తల్లీ! అందఱును నచ్చట క్షేమముగ నున్నవారు. సదా కాలము నిన్నుఁ దలఁచికొను చున్నవారు. అమ్మా!

కం. నాతండ్రి దశరథుఁడును,
నాతండ్రి సమానుఁడైన నాయగ్రజుఁడున్
నాతమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును
సీతయు సుఖమున్నవారె చెప్పవె తల్లీ!

అమ్మా! నాతండ్రి సుఖమున నున్నవాఁడుగదా! ఎల్లకాలము లందు నిన్నుఁజేరియుండునే? ఇపుడేల యిచటికి రాఁడయ్యెను?

కైక:—(నిట్టూర్పులు సారించుచు.)

కం. భరతా! యేమని తెలుపుదు
గురుతరమగు జరనుఁజిక్కి క్రుంగుచు జనకుం
డురుతరసుఖముల తావగు
స్థిరతర స్వర్గమునునంది సేమముఁగనియెన్.

(భరతుఁడు హాయని చింతించుచుఁ గూర్చుండి మరలలేచి.)

భరతుఁడు:—హా, నాయనా! హా, సమస్త రాజవంశతిలకా! నిష్కారుణ్యముగ మము నొంటిగవదలిపోవ న్యాయమగునా? తండ్రీ! శరత్కాల పూర్ణిమాచంద్ర విరాజితంబగు నభంబును బోలు నీతల్పము, వర్షాకాలము నందలి యమావాస్యాంధకారమునఁ గప్పంబడిన యాకాశముంబోలె శోభ చెడినదిగదా!

కైక:—భరతా; నీవు విమలజ్ఞాన విరాజితుఁడవు. ప్రాజ్ఞుఁడవు. ప్రాకృతునింబోలె శోకాక్రాంతుఁడవై శిశువత్యముగానుట ధర్మము గాదు. నిన్నుబోలువాఁడు దైన్యమున నిటుసంతాపించినచో మఁగతవారిగతి యేమి? నీవు దుఃఖమున నేడ్చినమాత్రానఁ జనిపోయిన నీతండ్రి మరల బ్రదికివచ్చునా?

భరతుఁడు:—తల్లీ! నీవైరాగ్య వచనంబులు నిజములు. అయినను నాతండ్రి, నాసోదరునకుఁ బట్టంబుగట్టి తాను సవనమొకటి యాచరించునని నమ్మియుంటినిగాని యీరీతి దురంతదుఃఖమున మము ముంచిపోవునని తెలియనైతిని. అమ్మా! నాయగ్రజుఁడు నాతండ్రి సమానుఁడు రాముఁడు నా నాయనను సంస్కరించి కృతార్థుఁడయ్యెను. అంతటి పుణ్యము నాకు లేదయ్యెను గదా యని చింతించెద.

కైక:—కుమారా! నీరాకకై వేచి నీనాయనకళేబరమును సంస్కారమొనర్పక యుంచియున్నవారు.

భరతుఁడు:—అమ్మా! నాభ్రాత! నాతండ్రి సమానుఁడు, నాదైవము, రాముఁ డిచట నున్నవాఁడే! శవసంస్కరణం బొనర్పక యేల నిలిపిరి!

కైక:—నాయనా! ఆవిషయము ఘోరతమముగనున్నది. నీయన్న సీతనుంగూడి లక్ష్మణుఁడు వెంబడింప నరణ్యంబుఁ జేరెను.

భరతుఁడు:—అమ్మా! ఏమీ ఏమీ! నాయగ్రజుఁ డరణ్యంబుఁ జేరెనా? ఏల?

కైక:—నాయనా! ఆసమాచారంబు వినఁగోరితివేని వినిచెదవిను. కుమారా! నీతండ్రి నన్నుఁ బరిణయమయిన తరుణమున శంబరుఁ డను రాక్షసునితో యుద్ధ మొనర్పవలసివచ్చెను. ఆయసురుఁడు తన మాయాబలంబున దశరథునిఁ జంప యత్నింప నే నామాయలను మఱుమాయ లొనరించి నీతండ్రిని రక్షించి దానవునిఁ జంపించితి. నన్ను మెచ్చి నీతండ్రి రెండువరంబు లొసంగెను. ఇపు డా వరమ్ము లొసంగుమని నే వేఁడితిని.

భరతుఁడు:—తల్లీ! నీవే మడిగితివి?

కైక:—నాయనా! నిన్ను గిరివ్రజపురంబునకుఁబంపి నీకొక జాబయి నను వ్రాయక, యిచటనే యుండునాకును దెలుపక, కౌస ల్యయు నీనాయనయుఁ గుట్రలుపన్ని రహస్యముగ రాము నకుఁ బట్టాభిషేకం బొనర్ప సమకట్టిరి. అవ్వార్త నేనువిని సహింప నోపక దశరథునింజేరి పూర్వము నాకిడినవరమ్ము లొసంగు మని వేఁడితిని. ఇచ్చెద ననెను. ఒక వరమ్మునకు రాముని పట్టాభిషేకంబు నిలిపి నిన్ను రాజును జేయుమని యడిగితిని.

భరతుఁడు:—హరిహరీ యని చెవులు మూసికొనును. రెండవవర మే మని యడిగితివి?

కైక:—పదునాలుగేఁడ్లు రాముని వనవాసమునకుఁ బంపు మని వేఁడితిని.

భరతుఁడు:—(నిశ్చేతన్యుఁడయి క్రిందఁగూర్చుండును, మరలలేచి.)

చం. అనఘునిఁ దండ్రిఁ జంపి, మహితాత్ముని రామునిఁ గానకంపి, నా
జనని సమానయై యలరు జానకి సౌఖ్యముఁ ద్రెంపి, తమ్మునిన్
వనతలమందునిల్పి, యిటులై భవముల్ భుజియింప నేర్తునే
జనని! స్వధర్మహానికిని సైఁతునె? పాపవిచార ఘోరయున్.

కైకా! నీ ఘోరపాపకర్మము భూరమణుని మారణకర్మము
నకుఁ గారణమయి నాశరీరమెల్ల వ్రణమొనర్చెను. నాతండ్రి కినయైన
రామునిఁ దాపసునిఁజేసి నావ్రణమునందు తీక్ష్ణక్షారము నించితివి.
ధర్మాత్ముఁడగు దశరథుఁడు, నీవు మానవ మానినీవేషముఁ బూనిన
దానవి యని తెలియక వెలయిచ్చికొని తెచ్చికొనిన ఫలమనుభవించెను.
భస్మవ్యాప్తాగ్ని శిఖికణమనుచు నిన్నరయఁడాయెను. నీవు కులఘ్నివి
కావుననే నాజనకుఁడు విగతచేతనుఁ డయ్యెను. రఘుకుల శీలవృత్త
సుఖయశములు జలధిలో మునిఁగెను. పామునంటిన పామకునింబలె
నాతండ్రి నిన్నంటి తీవ్రవేదనలకు గుఱియయ్యెను. నృశంసినీ, కైకా,
పాపచారిణీ; అనపత్యతాఘమునకుఁ చిరకాలము తపించుచు, నెట్ట
కేలకు బీదవాఁడు భాగ్యమును గనినరీతి మహనీయుని రామునిఁగని
సంతసించు నాతండ్రిని నంతకుని చెంతనిడితివి. అయ్యో; ఆరాముఁడు,
నయవినయ గుణాభిరాముఁడు, తనతల్లికంటెను నిన్ను హెచ్చుభక్తినిఁ
గని గౌరవించుచుండెను గదా; అట్టివానిని భూమియం దంతరాళ
పరిపూరిత కీర్తిని, రామమూర్తిని జటాజినవల్కలములు ధరియించి
యడవి నుండుమని పల్కుటకు నీకు నోరెటులాడెను? మాతా!
వంశాచార విద్వేషిణివయి సదార నిరతుని, వీరశూరాగ్రేసరుని,
పుణ్యకర్మ విస్తారుని, నంభోరుహ లోచనుని, సౌందర్యాకారుని, రఘు
రాముని, ఘోరారణ్యములందు సంచరింపఁ బొమ్మన నగునా? పుణ్య

పథవిభ్రష్టా; కులవినాశినీ; వంశపాంసనీ; మూఢమానినీ; పూర్వరాజ గర్హితంబైన యీమతము నీకెవరు బోధించిరి? రఘువంశమున జ్యేష్ఠసుతుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డనుధర్మంబు నీవెఱుంగవైతివిగదా? ఓ యన్యాయ కారిణీ; నీతండ్రియగు కేకయరాజ కులంబున నైతమీధర్మ మను వర్తనంబై - యుండునుగదా?

ఉ. ఇంతదురాగతంబకట హీనమతీ; యొనరించితీవు; నా
స్వాంతము సంతతంబు నవిచారపయోనిధి ముంచితెట్టు, లా
శాంతవిశాల కీర్తియగు నగ్రజుఁ గానకుఁ బంపితీవు నీ
యంతటిరాక్షసిక్ జననియంచని యెన్నఁగ నౌనె పాతకీ.

దుష్టచారిణీ! ఇంతటి కులనాశకత్వమునకు నొడిగట్టితివికదా! సత్యరహితా; పాతకీ; అనర్థయుతముగ నీ వన్యాయవృత్తిని నార్జించిన విత్తము నే ననుభవింతునని తలంచితివా? సుధాసంయుత భోజ్యమునువదలి, గరళ సంకీర్ణాన్నమును భుజింతునని తెలిసితివా? రాజ్యభార ధారణత్వమున, నసాధారణ గ్రహణ ధారణత్వంబుఁగల నా సోదరుని రాజ్యము నే నేలఁగలనా? ఏల నిచ్చయింతునా? దురాధర్షిణీ; నీయంతటి గురుపాతకి గర్భమున నేను జనించుటకంటె నొక నిర్భాగ్య గర్భమున జనించియుండినచో నాకింతటి దుఃఖము వచ్చుచుండెనా? అయ్యో; కులదూషణీ; పుత్రశోకం బెట్టి బెట్టిద మనునది నీవెఱుంగవుకదా? నీమోముఁ జూచిన పాపంబు వాటిల్లు.

మంథర :—(ముందరికివచ్చి), భరతా; నైక నీ మాత: నీతి కోవిదుఁడవు నీవు, మాతను నిందించుట నీతియా? ఇంతకు నీ మాత నీకేమి యపకృతి యొనర్చెను? నీ సేమంబరసి నీకుఁ గాను, తాఁబడరాని మాటలుబడి, రాజ్యసామ్రాజ్యము సాధించెను. అందులకై సంతసింపక మేలెన్నక కృతజ్ఞతా వచనంబు నైనను బలుకక దూషించెదవే! నీబుద్ధి పెడదారిఁ బట్టనేల!

సిరిరా మోఁకాలొడ్డువాని విధంబున నటించెదవు, రాముఁడు నీకు దాయాదికదా? 'జ్ఞాతిశ్చే దనలేనకి' మ్మనెడు పెద్దల వచనమ్ములేదా?

శత్రుఘ్నుఁడు:—అన్నా! భరతా: ఇన్ని యనర్థములకుఁ గారణ మీదాసి యని నేనమ్మితిని, కేకయరాజ సంజాత కైక కీనీచబుద్ధి సహజముగరాదు, కావున నీకులవిధ్వంసిని నుంథరను నేఁపుడే చంపెద అనుచు మంథరపైఁబడ బోవును. భరతుఁ డడ్డముగఁ బోయినిలిపి.

భరత:—తమ్ముఁడా: స్త్రీహంతవు గావలదు; మనరాముఁడు దీనిని వినునేని మనమోమయినను జూడనోపఁడు, మన మిఁక నిచట నిలిచినచో పాపంబు హెచ్చును. కావునఁ బోవుదమురమ్ము.

(భరత శత్రుఘ్నుల నిష్క్రమము)

(24 అనుబంధము)

కైక:—(చింతించుచు) మంథరా: నాగతి యెంతకు దిగెను చూచి తివా?

మంథర:—కైకా! నీవెంతటి నిర్భాగ్యుని సుతునిఁ గంటివే?

కైక:—మంథరా! నాకింతటి దుర్గతి నీవు తెచ్చితివి. నీమాటను నాఁడు నేవినక యుంటినేని చల్లఁగ నుండుచుంటిని.

మంథర:—నాఁడు నీవెంటరా నని నేను నిరాకరించి యుండినయెడల నాకింతటి దౌర్భాగ్యము వచ్చుచుండలేదు; ఇపు డేమాయె, వెళ్లెద.

కైక:—మంథరా, మంథరా! నీవిరీతిఁ బోయిన నాగతియేమి?

(నిష్క్రమము.)

షష్ఠరంగము.

వసిష్ఠుఁడు. కౌసల్య. భరత శత్రుఘ్నులు.

కౌసల్య:—(చింతించుచుఁ గూర్చుండి.)

సీ. నాపూర్వ సుకృతంబు నాపూర్వ విభవంబు
నాపుత్ర రత్నంబు నా ముఖంబు
నాకామితార్థంబు నాకామెత ఫలంబు
నాసుఖవారాశి నాదువాసి
నాగృహదీపంబు నాదునిక్షేపంబు
నా మూలురూపంబు నాతపంబు
నావలపులఱేఁడు నాకలుములవీడు
నాలీలలకుజోడు నాదుఱేఁడు.

గీ. నాదు చిన్నిచిఱుత, నాదాత, నానేత,
నాయనుంగుఁజేత, నాదుభ్రాత,
ఈడు లేనివాఁడు, లేడకటా నేఁడు,
కానఁజేరినాఁడు, కానలేఁడు.

హా! రామా! రవికులారవసోమా! రాక్షసవిరామా! రామా! జనకామా! నిన్నువదలి నేనుండఁగలనా! నీవియోగము సైఁపఁగలనా! నిన్నుఁగానక నే మనఁగలనా! నాయనా! పూర్వజన్మంబున నేనాపాతకి క్రైకకు నేమివిషంబుఁ బెట్టియుంటినోగదా? ఇపుడా ఫలము పుత్రవియోగ మిషచే నే ననుభవించుచున్నాను. అయ్యో! తనయా! నీవు నాయట్టి పాపాత్మురాలి గర్భంబునందు జనించిన కారణంబునఁ గదా కనరాని కానన కష్టంబులం గంటివి. కొడుకా! నేనేమి సేయఁగలను? నీవియోగ దుఃఖంబు సైఁపఁజాలక సదాకాలంబు నీ ధ్యానంబుసేయుచు, నీతండ్రివలెనే నేనును బ్రాణం

బులువదల నెంత ప్రయత్నించినను, నా ప్రాణంబులు గట్టివడి యుండి బండగ నిలిచినవి. బలాత్కార ప్రాణత్యాగ బు పాపమూలంబని తలంచి యకార్యంబునకుఁ బూననైతని.

(వసిష్ఠుల ప్రవేశము.)

వసిష్ఠ:—అమ్మా! కౌసల్యా! నీవీరీతి దుఃఖించినఁ బ్రయోజనమేమి? పూర్వజన్మకృత కర్మానఫలం బనుభవింపక తప్పునా? ముప్పునఁ గూడినపుడు ధైర్యము చెడక దేహయాత్ర సలుపుటయు మానవధర్మము, ఆహారాదులువదలి ప్రాణత్యాగంబుఁ జేయఁ బ్రయత్నించుట పాపకారణం బగును. కావున నీవు దైన్యము మాని కాలము వచ్చువఱకు మని యుండుము.

(25 అనుబంధము.)

కౌసల్య:—స్వామీ! ధైర్యమూనవలెనని యెంత ప్రయత్నించినను పుత్రశోకాగ్ని సముద్రములోని యలలం బలె పైపైన్బైన నుబికి జ్వాలలు వెడలి మానసమును గాల్చుచున్నది. ఏమిసేయుదును? శక్తి చాలకయున్నది.

(భరత శత్రుఘ్నుల ప్రవేశము.

(భరత శత్రుఘ్నులు కౌసల్యనుజూచి చింతించుచు నిలుతురు.)

భరతునిఁజూచి నాయనా! భరతా! నీతల్లి దుష్కర్మవశంబున నీ సోదరుఁడగు రాముని రాజ్యము నిష్కంటకముగ నీకు సమకూరెను. జటలు ధరింపఁజేసి నారచీరలు గట్టనిచ్చి నా గారాము కొమారుని రాముని దారుణారణ్యములకుఁ బంపి నీతల్లి కృతార్థయాయెను. రామరాజ్య పదవినిఁజేకొని పాలింపుము. ఆలస్యమేల? నీశీలమును నీతల్లిశీలమును దేశమెల్ల నుతింపఁజేయుము. భరతా! నేను నీకుసవతితల్లి యనెడి క్రోధము మనమునం దిడక నాముద్దుల కొమారుఁ

దుండిన దారుణాటవులకు నన్నుఁ బాపుము. వాని మోముచూడక నే నిలువఁజాలను. నాయందు బ్రీతిఁజేసి యింతమాత్రము నుపకృతియొనర్పుము. ఈయన్యాయ విధముగ నీతల్లిచే నార్జింపఁబడిన యీయనామయ రాజ్యము నీవు చల్లఁగ నేలుచుండుము.

భరతుఁడు:—తల్లీ.

ఉ. పుత్రవియోగ దుఃఖమెటు భూరితరంబుగ నిన్ను నేచునో,
భాతృవియోగ దుఃఖమటు బాధితుఁజేసెను నామనంబునన్,
ధాత్రిని దుర్యశంబున వృథాపడి కుందెదనమ్మ మాత యా,
ధాతృ విధానమిట్టిదయొ, దైవము చేతకు మాఱుగల్గునే.

తల్లీ! అకల్మషుఁడగు నన్నిరీతి గర్హించెదవేల? నాయగ్రజునిపై నాకుఁగల భక్తిపినిమ్రతలు, ప్రేమాతిరేకంబును, నీకు విదితంబుగాదా? సీతాపతి పదారవిందంబు సదాకాలంబు ముదావహంబుగ భజించు నన్నీరీతి దూఱనగునే? జననీ! నేనే పాపమెఱుఁగనివాఁడనని నీదివ్యపాదంబులంటి ప్రమాణంబు లొనరించెద. తల్లి, నేనెపుడయిననుమన రామునకు నెగ్గుఁదలంచి యుంటినేని నాకు శాస్త్రశిక్షితఘనబుద్ధి కలుగకుండునుగాత! తల్లీ, నాసోదరుని విషయమున నేనెన్నఁ డేనిఁ దప్పుఁదలంచియుంటినేని, పాపాత్ముఁడు వోవుగతికిఁ బోవుదునుగాత! మూఢుని దురితమునకును, పండికొనియున్న గోవును దన్నినవాని గతికిని, భృత్యుని చేతఁబనిఁగొని జీతమియ్యని వానిగతికని, స్వామి ద్రోహికి గలుగుగతికని వోవుదునుగాత! రామునకు నెన్నఁ డేని ద్రోహముఁ దలఁచి యుంటినేని సద్వారమున బుఋత్విజునకు దక్షిణనొసంగకున్న వాని గతికిని, పోరునఁ బఱచిన వానిగతికని, కరిజ్ఞాన శాస్త్రములు ధిక్కరించిన వానిగతికని, గురువులను దిరస్కరించిన వానిగతికని పోవుదునుగాత. ఆరామప్రభుని పట్టాభిషేకమునకు భంగ

మొనర్ప నే నెప్పుడేని దలఁచియుంటినేని, గురువులఁ దిట్టిన వానిగతికిని, మిత్ర ద్రోహిగతికిని, రహస్యమును వెలివేసిన వానిగతికిని, నార్య ద్వేషికిఁ గలుగుగతికిని, నాత్మహంతగతికిని, కృతఘ్నుని గతికినిఁ బోవుదునుగాత! తల్లీ, సత్య సంధుఁడగు శ్రీరామచంద్రునకు నెగ్గుఁదలంచినవాఁడు పుత్రదార మిత్రక్షేత్ర విహీనుఁడై, సౌఖ్యరహితుఁడనయి దుఃఖభారంబున నశించును. జననీ! నాయగ్రజునికి నే నెన్నఁడేని ద్రోహంబు వాఙ్మనంబులనైన నెన్నియుంటినేని, స్త్రీవృద్ధబాలకులఁ జంపినవాని దురితంబునకును, లాక్షా మధు మాంస లోహ విష విక్రయంబులచేత జీవయాత్ర జరుపువాని కలుషంబునకును, నుభయ సంధ్యాకాలంబులందు నిద్రపోయినవాని పాపంబునకును, వహ్నిదాయకుని కిల్బిషంబునకును, గురుతల్పగమనుని పంకంబునకును, మిత్రద్రోహి పాతకంబునకును, బరశ్రేయస్సుఁజూడనోపనివాని పాపంబునకును, పితృమాతృ శుశ్రూష జరుపనివాని దుర్గతికిని, యాచకుల కామితార్థంబునకు విఫలం బొనర్చిన వాని యఘంబునకును, బోవుదునుగాత! మాతా, సకలలోక పవిత్ర చరిత్రుఁడగు భవత్పుత్రునకు నెగ్గుఁదలంచి యుంటినేని, దరిద్రుఁడును, జ్వర రోగపీడితుండును, సురాపానరతుండును, కామక్రోధాది భూతుండును, నున్మత్తుఁడును, ధర్మదార పరిత్యాగియును, పరదారాపహారిణుండును, గుణహీనుఁడును, సదాచార రహితుఁడును, స్వల్పాయుపును గలిగి చాండాలుసఁ బలె దుష్కర్మము లొనర్చుచు పెక్కింగినై భూతలమున సంచరించుచువాఁడ నగుదును గాత.

కం. జననీ! రాముని ధర నా
జనకుండని తలఁచి మానసంబున భక్తిం
గని గొలుచుచుండఁ గోరతి
గన నేపాపంబు నేను కనుమా ప్రీతిన్.

కౌసల్య:—భరతా! లెమ్ము.

మ. తనయా నీశపథోక్తుల న్వినఁగ నాతాపాగ్ని హెచ్చయ్యె, నీ
వనఘాత్ముండవటంచు నేనెఱిఁగియున్ హైన్యంబుగాఁ బల్కితిన్
మన మందాకులపాటునందకుము, లెమ్మా పుణ్యచారిత్ర; స
జ్జన సంస్తుత్యపదంబు నీకునగు రాజ్యంబేలు మా మేలుగన్.

పుత్రా! నీవు పావనచరిత్రుఁడవు. నిష్కళంకమూర్తి వని నాకుఁ దెలిసియు, పుత్రవియోగంబు నాహృదయంబు బేర్చుచుండ యుక్తాయుక్త జ్ఞానంబుఁగానక హెచ్చుమాటలాడి నీమనంబు నొచ్చులాగొనర్చితిని. వ్యసనపడకుము. సుఖంబున రాజ్యంబేలుచు సజ్జన సంస్తుత్యుఁడవుగమ్ము.

భరతుఁడు:—మాతా! మరల నామానసంబుఁ గలంచు మాటలాడెద వేల? తల్లీ! ఆర్యవినుతుఁడును, ధర్మవిచారపరుఁడును, ధీర చిత్తుఁడును, ధీమంతుఁడును, వేదశాస్త్ర విచారస్నాతుఁడును, ననఘుఁడును నగు రామభూవిభుఁడు రాజ్యంబువిడిచి యడవులం దిడుమలఁ గుడుచుచుండ నతని రాజ్యంబు నపహరింప నెవ్వఁడోపును? దశరథుని తనయుఁడన్నై ధర్మంబుఁ దప్పి యగ్రజుని సొమ్ము నపేక్షింపఁగలనా? సహాయపోషముఁడగు రాఘవుఁడు దశరథునిం బలె రాజ్యంచేయుటఁ జూచి సంపూర్ణ సంతోషంబుఁగాంచి యాపుణ్యచరిత్రుని పదకమలముల సాన్నిధ్యమున నిలిచి కొలుచుట తప్ప నాకు వేఱొక భాగ్యముండునే? కావున నేను గానసంబుఁజేరి నారామునిఁ గని, వేఁడికొని పట్టణంబునకుఁ బిలిచికొనివచ్చి రాజ్యాభిషిక్తునిగ నొనరించి యామహాత్ముని సేవఁ జేయుచుండెద. నాకిపుడు కర్తవ్య కార్యం బంతకంటెను హెచ్చులేదు. అటు లొనరించెద.

వసిష్ఠుఁడు:—భరతా! నీధర్మవచనంబులు సూర్యవంశయశమునకు వన్నె యెక్కించెను. దశరథునకుఁ దనయుండవు నీవనుట సార్థకపఱచితివి. అయిన నిపు డొనరింపఁదగిన ముఖ్యకార్యంబు మఱియొకటి యున్నది. అది నీతండ్రి సంస్కారంబు. దాని నొనరించి నీతలంచిన మహాకార్యంబు సేయుము.

భరతుఁడు:—గురువర్యా! తమ యానతిరీతిగ నొనర్ప సిద్ధుఁడుగ నున్నాఁడను. ఆకార్యంబునకుఁ బోవుదము రండు.

సీ. ఇనకుల దీపుఁడై యిక్ష్వాకు భూపతి
    యశమెల్ల దిశల నింపెసఁగ నిలిపె
చండాంశువంశాబ్ధిచంద్రుఁడై యాహరి
    శ్చంద్రుఁడు సత్యము జగతి నిలిపె
భాస్కరవంశ సంభవుఁడు భగీరథుఁ
    డాకాశగంగను నవని నిలిపె
రవికులజుఁడు పంక్తిరథుఁడగు నాతండ్రి
    యసుర బాధలడంచి యశమునిలిపె.

గీ. భానుకులమునఁ బుట్టిన వారలెల్ల
పుణ్యకర్మము లొనరించి పూజ్యులైరి
అట్టికులమున నేఁబుట్టి యక్కటకట
యపయశంబును నిలిపితి నవని లోన.

(నిష్క్రమము.)

పాదుకా పట్టాభిషేక నాటకము.

తృతీయాంకము, ప్రథమరంగము.

మందాకినీతీరము - శృంగిబేరపురము.

గుహుఁడు. నావికులు. భరతుఁడు.

గుహుఁడు:—(ఉభయదిశలఁ గొలిచియున్న నావికులఁజూచి), నావికులారా; నాచిరకాల మిత్రమును ప్రభువును దశరథుని సుపుత్రుఁడును అగు రాముని సందర్శనమున మనమెల్లరము ధన్యులమైతిమి. మనపుర మతి సౌభాగ్యతఁ జెన్నందెను. ఆరాముఁడు త్రిలోక పావనుఁడు - సాక్షాద్దైవమేను. కాదేని తాతిని నాతినిఁ జేయఁజాలునా? మాయల మిన్నలగు మారీచ సుబాహుల పొడ వడఁపజాలునా? ముక్కంటివిల్లును విఱువఁజాలునా? అట్టిదైవము సైతము విధివశుఁడై దుష్కర్మములకుఁ జిక్కినవానింబోలె దుర్గమాటవులలో వసింపవలసి వచ్చెనుగదా! నావికులారా? ఆ రాములకు దుర్గమారణ్యములలో మార్గదర్శకులుగఁ బోయిన మనచెంబడివారు మరలి వచ్చిరా!

నావికుఁడొకఁడు:—స్వామీ! నేనును మఱికొందఱము న్నూ బోయియుంటిమి. మనరామయ్య చెక్కుచెమర్పక గంగమ్మ దక్షిణపు రేవును జేరెను.

గుహుఁడు:—అచ్చటనుండి యెచ్చటికిఁ బోయిరి?

నావికుఁడు:—సామీ; బరదాజముని యాశ్రయంబున రెండుదినములుండి పిదప చిత్రకూటమున నిలచి మాకు సెలవొసంగిరి.

గుహుఁడు:—మనదేవమ్మ సీతమ్మయు - మనస్వామి తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును శ్రమపడక సేమముగ నున్నవారా?

నావికుఁడు:—ఆదేవమ్మ సేమముగ నున్నది. లచ్చయ్య మాత్రము చాల కష్టబడు చున్నాఁడు?

గుహుఁడు:—ఎందుకు?

నావికుఁడు:—రేలుంబవళ్లు మనదేవునకు దేవేరికి నూడిగఁపుఁ బనులు సేయుటయందే యతని పసియెల్ల మగియుచున్నది. కడుపునకు నెప్పుడేమి తినునో తెలియక యున్నది. కొలమెల్లవారినిఁ గాఁచుటయందే గడపుచున్నాఁడు.

గుహుఁడు:—వారి గ్రహచారమునకు నెవరేమి సేయఁగలరు? చెంబడివాఁడొకఁడు పరుఁగిడివచ్చి గుహునకు నమస్కరించి లేచి సామీ! కడలియలలంబలెను, మిడతల దండుబలెను, తండోప తండంబుగ దండువచ్చి యేటిగట్టున దిగినది. అది యెవఁడో భరతరాజఁట, మనరామసామయ్యను వెదకుచువచ్చెనఁట. అది యెంతటి దండుసామీ.

గుహుఁడు (ఇంచుక యాలోచ నభినయించి నిట్టూర్పుసారించుచు).

మ. రమణీయంబగు రాజభోగములు సర్వంబుల్ విసర్జించి, దు
ర్గమ ఘోరాటవులన్ గృహంబులుగ సారంగాది సత్త్వంబులున్
దమమిత్రంబులుగా నొసర్చుచునిరాధారుల్బలెన్ సంచరిం
చు మహామానితపుణ్యకర్ములు కటా స్రుక్కన్ మనంబొప్పునే.

నావికులారా! ధన దుర్గ రాజ్య సామ్రాజ్యములు వదలి యేకాకులుగా గహన సీమలందు నంచరించు మహా మహిములగు రామలక్ష్మణులు వనములో నైతము మనుట యేలయని తలఁచి కాఁబోలు

భరతుఁడు వారినిఁ దెగటార్ప గొప్ప సేనంగూడి వచ్చినాఁడు. నాము కుఁగాన నూపిరియుండువఱకు వారి నికపూవువాడ నీను. కావున మీ రందఱును నాయాజ్ఞ యగునంతవఱకును మననావలు ఓడ రేవున నుండనీక దూరమునకుఁ గొనిపొండు. ఆభరతుని మనంబు నే నెఱింగిన పిదప నేమి సేయఁదగినదిన్ని మీకుఁ దెలిపెదను. మీరిపుడు వెళ్లుఁడి.

నావికులు:—చిత్తము. (వెళ్లుదురు.)

గుహుఁడు:—(ఆలోచించి) భరతుఁడు నిండా సౌమ్యుఁడని వినియుంటిని. అట్టివానికి నిట్టి దుర్బుద్ధి పుట్టియుండునా? ఏమో కాల విపరీతంబిది.

చెంబడి:—(నమస్కరించి). సామీ! అయోదనుండి బరతప్పయను సామివచ్చి తమ్ముఁ జూడనున్నాఁడు.

గుహుఁడు:—ఏమీ, భరతరాజు నన్నుఁ జూడవచ్చినాఁడా? నేనే పోయి యతనిని సందర్శించెద. (వెళ్లి భరతునిఁ బిలిచికొనివచ్చి యాసనముపైఁ గూర్చుండ నియిమించి).

(26 అనుబంధము)

స్వామీ! భవదాగమనంబున నేఁ బునీతుఁడనైతిని. స్వకీయంబైన దాశకులమే పవిత్రతనందెను. ఈ నాదేశము తమ మందిరారామప్రదేశంబని భావింపుడీ, దేవా తమ రాకచే వారాశి, పున్నమ రాకచే నుప్పొంగురీతిని నేనుప్పొంగితిని. నేను మీతండ్రి మిత్రుఁడను. తమరాకకుఁ గతం బెద్దియును దాఁపక నాకెఱుంగింప వలెనని దాసుఁడగు నేను వేఁడుచున్నాఁడను.

భరత:—నిషాదపతీ! నావృత్తాంతం బతివిషాదకంబు.

ఉ. భూరియశోవిశాలనిధి ; భూతదయా నిరతుండు, దుష్టదు
ర్వార భయంకరుండు, సురవార సుఖావహదక్షుఁడగ్రజుం
డారఘురాముఁ, డక్కటకటా, గహనాంతర సీమలందు, సం
చారము సేయుచుండఁగని, శక్యము నాకెటులింటనుండఁగన్.

నిషాదపతీ ! ఆరాముఁడు నాకన్నయ్య పితృసమానుఁడు. ఆచార్యవర్యుఁడు, వందనీయుఁడు, సదావర్ణనీయుఁడు, ఆమహాత్ముఁడు పితృవాక్య పరిపాలనమునకునై యరణ్యమునఁ గ్రుమ్మరుచున్నవాఁడు. పట్టపదార్హుఁ డామహానుభావుఁడేను. ఆరాజీవదళనయనుఁడు లేని యయోధ్య జీవాత్మలేని దేహము బలెను, దేవుఁడులేని గుడిబలెను. జీవనములేని బావివలెను. కోవెలలేని మావిబలెను ప్రభావము చెడి పాడుపడినది. నేనాపాడు పట్టనమునఁ బాడియని నిలువఁజాలను. కావున గష్టపడి కాంతారములు గ్రుమ్మరి యాకాకుత్స్థవంశజునిఁ గాంచి యతని చరణాబ్జంబులకు భక్తితోఁ బ్రణమిల్లి ప్రార్థించి మరలఁ దోడ్కొని యయోధ్యాపురిఁ జేరి యమ్మహామహుని ; మహితరాజ్య పదస్థునిఁ జేసి దాసుఁడనై యతనిపదసేవఁ జేయఁదలంచితిని. కావున నే నిచటికి వచ్చితిని, ఈమందాకినీ నదినిఁ దరింప నీసాహాయ్యంబు వేఁడితిని.

గుహుఁడు:—(స్వగతము) హా ! హా ! భ్రాతృభక్తియన, నిటులుండవలదా? అప్రయత్న లభ్యమైన రాజ్య సామ్రాజ్యంబును నవలఁ ద్రోచివచ్చెను. (భరతుఁ జూచి) మహానుభావా ! నీవు ధన్యుఁడవు. దశరథుని తనయుఁడవనునది సార్థకపఱచితివి. నేను నీ సేవకుఁడను. నన్ను వేఁడుటేమి ? ఈరాజ్యమే నీసొమ్ముగ నుండు నపుడు నావలు నీయధీనములు కావా? నేను రామభక్తుఁడను. ఆసుగుణాభిరామునకునై యెంతటికార్యమైనను నేఁ

జేయనోవుదును. ఆరాముని పునస్సందర్శనమునకున్నై నేనును నీవెంట వచ్చెదను

భరతుఁడు:—గుహా! నీవు భక్తిరస విగ్రహుఁడవు, నిరాగ్రహుఁడవు, ఉగ్రారివినిగ్రహుఁడవు, నిఖిల సుగుణనివహుఁడవు, నిస్పృహుఁడవు, ఆమిహిరాన్వయమణినరయ, నరణ్యములో మార్గ దర్శకుఁడుగ రాఁదగినవాఁడవు కావున నిన్ను మేము వెంబడించెదము. రమ్ము నీవు నాప్రాణమిత్రుఁడవని యెన్నెదని.

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

మందాకినీ నది.

నావికులు భరత శత్రుఘ్నాదులు నావలపైఁ గూర్చుండియుండ నావికు లోడపాటలు పాడుచు నావలను నడపుట. ఓడ పాట.

(27 అనుబంధము.)

తృతీయాఙ్కము, తృతీయరంగము.

భరద్వాజాశ్రమము.

(భరద్వాజఋషి తపంబు సేయుచుండుట. భరతశత్రుఘ్నులును వసిష్ఠులును, కౌసల్యాదులును సమీపించి ఋషికి నమస్కరించుట.)

భరతుఁడు:—గీ. భూరిమునిసమాజ, పూజ్య కల్పక భూజ
భ్రాజితౌజ, దివ్యభానుతేజ,
రాజయోగమార్గ రాజిత యతిరాజ
నుతులొనర్చి నీకు నతుల నిడెద.

(అందఱు నమస్కరింతురు, ముని మౌనమూని యుండును.

వసిష్ఠుఁడు:— కం. యతివర ! మిహిరాన్వయమణి,
యతుల గుణాన్వితుఁడు భరతుఁడను సౌజన్యుం,
డతిశయ భక్తిని నీకిదె
నతులొనరించెడిని, గనుమ నయనముల దయన్.

భరద్వాజుఁడు:—[కనులుదెఱచి యంజలినింగాంచి] మునివరా, వసిష్ఠా!

మ. అతఁడో, యీభరతుండు? రాఘవుని నుగ్రారణ్యముం జేర్చి భూ
సతికిన్ భారముగాఁగసిల్చి, రవివంశ జెల్ల దుష్కీర్తిదు
స్థితి పాత్రంబుగఁ జేసినట్టి ఘన దుశ్శీలుండు, దోషాత్ముఁ, డే
గతి వాని న్గననౌను? వీరెవరో శంకన్ బాయుచున్దెల్పుమా?

వసిష్ఠుఁడు [భరతునిఁజూచి] భరతా! ఈ మునివరేణ్యుఁడు నీ ఋజుభావమును సంశయించినాఁడు; కావున నీవే యతఁ డడిగిన ప్రశ్నలకు సదుత్తరంబిమ్ము.

భరతు:—మౌనివరేణ్యా!

సీ. లక్షణాన్వితుఁడగు లక్ష్మణుతోఁబుట్టు
శత్రుఘ్నుఁడను సాధుచరితుఁ డితఁడు
కలశాబ్ధి, చంద్రునిఁగన్నరీతిని, రాముఁ
గనిన కౌసల్య యీఁగఱితమాత
లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులనుఁగన్న యీయన్న
మిన్న, విఖ్యాత సుమిత్రమాత
నిందజగజ్జనానీక యీకైక, నా
పాపజన్మమునకుఁ బాత్రమయ్యె.

గీ: నిరపరాధి నేను నిందలపాలైతి
నిజము నీదు పాదరజము సాక్షి
దశరథుండుసాక్షి దశదిశలునుసాక్షి
జీవితమైన రామదేవుసాక్షి.

జటివరేణ్యా! నే నే పాపమెఱుంగను, నిరపరాధిని, నింద జ్జన లోకైక కైక యను ఘూక గర్భమునఁబుట్టి కాకముబలె జీవించిన కారణంబున నీయపనింద నాకు ఘటిల్లినది. జటిజాలపాలా, అపనిం దలపాలైన కతంబునను అతిశయ భ్రాతృవాత్సల్యమునను గుందుచు రాముని వియోగంబు సైఁపనోపక యామహానుభావుఁ డెందుండి నను గని, నమస్కరించి, ప్రార్థించి, మరల నయోధ్యకుఁ బిలిచికొని వచ్చి, రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగఁ జేయ యత్నించినాఁడను. ఇది సత్యము ముమ్మాటికిని సత్యము.

వసిష్ఠుఁడు:—మునివరా! భరతుఁ డాడిన వాక్యార్థములం దే యపోహములును లేవు.

భరద్వాజుఁడు:—(నిమీలిత నేత్రుఁడయి యాలోచించి) భరతా! దివ్యచక్షువుల నే నంతయును గంటిని. నీవు నిష్కళంకుఁడవు, పుణ్యమూర్తివి. ఆమహానుభావుఁడు రాముఁడు దేవాంశ సంభూతుఁడు. సీత దేవాంశ సంజాత.

త్రిలోక కంటకులగు రాక్షసుల వధార్థ మీ భువిలో మానవులుగఁ బుట్టి కేవల మానవమాత్రులుగ నటించుచున్నవారు. వారి నుండి దానవులు వధింపఁబడి భూదేవత నిర్బాధిత గావలసియున్నది. దేవకార్యార్థమును సాధింపఁ జేయుటకై కాదె యీకైకకు, రాముని నరణ్యములకుఁ బంపు బుద్ధి యుద్భవించినది. కాదేని వేదాంత విదుఁ డగు కేకయరాజు సుత కట్టి కాకుబుద్ధి పుట్టునా! కావునఁ గైకను

సుగుణ విఖ్యాతను నీమాతను నిందింపవలదు. రాముని వియోగము నీవు సైఁపవేని నీవామహామహుని సందర్శించి పురికి రమ్మని వేఁడికొనుము. భరతా! అనుజన బంధుఁడగు రాముఁ డిపుడు యోజన ద్వయంబున నున్న పుణ్యతమమగు విపినప్రదేశములో చిత్రకూటమను పర్వత సామీప్యమున నున్నవాఁడు. నేఁ డిచట నీవువసించి నేనొసఁగు నాతిథ్యం బంది విశ్రమించి రేవు ప్రాతఃకాలముననే రామదర్శనమునకునై ప్రయాణము సేయనగును.

భరతు:—మునివర్యా! నేధన్యుఁడనైతిని. తమ యానతిఁ దలమానికంబుగ ధరించి యొనరించెదను.

భరద్వాజు:—అటులైన నాయాశ్రమములోనికిఁ బోవుదమురమ్ము.

(నిష్క్రమము.)

తృతీయాఙ్కము, చతుర్థరంగము.

చిత్రకూట పర్వతప్రదేశము.

రామ. లక్ష్మణ. సీత. భరత. శత్రుఘ్న. వసిష్ఠ.

కౌసల్య. సుమిత్ర. కైక.

(సీతారాములు వనవిహారము సేయుచుండ సౌమిత్రి, దూరమున నొకవైపున ధనుష్పాణియై నిలిచియుండును.)

(28 అనుబంధము)

రాముఁడు:—శాతరనేత్రి! ఈకాంతారకాంత, నవీన యౌవన సౌందర్యాతి విభవంబున, విరహాలమనం బగలించుచున్నది. షట్పద బృందమునకు విందొసంగుచున్నది. వసంతుని సౌభాగ్య వైభవ మిది.

మ. స్మరమత్తేభమదోద్గమంబుఁ, బక సుస్వానోదయోత్సాహముల్
నిరపాయావహ మందమారుతమునుక్, నిండారఁబుట్టించు, వా
సనసంశోభిత చైత్రమాస, మవనిక్ జన్మించిమించెక్ దిశల్,
విరహాం బగ్గలమయ్యె భూతతతికిక్, విందాయె భృంగాళికిక్.

సీత:—రామా! జాతి విభవములేనివానికి నేమియుండిన నేమి ?

రాముఁడు:—గీ. సకల లతలను గలిగెడు సౌరభమ్ము,
ధరణి నలుదిక్కులను, వాసితముగఁజేయు
చైత్రునకు, నబ్బదయ్యెఁగా, జాతిముదము
అవని సంపూర్ణ సంపద, యెవనికబ్బు ?

సీత:—రామా! నీమాటలు నిత్యసత్యములు, మనమే నిదర్శనములు, మోహనాంగా! ఇటు గనుము. ఈకేసరములు నిర్మల జలబిందువులచే సంశోభితములై, కనుల కింపు నింపుచున్నవి.

గీ. పువుల రసమను స్వేదబిందువులు దవిలి,
లలి నవోద్గమ కేసరావళులు బొలిచె.

రాముఁడు:— వనవనిత మాధవుని స్పర్శమునఁ జెలంగ
నగపడిన స్వేదపులకాంకురాళి యనఁగ.

సీత:—నాథా! మందమారుతుఁడను వసంతుని మిత్రుఁడు, వనలక్ష్మి వివాహ సమయమున, బాలరసాల రేణువు లనుబుక్కపిండిని, నెగురవైచు చున్నాఁడు చూచితివా ?

రాము. ఉ. బాలసమీరవార మెగవైచిన బాలరసాల రేణువుల్
లాలితయై చెలంగు వనలక్ష్మికిఁ జల్లన బుక్కయయ్యెఁగా
కాలముఁబట్టి నిశ్చలతఁ గాచిన కాయజమంత్రవాదికిక్
సోలువియోగిలోకులను జొక్కఁగఁజేసెడిచూర్ణమాచెలీ.

సీత:—నాథా! మలయానిలాందోళిత తరుశాఖల నర్తనలు, కనుంగ వకు నెంతగ విం దొనర్చుచున్నయవి చూచితివా.

రాముఁడు:—మంజులవాణీ! నిజము. గురుశిక్షచే నిద్రాప్రభావము హెచ్చుట సహజముగదా?

కం. మలయగిరి మలయజంబుల
కలయిక భాగ్యమును గనిన, గంధవహుం, డీ
తలమొదలి కొమ్మలకును,
కులుకుల నర్తనలు గఱపు గురువయ్యెఁ, జెలీ.

సీత:—రామా! ఈదిక్కునఁ గనుమా! కొమ్మలను గ్రైసేయు నన లతి కోమలము లైనకతంబునఁ గొనగోటి సోఁకు సైఁపనివయ్యును మధుపాన మత్తములైన షట్పదచరణ నారాచములకుఁ జిక్కి యానందబిందువులు వర్షించు చున్నయవి.

రాముఁడు:—మంజువాణీ! అది సహజముగదా!

కం. అనురాగం బున్నయెడఁ
ఘనత, లఘిమ గాంచు, నుచటఁ గన, నైజంబౌ
కొనగోటి సోఁకుసైఁపని
నన లోర్వవె భృంగచరణ నారాచములన్?

సీత:—మోహనాంగా! స్వాభావిక వర్ణనలోను వ్యంగ్యసిద్ధిగ నర్థము కల్పించి బదులిడుచున్నావు. ఈ వన విహారంబుఁ జాలించి యించుక విశ్రమించికొందము రమ్ము.

రాముఁడు:—సీతా; అలసినపుడు విశ్రాంతి యవశ్యకము. ఇదిగో సమీపముననే మంజులతర మాధవీ మండప మున్నది. అది సుశీతల తలములచే వెలయుచున్నది. కేసరసీధు సీకరం

బులఁ గర మలరారుచున్నది, వశీకృతములయి రతి ప్రగల్భిత నవశతఁజెందిన శుకముల సుకమగు సూక్తులుగలది. పంచమ స్వనము లాలపించి ధీరుల యోపికలనుబాపి, విరహమును రేపు పికములుగలది. అట్టి మాధవీ మండపమును జేరుదము రమ్ము.

సీత:—నాథా ! మంచిది, యటులనే పోవుదమురమ్ము. (పోవుచు) మోహనాంగా ; ఈయుత్తరపు దిక్కునఁ జూడుము ; దూరమున దుమార మంతరాళ మెల్లఁ గప్పెను.

(27 అనుబంధము.)

రాము:—కాతరనేత్రి ! అల్లదిగో భూదారవారమ్ము ఘుర్ఘుర రవమ్ములు నెఱపుచుఁ గాంతారం మెల్లెడలఁ బరుగిడుచున్నవి.

సీత:—నాథా ; ఈ దిక్కుచూడుమా, సమదసారంగ శార్దూలాది మృగములు ప్రాణభీతిఁగొనినవానింబలె, దిక్కు తెలియక, చీకాకుపడి పరుగిడుచున్నవి.

రాము:—భామా ; ఈవనమునం దాటవికులు, వేఁటకునై ప్రవేశించిరి కాఁబోలు. అయినను, నిందలి నిజస్థితినిఁ దెలియవలెను. (దూరమున నిలిచియున్న సౌమిత్రినిఁ జూచి). లక్ష్మణా ! ప్రముఖడి మృగములు క్రిక్కిఱిసి, ప్రాణభీతినిఁ బరుగిడుచున్నవి. కారణమేమో యరసిరమ్ము ; మేమిచ్చట విశ్రమించియుందుము.

(లక్ష్మణుఁడు వెళ్లును).

(సీతనుజూచి). సీతా ! అదియే, నాపలికిన మాధవీ మందిరము ; కనులకు నెంతగ విందొనర్చుచున్నది యీప్రదేశంబు.

సీ. కమనీయ కహ్లార కలహంస కలితంబు
విమలాంబుకాసార విశ్రుతంబు
అందమౌ కురువింద మందార మహితంబు
సుందర మాకంద సురుచిరంబు
కంకేళి కేతకీ కదళీ కపిత్థ బు
కాంత కాంతలక సుకాంచనంబు
మధుసుధారసపూర మధురాంబు సారంబు
నారికేళాధిక నగ యుతంబు.

గీ. మందమారుత కందళ మానితంబు
కుందకుట్మల బృందోప సుందరంబు
న వనంబునకంటె నానందదంబు
నందమగుఁ గాంచ, మాధవీ మందిరంబు.

మంజులవాణీ! ఇట్టి సుఖాలవాలమగు మాధవీ మండపమున నించుక విశ్రమించి కొంపము రమ్ము.

[సౌమిత్రి నగఁ బ్రవేశించి.]

లక్ష్మణుఁడు:—అన్నయ్యా! మోసము. మోసము; సర్వము మోసమాయెను. ఔరా! క్రౌర్యము. ఔరా! దురాశ. ఔరా! దౌష్ట్యము. అగ్రజా! లెమ్ము; వేగమ్మె లెమ్ము. బాణబాణాసనములఁ జేఁబూనుము. నావదినగారిని గుహాలోనుండఁ బంపుము, త్వరపడుము.

రాముఁడు:—అనుజా! ఏల యింతగ నాతురపడియెదవు. ఉన్నవార్త నున్నరీతిగఁ దెలుపుము.

లక్ష్మణుఁడు:—అన్నా! ఆపాపియగు కైకకయొక్క దుష్టగర్భ సంజాతుఁడగు భరతుఁ డన్యాయముగఁ దనకు లభించిన రాజ్యసా

ప్రాజ్యముతోఁ దృప్తినందక యటవిలో నిన్నుఁ జంపి, గరళ కృత భక్ష్యంబుగ భ్రాతృస్వాం బనుభవింప సమకట్టినాఁడు, ఆద్రోహికి మనోభంగముగ వాఁడు వచ్చుదారి నరికట్టి వానిఁ దునిమి దుమారంబుఁ జేసెద ; నాకు సెలవిమ్ము.

రామ:—అనుజా! నీవు గొప్పపౌరుషవంతుఁడవేను, అయినను నాలోచనాయతమతి నీకుఁ దక్కువ. ఆతురపాటు హెచ్చు. మన భరతుఁ డెన్నఁడేనియు మనకు నహితంబుఁ దలఁచెనా! ద్రోహబుద్ధి వానిడెందమం దుద్భవించునని సందియించెదవా! భ్రాతృ వాత్సల్యము నీకంటెను వానికి హెచ్చుగ నున్నదని నీవు తెలియవా? నాయందు వానికి సంపూర్ణమగు భక్తికల దుగదా! వాని సుగుణ సంపదకు నీవిటు న్యూనతఁ గల్పింప వచ్చునా? గిరివ్రజపురినుండి వాఁ డయోధ్యకు వచ్చి నన్నుఁ గానక, కారణంబుఁ దెలిసి నన్ను మరలఁ బురికి మ్మని ప్రార్థింప వచ్చుచున్నవాఁడుగాని యన్యం బెద్దియును గాదు.

లక్ష్మ:—సీ. మున్నునాలోచితముగ మాడలాడిన
మితిమించు భాష క్షమింపుమన్న
మనభరతుఁడుదార మానస స్తుత్యుఁడు
ఖలగుణంబులు వానిఁ గలఁపవన్న
మాతృదోషం బెంతమాత్రముఁ బుత్రుని
కలుషము కాదని తెలియుమన్న
భ్రాతృభక్తి విశేషభాసురుఁ డగువాఁడు
దురితములకు సదా దూరుఁడన్న.

గీ. దైవముగఁ బూజ సల్పఁగాఁ దగినసీవు
అడవినుండుట నే సైఁప నైతి నన్న

కోప మాకృతిగొని నన్నుఁ గూల్చెనన్న
నేరమెన్నక నన్ను మన్నింపు మన్న.

అన్నా! నే ననాలోచితముగ భరతుని ఋజుభావంబును సందియించిన తప్పు క్షమింపుము. నిన్ను వేఁడికొనియెద.

రాము:— అనుజా! నీవు పశ్చాత్తప్తుఁడవైన కారణంబునఁ బునీతుఁడవై తివి. ఆభరతుఁ డిటు చేరునంతవఱకు నీమాధవీకుటజ సమీపమున నుందము రమ్ము.

(భరతుఁడు ప్రవేశించి దూరముననున్న రాముని దర్శించి దుఃఖాతిరేకంబున నశ్రుపూరిత నేత్రుఁడై.)

హా! హా! విధిమాయ దురూహ్యంబుగదా? జలధి వలయిత భూవలయంబును, దనభుజబలమునఁ దాలఁగల రఘురాముఁనకా యీ యటవీతల నివాసము? హా!

సీ. చేయిడ జాలెడు, చెలువారు నునుమేను
కఠినోపలంబులఁ గందువాలె
పంకజంబులఁ బోలు పాదతలంబులు
కంటకంబులు చిక్కి గాజువాలె
పటునీలిమచ్ఛాయఁ బరఁగిన కేశముల్
చటులారుణచ్ఛాయ జడలు వాలె
సుమదామ శోభిత సురుచిర కంఠంబు
తులసి హారముల యెత్తులకుఁ దాలె.

గీ. గోముమించిన రఘురాము మోముదమ్మి
చండకిరణుని వేఁడిమి నెండఁబాలె
పుట్టు శ్రీమంతుఁ డీరీతి నట్టడవినిఁ
జేరెఁ గట్టడి విధిచేతఁ జిక్కుఁబాలె.

(ఇంచుక సమీపించి.)

కటకటా! ఎంతటి ధీరుఁ డింతటి దీనదశకు దిగెను? దైవవి చేష్టలఁ దెలియ నెవరితరము? [రాముని దిక్కుఁజూచి] అయ్యో! వెలలేని దువ్వలువలు దాల్చుచున్న మహామహునకా యీనార చీరలు? ఈకట్టువస్త్రములు? కృష్ణాజినమా యుత్తరీయము! నలు తావుల వలపులు వెదజల్లు పూవులతావుల సొంపారు సౌందర్య శిరో మణి జటాధారణం బొనర్ప నర్హుఁడా? మృగమద చందన చర్చలఁ జెలువారు నునుమేనా, ధూళీదూసరితమై సొబగు చెడినది? అయ్యో! నావలనఁగదా యిన్ని సంకటము లీ మహామహునకుఁ బ్రాప్తిల్లె! నా బ్రతుకు వ్యర్థమయ్యె. ఇపుడు నేనేమి సేయుదును! నన్నుఁజూచి యీపావనమూర్తి "నేఁ బాపి కైకగర్భమునఁబుట్టిన పాపకర్ముఁడ" నని తలంచి నిరాదరించి నన్నుఁబల్కరింప నిరాకరించు నేమోగదా! అటు లొనరించిన నాగతియేమి? ప్రాణత్యాగమే కదా? అట్టి దుఃస్థితి రాకమున్ను, నే నాదేవదేవునిదర్శించి, నిరపరాధి యని పలికి, పిదప నేమివచ్చినను దాని ననుభవించెద. ఇపుడా స్వామికిఁ ద్రికరణ శుద్ధిగ సాష్టాంగ దండప్రణామంబు లాచరించెద.

[అనుచుఁ గర పుటములు ఫాలతలంబునఁ గీలించి.]

[రామాయణ శ్లోకము.] రామాయ రామభద్రాయ
రామచంద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ
సీతాయాఃపతయే నమః.

[అనుచు సాష్టాంగ దండప్రణామం బాచరించుచుఁ బడియుండ.]

రాముఁడు [నూరమునసుండి చూచి సమీపించివచ్చి భరతుని లేవనెత్తి కౌఁగిలించి.] అనుజా!

ఉ. సేమమె నీకుఁ, దండ్రికిని, శిష్టవసిష్ఠ పురోహితాళికిన్
సేమమె మాతలెల్లరకు ? సేమమె నీయనుజుండు, పౌరులున్
ఈమహితాటవీస్థలికి నీవిపు డేమికతంబు వచ్చినా
వో ! మహితాత్మ ! నీమధుర సూక్తులు నేవిని పంతసించెదన్.

సమ్మోదభరితా ! భరతా ! నీవీ భూభారమ్ము నవలీలగ భరించి నావుగదా ? భూజనుల నీవు న్యాయశాస్త్రానురీతిగఁ బరిపాలించు చున్నావుగదా ? మనగురువులు దినదినము నీకు రాజనీతివిధులు బోధించుచుందురు గదా ? మనమాత లెల్లరును నిన్నాదరాతిశయమున మన్నించుచుందురు గదా ! నావియోగమున దుఃఖించి కృశించు చుండు మన ముసలితండ్రిని మీరెల్ల రాదరించి దుఃఖోపశాంతిఁ గలిగించుచున్నవారుగదా ! అయోధ్యనువదలి నీవిపు డిచటికి వచ్చిన కారణం బేమి ?

భరతు:—అన్నయ్యా ! శోకభరమ్మున నేనిపుడు మాటలాడఁజాలను, మనవా రెల్లరును గురువులగు వసిష్ఠులవెంట వచ్చుచు నున్న వారు ; వారినిఁ బ్రశ్నింపుము.

[వసిష్ఠులు. శత్రుఘ్నుఁడు, కౌసల్యాది మాతలు ప్రవేశింతురు. శ్రీరాముఁడు నమస్కరింపఁబోవును.]

వసిష్ఠుఁడు:—రామా ! నమస్కారములు నిలుపుము.

౮౦. వనవాస క్లేశంబులు
ఘనతరముగ నిన్ను నేఁచి కాఱించెఁగటా !
జనపతి ; సేమమె నీవును ?
మనసీతకు లక్ష్మణునకు మంగళము గదా ?

రాము:—గురువరా! తమ యనుగ్రహాతిరేకంబున వనవాసక్లేశము లేశమయినను నాకుఁ దోఁపదు. ఆచార్యోత్తమా! నే నడిగిన కుశల ప్రశ్నలకు మారుత్తరంబు నీయక యున్నవా రేల? నాయనుంగుతండ్రి దశరథుఁడు కుశలుఁడు గదా?

వసిష్ఠ:—రామా! పరేంగితజ్ఞానప్రావీణ్యముఁ గల నీవీరీతి నడుగ నగునా?

కం. ఇలలో శాశ్వత కుశలము
కలుగునె యెవ్వానికైనఁ గాకుత్స్థవరా?
జలబుద్బుదములు నిలుచునె
కలకాలము నీరుగాక కానవె దీనిన్?

(రాముఁడు తెచ్చవడి నిలిచియుండ.)

కౌసల్య:—రామా! (అని కౌఁగిలించికొని.)

చ. జనకుఁడు లేనిబిడ్డవయి, సారసుఖంబుల నీఁగి, యీవిధిన్
వనతలవాసకష్టము, లవారిగ నందఁగనైతివయ్య, యీ
జనని కిరాతిగర్భమున జన్మమునెత్తిన కారణంబునన్
తనయ నిన్నున్ స్మరించుచును దండ్రిచనెన్ దివిసౌఖ్యమందఁగన్.

(రాముఁడు నిర్విణ్ణుఁడై నిలుచును.)

కైక:—తనయా, రామా!

చం. జనకుఁడులేని బిడ్డనిగ సల్పితినయ్య కృతాపరాధినై
వనతలవాస కష్టము, లవారిగఁ గూర్చితినయ్య పాపినై
జననికి నిన్నుఁ బాపి కడు సంకటపెట్టితినయ్య నీకు, నో
తనయ, ననున్ శపించుచును దండ్రిచనెన్ దివిసౌఖ్యమందఁగన్.

(రాముఁడు నిశ్చేతనుఁడై పడి హాయనిలేచి కూర్చుండి.)

హా! తండ్రీ! దశరథా! నాయన్నా! నావియోగ దుఃఖంబు సహింపనోపక, దుఃఖించి, భువిఁజాలించి, దివినైనను సుఖమనుభవింప వెడలితివా? నాయన్నా! ఇఁకఁ బదునాలుగేండ్లకైన నిన్ను దర్శించు భాగ్యము నాకన్నఁగనఁ గలుగునని నమ్మియుండిన నాయాశ వమ్మయ్యెఁగదా? తండ్రీ! నీవులేని యయోధ్యాపురి నాకు యమపురిగ దోఁచునుగదా? అయ్యో! నాయనా! హా యిఁక నెచట నాయన్న?

సీ. లేఁడాయెనే ఱేఁడు? పాడాయె నేపురి?
రాఁడాయెనే నేఁడు రాజరాజు?
నాయనా! రమ్మని ననుఁజేరువా రేరు?
పోయెనే గారాము పుత్త్రివదలి?
తనయ, రారమ్మని తనివార నన్నెత్తి
ముద్దిడువా రేరు ముదముఁగూడ?
ఇనకులాధీశుఁ డీయిల వీడిపోయెనే?
నాడును వీడును బాడుపడెనె?

గీ. మానవాధినేత మననమ్ముఁ జేరెనే?
పౌరులెల్ల నిఁకను బ్రదుకఁ గలరె?
గుండె బండగాను, నుండగఁలాన? నే
దాళఁజాల నిఁకను జాలుబ్రదుకు.

(హా, నాయనా యనుచు గ్రిందఁబడును.)

వసిష్ఠుఁడు:—రామా! (వేవనెత్తి ఏమిది యచ్చెరువు? నీచర్య నీతి విపర్యయముగ నున్నది. పిన్ననాఁడు నీకు నేఁగఱపిన యోగ శాస్త్రమును మఱచితివా? నిన్ను నీవెఱుఁగక యున్నావే?

ప్రాకృత పామర మానవునింబలె నటించుచున్నావే? దశరథుఁ డెవఁడు? నీవెవఁడవు? తండ్రి, తనయుఁ డను నది వ్యావహారిక సంబంధమగునుగాని పారమార్థిక సంబంధమా? సంయోగ వియోగంబులు సృష్టి సహజములుగావా? కాలకర్మంబు లనాదిగ నుండునవి యైనను దైవాధీనములుగావా? జనన మరణంబులు సృష్టి ప్రళయములుగావా? జననము కర్మాధీనము గదా? జననముతోడనే మరణ మను మృత్యుదేవత వెన్నంటి గాచియుండును గదా? లేచియున్నను, నిద్రించినను, గూర్చున్నను, నిలిచియున్నను, సంచరించుచుండినను, దాఁచికొనినను, భూతకోటి నానుకొని గాచియుండునది మృత్యువుగదా దానినిఁ దప్పింప సాధ్యమా? కాలము, మృత్యువు నాశ్రయించికొని యుండునుగదా? ఇఁక సంయోగ వియోగము లను నది సముద్రములోని తరంగములను బోలవా? జలకాండములోఁ బడిన కాష్ఠములెల్ల నలల సాహాయ్యమున నొక్కచోటఁజేరి మరల నాయలల దెబ్బలవలననే, వియోగమంది దిక్కొకటి కొట్టికొనిపోవా? భువినిఁబుట్టు భూతకోటియంతయును నట్టిదియుకదా? పథికు లెల్లరును మార్గమధ్యమున నొకచోటఁగూడి ముచ్చటించుచు, హాయిగనుండి, మరల యథేచ్ఛగఁ దమదమ దరివెదకికొని వెళ్లరా? సంయోగ వియోగము లిట్టివికావా? దృశ్యమగు సమస్తవస్తు జాలమును నశ్యమగుననుట యెవ రెఱుంగని విషయము? అయినను నిందున్నచిత్ర మేమనిన? మాయ యను నజ్ఞానావరణము బుద్ధినిఁజుట్టి, మన లోకానుభవజ్ఞానము నెల్ల నశింపఁజేసి,యజ్ఞానావరణములోనికి నీడ్చికొనును. అపుడు సర్వమును మరపు దట్టి ప్రపంచము సత్యము, తానుస్థిరమని నమ్మును. ధీరుఁ

డగు వాఁడీ మాయాప్రభావమును గుర్తెఱిఁగి యజ్ఞయాగాది పుణ్యకర్మము లాచరించియో, ధారణ ధ్యాన సమాధి యోగాభ్యాసముననో, ఆయజ్ఞానావరణమును జంపి, తేజోరూపుఁడై, బ్రహ్మానందమును శాశ్వతముగఁ బొందును, రామచంద్రా! ఈ యోగవిషయము చిన్నతనముననే నిదర్శనముల పూర్వకముగ నీకు బోధించితిని. నీకిపు డది మఱపుదట్టినది. రామా! శోకమునకు నెడమీయకుము; లెమ్ము. ధీరుఁడవు గమ్ము, ఉచితకర్మము లాచరింపుము. పుణ్యకర్ముఁడవై క్షాత్రోచిత ధర్మము లనుసరింపుము. భ్రాతృ భక్తివిశేషంబున నిన్ను దర్శింప వచ్చిన భరతుని రాకకుఁ గారణము విచారింపుము. నీ తల్లుల నాదరింపుము.

గీ. రామ! వీరారివర్గవిరామ లెమ్ము
శోకభరమును నీఁగుమా సూజ్ఞుఁడగుచు,
క్షాత్రధర్మంబు నెఱపుమా ధాత్రిలోన
వినుమ నామాట వేదాంతవిదుఁడ వగుచు.

భరతు:—రామా! నేను సన్నిధిని లేనిసమయమ్మున నాపాలి శని గ్రహమువలె నాతల్లి కైక పరిణమించి, దురాశాపిశాచావేశయై, దుష్టవరమ్ముల నెపమ్మున నీపట్టాభిషేకమునకు నంతరాయముఁ గల్పించి నిరపరాధివగు నిన్ను నట్టడవికిఁ బోదట్టి, కట్టా, యాముదుసలితండ్రిని యమపట్టణమునకుఁబంపి, యిపుడు పశ్చాత్తప్త యయినది. అనఘాత్మా! అన్యాయార్జితమగు భ్రాతృస్వము గరళకృతభక్ష్యమని యెన్ని ధైర్యమున నే భుజింపఁజాల. రఘువరా! ఇక్ష్వాకు కులాచార క్రమమునుబట్టి, తండ్రిరాజ్యము జ్యేష్ఠకుమారునకు సంక్రమించునుగాని, తదితరులకు రాదు. భాగార్హము కాదు. రామచంద్రా! విపులతర

మగు రాజ్యభారము దుర్బలుఁడనగు నేను భరింప నోపుదునే? గరుత్మంతుఁడు మోయఁగల భారము నూరు పిచ్చుక మోయునా? సహస్రఫణములుగల యాదిశేషుఁడు భరింపఁజాలుభూభారము నొక నీటిపాము భరించునా? సుగుణగణాభిరామా, రామా! నీచరణ దాసుఁడనై నిన్ను సేవింప వచ్చిన యనుజునిపై సంపూర్ణ కటాక్షముంచి, శచీపతి చందమున నయోధ్యాసింహాసనం బలంకరింప వత్తువని నినుఁ బ్రార్థింప వచ్చినాడను. నేను నీశిష్యుఁడను, నీదాసుఁడను, నీయనుజుఁడను. నావేఁడికోలుల నాలించి, శిష్టాచారోదారవిచారుఁడవయి, నాకు ననుగ్రహపూర్వకంబగు ప్రసాదం బిమ్ము. రాజ్యంబు ననురక్తిచేఁ జేకొనుము. రామా!

కం. నిజవంశాచారంబును
త్యజియింపక, ధాత్రినెల్ల ధర్మయుతుండై
భుజబలమునఁ బాలింపుము,
సుజనహితా! ప్రీతివినుము, సోదరు మనవిన్.

కైక:—తనయా! సుజనవిధేయా! నేను క్రూరరాక్షసిని, ఘోరపాతకిని, నీయెడ నే నపరాధశతం బొనర్చితిని. నీతల్లిగర్భమునం దార్పరాని చిచ్చిడితిని. లోకకంటకురాలైతిని. కరుణాభరణా! నాయపరాధములు క్షమింపుము. నాసుతుని భరతుని వేఁడికోలు మన్నింపుము. పౌరుల మనంబుల కానందమును నింపుము. కరుణింపుము. నేఁబుట్టి పుట్టినయింటికిని మెట్టినయింటికిని నపకీర్తిఁ గట్టితిని. కట్టుడనై నిన్ను బాధించి, నట్టడవికిఁ బట్టంబుఁ గట్టితిని. కరుణాసధియగు పతిని వేధించి యమపట్టణంబునకు నెట్టితిని. నే విధవనగుటయగాక నిరపరాధలగు నీ కౌసల్యా సుమిత్రలను విధవలఁ జేసితిని. నాచేఁతలచే

ముందిట్లు చేట్టులు బుట్టునని యెఱుంగనైతిని. రామా! మనిన పేనుగునై లోకనిందఁ బడఁజాల. నీతండ్రి వరఫలములు నే భరింపఁజాల. ఎటులైన నన్ను క్షమింపుము. నాసుతుని మన్నింపుము. రామా! నే ఘోరపాతకిని, ఏల జన్మించితినో తెలియదు.

సీ. పుట్టితి నేనయో పుణ్యకర్మండగు
    కేకయాధిపునింటి కీటకముగ
పట్టితి సాకేత పట్టణాధిపుఁ గలు,
    కాకుత్స్థ గృహనాశఘూకముగను
కట్టితిఁబట్టంబు నట్టడవికి నీకుఁ
    గటికనై నీయింటి కాకమగుచు
పెట్టితిఁ గుంపటి; పేరుబెంపును గాల్ప
    శాకినిరూపమై కైక యనఁగ.

గీ. ఇన్నినిందల పాలయి యున్న నేను
నిరయ శిక్షకుఁ బాత్రనై నిలిచినానుఁ
రామ, రఘురాము, కరుణాభిరామ, నన్ను
గరుణ రక్షింపుమా నీవు సురశరణ్య.

(అనుచు గాఁగిలించును.)

కౌసల్య:—రామా! క్షమాగుణమే నీకు నాభరణముకదా? ఈకైక, పశ్చాత్తప్తయె నిన్ను క్షమాపణము వేఁడెను. భ్రాతృభక్తుఁడయి ప్రీతిస భరతుఁడు పురికిరమ్మని నిన్నుఁ బిలిచెను. వారి కోరిక కొనసాగించుట నీకుధర్మము. నామాటవినుము. నీముద సలితండ్రివాక్యమును బరిపాలించి యతని సత్యమును జగతి

యందు నిలిపితివి. ఇపుడు నావాక్యమును బాలింపుము. వరములు వేఁడినది కైక. ఇచ్చినది నీతండ్రి. వనమునకువచ్చినది నీవు. ఇపుడు వరఫలములు వలదనునదియే కైక. తండ్రిలేఁడు, కావునఁ బురికిరమ్మని పిలుచువారు వినుగన్న తల్లియును నీయనుఁగు దమ్ముఁడును. పురికి రాఁదగినవాఁడవు నీవు ఇం దేధర్మ భంగమును లేదు. తనయా! నామాటలు లోకసమ్మతములని లాలింపుము. ఇది ధర్మవాదము; ఇఁక నావిషయ మన్ననో,

సీ. తనువును దఱుఁగఁగ దల్లడిల్లుచు ఘోర
    తరమగు తపములఁ దలరినాను,
ఆపన్నసత్వత నాపద కలుగునో
    యని యహరహముల నడలినాను
బాలగ్రహాదుల బాధలు కలుగునో
    బాలురకని చాల బడలినాను
వినయంబు విద్యయు వితత వివేకంబు
    గలుగు టెప్పుడోయని కలఁగినాను

గీ. వార్ధకంబునఁ బుత్త్రుఁడు వద్దనిలిచి
యాదరించును నన్ననిగాదె తనయ
యిన్నిపన్నములంబడి నిన్నుఁగాచి
యున్నదానను రమ్ము నాయన్న పురికి.

రామా! నీవు దప్ప నాకు మఱియెవరు దిక్కు? నీతండ్రి నన్ను నిరాధారవిధవను జేసిపోయెను. తనయుఁడవగు నీవును నడవులపాలైతి వేని, నే నెవరిపై నాధారపడుదును? తండ్రి లేనపుడు, తల్లిని రక్షించు కర్త తనయుఁడు కాఁడా? ఇది ధర్మశాస్త్ర సమ్మతము కాదా?

(30 అనుబంధము.)

రాముఁడు:—(వసిష్ఠునిఁజూచి) గురువరా! పామరులం బలె ధర్మ సూక్ష్మములు దెలియక వీరుమాటలాడు చున్నవారు. భరతుఁడు నిష్కళంక చిత్తుఁడయి, యగ్రజునిపై గౌరవాతిరేకంబున, సహజముగ మాటలాడెను. కన్నకడుపుగావునఁ గానలో నేను గృశించుటఁ జూడనోపక, నాతల్లి కౌసల్య పురికిరమ్మని నన్నుఁ బ్రేరేచుచున్నది. బలవత్తర కార్యకారణ విశేషంబున నామాఱుతల్లియగు కైక, తనపతి తనకిడిన వరఫలములు తనకు వలదని నుడువుచున్నది. ఇవి సహజములేను. అయినను నాకాజ్ఞ యిడినవాఁడు నాతండ్రి. అతఁ డిపుడు లేఁడు. ఆయాజ్ఞ యిపుడు శిలాశాసనముగ నిలిచినది. దానినిఁ దుడువ మన కెవ్వరికిని శక్తిచాలదు. దానిని నే నతిక్రమించి నడచితినేని. పితృశాసనభంగం బొనర్చిన పాతకము నన్నుఁ జుట్టికొనును, కావున, నే నీ కాననవాసంబు వదలఁజాలను. పురికి రాఁజాలను. మీరు వీరి నేరీతినైనను నూఱడించి, యయోధ్యకుఁ బిలిచికొని పోవుదురని నమ్మినాఁడను.

వసిష్ఠుఁడు:—రామా! నీధర్మసూక్ష్మ విజ్ఞాన ప్రావీణ్యమునకు నేనెద మెచ్చితి. నీయనుజుఁడు భరతుఁడు నిన్నుధారుణీధవునిగఁజేసి నీపాదసేవకుఁడుగ నుండుటకై పట్టుపట్టినాఁడు. నీవు ధర్మ సూక్ష్మము లెఱింగి దాని కియ్యకొనకున్నాఁడవు. ఈచిక్కులు వదలింప మఱియొక మార్గమున్నది. అటు లొనరింతువేని నది సర్వజన సమ్మతముగ నుండును.

రాము:—గురువరా! అదియెద్ది?

వసిష్ఠ:—రామా! నీపావనచరణాభరణమ్ములగు సువర్ణభూషిత రత్న పాదుకలు భరతునకిమ్ము. అపవిత్రకరములగు పాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకంబు మహోత్సవంబుగ నొనర్చి, పాదుకలపేరఁ బదునాలుగేండ్లు భరతుఁడు రాజ్యమేలుచుండును. ఇది నీకు సమ్మతముగదా!

రామ:—సమ్మతమేను.

భరతు:—పదునాలుగేండ్ల పిదప నొకదిన మాలసించితివేని నేను ప్రాయోపవేశం బొనర్చి ప్రాణంబులు త్యజించెదను.

రాము:—అనుజా! అంతటి పనియేల? గడువుమీఱక నినుఁ జేర దను. అది తప్పను.

భరత:—అగ్రజా! నీవనుగ్రహాతిశయమున నాకొనఁగఁ దలఁచిన పాదుకాప్రసాదము నిమ్ము.

రాము:—అనుజా! నే నశుచిబాధితుఁడను. కావున పావనకరమగు మందాకినిలో స్నాతుఁడనై పాదుక లొసంగెదను రమ్ము, పోవుదము.

భరత:—మంచిది.

(నిష్క్రమింతురు.)

నందిగ్రామము.

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

భరత, శత్రుఘ్న, వసిష్ఠ, సుమంత్రాదులు. పౌరులు. కౌసల్య, సుమిత్ర, కైక, ముత్తైదువలు.

సింహాసనముపైనఁ బాదుకలుంచి పూజలొనరించి మంగళ హారతు లెత్తుదురు. మేళతాళము లగుచుండును. వేద పఠనమును సంగీతమును నలుదిక్కుల నెఱసి యుండును.

(31 అనుబంధము)

భరతుఁడు (పాదుకలకు సాష్టాంగ దండప్రణామంబులాచరించి.)

సీ. ఏదివ్యపదములు శ్రీదయితుని భవ్య
పదములై స్థిరసుఖాస్పదములయ్యె
ఏదివ్యపదములు వేదాంత పదములై
పారలౌకిక మోక్షపదము లయ్యె
ఏదివ్యపదములు మేదినీ శుభదముల్
సజ్జనావళి మనస్తుష్టిపదములు
ఏదివ్యపదములు మోదప్రదమ్ములు
పాపవిచ్ఛేదక శ్రీపదములు

గీ. అట్టి శ్రీరామపద పావనాఙ్కితములు,
శ్రితజనావళి భేదవిచ్ఛేదకములు,
మునిమనఃపద్మనిరత ప్రమోదకములు,
పాదుకలు, లోక శుభ సుఖాపాదకములు.

పౌరులారా ! పావనకరములగు నిట్టి పాదుకల విఖ్యాత నామమునసే నీరాజ్యము పదునాలుగేండ్లు మాత్రి మేలెద. పావననాముఁడును సుగుణాభిరాముఁడును సన్నిధానమున లేకయే నేను అయోధ్యాపురినిఁ జొరఁజాలను. ఈనందిగ్రామమె నాకు నానందకరముగ నున్నది. ఆరామనామచరణ స్మరణములు నాపాలి యాభరణములై, విశ్వ భరణములై, భూమండలోద్ధరణములై, భవసాగర తరణమ్ములై, శ్రుతిసతీసీమంతవీధి కాలంకరణములై, సర్వలోకరతిణాకరణమ్ములై, నీతిసన్నుత సంచరణమ్ములై, తామసగుణాంధకార నివారక నవీన సుధాకిరణమ్ములై, వారాన్నిధివలయిత జగదుపకరణములై, నీరజరిపు ఖండ నిర్మలనఖర సంస్ఫురణములై, సరసిజదళసమచరణములై, సదా సంస్ఫురణములై, ధారుణినంతయును ధరించి కలుషారి మదోపహారణమ్ములై యేలును గాత.

(అందఱును సాష్టాంగ దండప్రణామంబు లాచరింతురు)

(అందఱును మంగళహారతి పాడుదురు.)

(32 అనుబంధము)

సంపూర్ణము.

శ్రీనివాసాయనమః.

పాటలు.

అనుబంధము 1.

చక్రవాక రాగము—రూపక తాళము.

దశరథ:— నా తనయా, రామయ్యా
నాదుమాట, వినుమయ్యా ॥ నా ॥
సంతోషము - తోడనిన్ను
సకలోర్వికి పట్టము గట్టెద ॥ నా ॥
పటుతర మా జరచేనా - మేనుదిటవు దప్పినది
కానసీవు తడయక - నాకోర్కె నెఱవేర్చుమయ్యా ॥ నా ॥

అనుబంధము 2.

బేగడ రాగము—ఆది తాళము.

రాముడు:— మానుమా తండ్రీ - హీనమైన చింతా ॥ మా ॥
కానసీవు వేగా - వేగారుల బంపుము ॥ మా ॥
బిలిపింపుమా - భరతుని నేడూ
భయమువలదు - నీకు భ్రాతృవదలజాలా ॥ మా ॥

అనుబంధము 3.

మాండ్ రాగము—త్రిశ్రగతి తాళము.

మంథర:— ఆహా యేమివిచిత్రము - నే డిచట జూచినట్ ॥ అనువ ॥
కంటకింపుగాం గనెదు చాటలుట్
నేడూం గనెదుం చాటలుట్ - చనా దారిగాననే ॥ అహా ॥ ౧ ॥
కారణంబు నాకేమి - తెలియదాయెగా -
ఏమి తెలియదాయెగా - ఆహా - అరసి చూచెదట్ ॥ అహా ॥ ౨ ॥

అనుబంధము 4.

కాపిరాగము—ఆదితాళము.

కైక॥ నీకేలగలాదేచానా - నిజమాడవేలనేమదినీ - ఏలనేమదినీ ॥ నీకేల ॥

మంథర॥ ఏమనాగలా - ఏలనాగా - ఇదినమ్మవేలనే-సుదతిచాలునే-సుదతీ ॥ఏమ॥

కైక॥ కోపాము - వలదీకాచాలె ॥

మంథర॥ విపరీత చర్యలుచాలె ॥

కైక॥ నీయాకు నాపయిచానా ॥

మంథర॥ చాలూ ॥

కైక॥ చాలూ, నీకిటు - కోపా - మిదిరీతియగునే సుదతీ ॥ నీకేల ॥

అనుబంధము 5.

భీమపలాస్ రాగము—ఆదితాళము.

కైక॥ మేదుర - మాదామాయె - మదింగదవె - మేరమీరె - నారీ ॥

మంథర॥ వనటాలు - దీరెనేడూ ॥

కైక॥ మనామునపెలు - మేరమీరెనానీ ॥ మేదుర ॥

మంథర॥ సాహసమూ - మీరగనూ - కార్యాము - జేయా ॥

కైక॥ చేయుదునూ - కార్యామునెల్లా - విచారమేల - ఏలా - విళంబము॥

మంథర॥ ధైర్యముగను ॥

కైక॥ వదలను - విను ॥

మంథర॥ మేలగును ॥

కైక॥ జాలామిటులేలా - విను - చాలామెనుగా ॥ మేదుర ॥ ౧॥

అనుబంధము 6.

ఝంఝూటి రాగము—ఆదితాళము.

దశరథ:— కాంత ఏల నీవుభూరి - వెతాలటా గుందాగటా ॥కాం॥
బాలయేల - నీ - విహారముల్ - వదాలి
తారుకతమేమి - తన్వినాకు దెలుపుము ॥కాం॥ ౧॥

బాలచంద్రుకళను - వెలయు నీదుమోము,
వాడుకతమేమె - వారిజాక్షి తెల్పుము ॥కాంత॥ ౨॥

అనుబంధము 7.

బిలహరిరాగము—ఆదితాళము

పల్ల:— భూపతి యేల నీకిట్టితలంపులు
ఆపదనైనను - అనృత మాడగరాదు ॥భూ॥ ౧॥

ఇనకులమునబుట్టి ఇంతటిమోసము
జేయగ తగవునె - తడసి జూడుమునీవు ॥భూ॥ ౨॥

అనుబంధము 8.

ఇంగ్లీషు నోటు రాగము—త్రిశ్రగతితాళము.

దశ॥ చలమువలదు - చెలిరో - నిన్నువేడెదనె
కనుమదయనను - మనవివినుచు - సతివరో॥ చల॥

పల్ల॥ మాటలేల - మానుమికను - పలదిటులా
వరములివ్వు - వేయియేలా - వదలనూ ॥మాట॥

దశ॥ వరములు ఇయ్యలేనని - పలుకను
కరుణచె - రాముని - రాజుగజేయుమ ॥చలము॥

పల్ల॥ ఇచ్చినమాట - లేదని పలుకుము
చెచ్చెరవెల్లెద - సంతసమున నే ॥మాట॥

అనుబంధము 9

భూప్ రాగము—ఏకతాళము.

పల్ల॥ వినవే - నీవాక్యము - లహితము - సతతము - నమ్మునునే ॥విన॥

ప్రల్లదములు - ఇటులనగా - జనునా
కృపలాడగ - సరిసీకగునా ॥వినవే॥ ౧॥

కాని - కాని - విను - కనివిని యెఱుగను - పెనమగు తామునే
విని నేరుగను - గనుమా ॥ వినవే ॥ ౨॥

అనుబంధము 10.

బేగడరాగము—ఆదితాళము.

రాము॥ మీపదా - దాసుడా - భూవరా - వచ్చితి ॥మీ॥

ఎప్పుడు - మిముమది - దప్పకదలచుచు
మెప్పుతో - నుండెద - సత్యము - సత్యము ॥మీ॥ ౧॥

ననునిపుడిచటికి - పిలువను - బంపిన
కారణమరయనే - గోరెద - తెలుపుమా ॥మీ॥ ౨॥

అనుబంధము 11.

ఆరభిరాగము—త్రిశ్రగతితాళము.

కైక॥ రామువినుతు - వినర - మనాసారనాదువరములును
ధీరవీరచిత్తముననూ - నాదుమనమునూ ॥రామ॥

భరతునకు - రాజ్యమీయూ - కాననునిన్నుఁబంపివేయూ
కోరితినే - వరములయూ - ఓరఘురామయూ ॥రామ॥ ౧॥

అనుబంధము 12.

భైరవిరాగము—ఆదితాళము.

కౌసల్య॥ బహుచింతా - శిఖిలోనయ్యో - నేజెడితీ ॥పల్లవి॥

తాపమునేనూ - తాళగజాలనూ
విడజాలనిన్నూ - కఠినమయ్యో ॥ నేజెడితీ ॥ బహు ॥౧॥

తాళవియోగ - తాపమునేనిఁక
తనయా - వినయా - గనుమనన్ను ॥ నేజెడితీ ॥ బహు ॥ ౨॥

అనుబంధము 13.

బేహాగురాగము—ఆదితాళము.

సీత॥ సారసనయనా - నైపా - భూరివియోగా - మేపా
కూరిమి - సతినీ - చేరగమానీ - దూరమునా - మానా

ఏదినమయినా - నీదయబూనూ - నీదారనిటుమూనా
శ్రీదయానే - శ్రీదయానే - మోదాదాయక - నీకౌనా ॥సా॥ ౧॥

అనుబంధము 14.

అసావేరిరాగము—ఆదితాళము.

సీత॥ మామా - పతిని నే - మానాగాలనె
ఏమని నేమనియుందు - జగతినీ - నిలువగలా - నేమహి ॥పల్లవి॥
కాంతారములా - కాంతుఁడేగదా - ఇంతీనేనూ - కాంతునివదలీ
సంతసమ్మునా - మానఁగఁగలనే - నెలవిడుమామమతా ॥మామా॥ ౧॥

అనుబంధము 15.

నాధనామక్రియరాగము—ఆదితాళము.

దశ॥ వనములకును నేఁడు - వెడలు రామునిగని
నిపుడైన వీనిపై - దయబూను - పగయేల ॥వన॥ ౧॥

కైక॥ ఇందుకేనానన్ను - ఇచ్చట పిలిపించి
రచ్చసేయఁగ తగదు - కుత్సితబుద్ధీ ॥ఇందు॥ ౧॥

కౌసల్య॥ చెరగొడ్డివేఁడెదా - తరళాయ తాక్షిరొ
తనయానిపై చలము - తగదుమానుము - నీవు ॥చెర॥ ౧॥

సుమిత్ర॥ తల్లీయింతగనీవు - దయలేక పలుకుట
సరికాదు - నీకిది - ఫలములేదికమాను ॥తల్లీ॥ ౧॥

రాము॥ పదునాలు - గేఁడూలు - పదిగడియలుగనె
గడపి వత్తునమ్మ - వగవనేల - మీరు ॥పదు॥ ౧॥

దశ॥ తనయా - నిన్నువదలి - మనగలనే భూవి
తాళాగాజాలానే - నీవరితాపము ॥వన॥ ౨॥

కైక॥ అందారిలోనన్ను - ఆరాడిజేయఁగ
తగదు నీకిదినాధా - తడయక వెళ్లెద ॥ఇందు॥ ౨॥

అనుబంధము 16.

మాలకంస్ రాగము—త్రిశ్రగతి తాళము.

కైక॥ విననేరవలదు - విననేరా

కౌసల్య॥ వినవే - మనవి ॥విననేర॥

కైక॥ వలదుచెలిరొ - పలుకవలదు - విననను - నీదుమాటలా

కౌసల్య॥ సరోజనేత్రా - సహజమె - సాహసకార్యమిటు

కైక॥ సతిరొ - హితము - వలదుపలుక - సుతునివిషయము - మీరితో

కౌసల్య॥ సవతివైర - మిదీనీకు - సహజమెకొ - వినవేమె ॥ విన ॥ ౧॥

అనుబంధము 17.

యమన్ రాగము—రూపక తాళము.

రాము॥ కలితమానసమ్మునా - కలంపనేల వీడుమా॥ కలి॥
కాననా - నివాసమూ - ముదమార - నేను బూనితి -
వినావె - తల్లి - నామతి ॥ కలి ॥ ౧॥
మీరరానియానతి - మనసారజేయ - బూనితి -
వినావెతల్లి నామతి ॥ కలిత ॥ ౨॥

అనుబంధము 18.

భీమపలాస్ రాగము ఖండగతి—త్రిశ్రజాతి తాళము.

కైక॥ కాంతునీ - కోపమున - కలతజెందె - హృది ॥కాంతు॥
ఆసతులవచనా - జ్వాలలాగావె ॥కాంతు॥
సరివారి అవమాన - మేలాగు - నేనోర్తు
సైపనే - నపకీర్తి - యిలనెటూ - నిలుతూ ॥ ౧॥

అనుబంధము 19.

హిందుస్థాని తోడిరాగము—రూపక తాళము.

కౌసల్య॥ దీనవైతినీ - నేనూ - దీనవైతినీ
ధీరతావదాలె ॥ దీన ॥

శ్రీరామ - రామా - నిరంతరమూ
నామదిఁ - స్మరింతునిన్ను ॥దీన॥ ౧॥
వనములబంపీ - మనగలనా - నే -
తాళజాల - నేనిఁకను - దీన ॥౨॥

అనుబంధము 20.

అసావేరిరాగము—ఆదితాళము.

పల్లవి॥ పావన - రఘుకుల - తిలకా - శ్రీ - రామచంద్రా - దీనదయాళో
గాంచుదయనూ - రఘూత్తమా - రామ ॥పావన॥ పల్లవి॥
కాంతారములా - గంటిఁ జెడుగులఁ
కారణమేమో - తెలియదాయెగా ॥పావన॥ ౧॥
దీనశరణ్యా - నిన్నుదలఁచెదఁ
కావుమయ్య - నాకలతలడంచీ ॥పావన॥ ౨॥

అనుబంధము 21.

ముఖారిరాగము—ఆదితాళము.

పల్లవి॥ మనంబున వ్యసనమయె - కానానుదారీ - హా - కనగా ॥మనం॥ ప॥
మనంబున వ్యసనము - ననూనాకు చింతాచె -
తోపదుయెద్దియు - నే నేమిసేతుఁ ॥మనం॥ ౧॥
కాననముఁబలె - గాంచెదుపురమును -
గాంచిన భయముగుఁ - గానవెతమ్ముఁడా ॥మనం॥ ౨॥

అనుబంధము 22.

యమన్‌రాగము—ఏకతాళము

పల్లవి॥ దైవమయిటులా - ఆయె - బ్రదుకూ - చాలా -
బ్రదుకూచాలా ॥దైవము॥ పల్ల॥
పతిపోయెహా - ఖ్యాతియుపోయె - గతిగన తుతినిక - ఖేదమాయె -
ప్రాణనాథుఁడేగెదివికి - ప్రాణామేలా
విషాదమునా - నిలా - తాపముసోపా ॥దైవ॥ ౧॥

అనుబంధము 23.

కాపీరాగము—ఏకతాళము.

భరత॥ వ్యసనాము చాలా ఆయెను - మదినెటుల సహింతున్
ఈకలాతలన్ - భరింపన్ - సాధ్యమెనాకు ॥వ్యస॥

కారణంబు దెలియనైతి - గాంచనైతీదారినే
రామరాము - యనుదినంబున్ - నేమదిన్ - నినున్ - దలంచెదన్ ॥౧॥

అనుబంధము 24.

భీమపలాస్ రాగము—రూపకతాళము.

కైక॥ భాగ్యహీననైతినయో - భరతుండాడు మాటలా -
పాపినైనిలా - నెటూల - బ్రదుకు దాననేనయొ ॥భాగ్య॥

ఈవిధీగనాఘనామ - తాళజాలనేనయొ -
రాముని అరణ్యమున - అనవరతాము నిల్పితీ ॥భాగ్య॥ ౧॥

అనుబంధము 25.

బిభాస్ రాగము—చాప్ తాళము.

కౌసల్య॥ పాపీవిధీననూ - నిటుచేసితే పాపాత్మనైతీనింకన్ ॥పా॥
కఠినములాడెను - కాంతమిగులా
నేనెట్లుబ్రదుకుదు - తనయునిబాసీ నేనై పానింకన్ ॥పా॥ ౧॥

అనుబంధము 26.

కాపిరాగము—ఆదితాళము.

గురుండు॥ ఆనందమాయెను - మానాసము - మానాసము - మదిసంతొాసము
ఘనమానందమాయెను మానాసము ॥ఆనం॥ ౧॥

దీనవనాఘనా - మానసుధనా -
మానాసము - మదిసంతొాసము -
ఘనమానందమాయెను - మానాసము ॥ఆనం॥ ౨॥

అనుబంధము 27.

కాపిరాగము—త్రిశ్రగతితాళము.

గుహుఁడు॥ రఘురాముని - నామము - నేమదిఁదలఁతునా -
నేమాఱునా - నుతియింతునే ॥ర॥
పావనచరితము - పాతకహారిణము
సేవక జనక్షేమ - మూలము ॥రఘు॥ ౧॥

అనుబంధము 28.

శంకరాభరణరాగము—ఆదితాళము.

సీత॥ కాంతా కాంచుము కానన విభవము
వినుము - పికముల - కలరవము ॥కాంతా॥
రాము॥ అందమా - ఈతరు బృందముగాంచుట
ఎంతయూ సంతస మదికొనరించుఁ ॥అంద॥
సీత॥ కాంచుమాహారిణము - కనులపండువుగను
దిరుగుటగని మది కింపొదవెఁ ॥కాంతా॥
రాము॥ కమల - నేత్రరో - గనుమీ భ్రమరాళిని
సుమరాజముల మకరందము నానెడి ॥అంద॥

అనుబంధము 29.

బేహాగురాగము—రూపకతాళము.

సీత॥ దూరమ్మున గాంచుము పెలు - ధూళినిండెనూ
భూరియంధకార - బంధుర - పూరితమయ్యె॥
వినువీధి - ఘనతరముగు విహగము లాదాహామొందు
విహంగములా - దాహామొందు॥
ఘనభీతిగాంచెమనము - గహనము ఘోరమ్మునయ్యె
కానానీ - కథము - విధము - కానానీ - కథమువిధము
కాననము - ఘోరమయ్యెఁ - గాంతకనుమ
ఈరీతిని - గాంచె - భీతినీ ॥దూర॥ ౧॥

అనుబంధము 30.

కాపిరాగము—రూపకతాళము.

కౌసల్య॥ వరగుణనయా - యోతనయా - కానరాదయా ॥పల్లవి॥
జననినను - కారింపక - కానరాదయా ॥అను॥
వనతలా - వాసములా - వదలుమాయికన్
సనాతనా - స్తోత్రగుణా - భరణగానుమా ॥వర॥
జనావనా - నీజననీ - వచనముల్ - వినా
మనంబున వూనరా - నాతనయా - వైశమే ॥వరగు॥ ౧॥

అనుబంధము 31.

కేదారరాగము—రూపకతాళము.

భరతుండు॥ శ్రీకమలకాంత - గోకులవిఖ్యాత - సుస్వాంత సురమునిగణనుత -
విభుశరనితాంత - నితాంతప్రణుత - సుజన - సురవర - తరు ॥శ్రీ॥ ౧॥
సుందరమోహినివేషా ¡- నందానందితభా - షాఘనసంతోషా -
సకలగుణ తమోహరణ నిఖిల జగత్రాణశరణు -
సుఖము నిడుము కమలవదన - శుభములిమ్ము గొలుతునిన్ను ॥శ్రీ॥ ౨॥

అనుబంధము 32.

మంగళము.

కాపీరాగము—త్రిశ్రగతితాళము.

జగదీశ - యీశ - పాపనాశ - రామ కావుమా
నిగమాంతవిదిత - నీరేజ - నేత్రబ్రోవుమా ॥జ॥
సురవారపోషణ - సూరితోషణ - సుగుణభూషణ
పావనా - అనూన - జనావనా ॥జ॥
అగణ్య - పుణ్యమూర్తిగాంచి - ఆనందమాయెను -
అవార్యశౌర్య - ధీరనీపదంబునమ్మితిన్ -
శ్రీరామ - రామ - ఖలవిరామ - శ్రీనివాసరా ॥జ॥

పాదుకా పట్టాభిషేక నాటకము.

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
పీఠిక 5-వ	పుటలో కడపట	కోశాచలం	కోలాచలం.
1	9	పురిజనులం	పురజనులం
3	2	దారుణ్యా	దారుణా
5	13	మంధర	మంథర (ఇట్లన్నిట)
6	7	బఱుగిడి	బరుగిడి
,,	23	సుమీ	చుమీ (ఇట్లన్నిట)
8	23	యశృ	యశ్రు
9	5	వ్వారక	వారక
10	11	యాఁడువారు	ఆఁడువారు
,,	17	మఱల	మరల (ఇట్లన్నిట)
,,	8	కుట్రిలేమి	కుట్రలేమి
11	13	హినుఁడు	హీనుఁడు
,,	14	దుర్భోధన	దుర్యోధన
,,	15	కౌనల్య	కౌసల్య
12	11	తనరాజ్వ	తనరాజ్య
13	7	బున్ధి	బుద్ధి
14	6	ధృవం	ధ్రువం
,,	16	నవియుచు	యవియుచు
15	21	కుటియ	కుటుయ
16	15	నవతి	సవతి
,,	18	శుద్ది	శుద్ధి
,,	20	అవునమ్మా	అవునమ్మా
,,	23	కంటేను	కంటెను
17	20	గనికాధి	గనికాధి

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
20	21	రాముపట్టి	రామపట్టాభిషేకము
21	16	సిద్ధాంతముని	సిద్ధాంతమును
22	4	నానా	నావా
,,	6	నంటివివే	నంటివే
23	18	కోపఁబడి	కోపపడి
24	7	మూగవైతివియేల	మూఁగవైతివదేల
,,	19	ధూళి	ధూళీ
25	5	నగువు	నగవు
29	5	నిదురించితివియా?	నిదురించితివా ?
30	18	వార్థిక	వార్థక
32	8	మఱచితివియో	మఱచితివో
34	20	దుస్ప్రసహం	దుష్ప్రసహం
35	7	మెత్తనని	మెత్తనయని
36	3	మగిని	మగని
,,	4	చంచలయని	చంచలవని
,,	16	యాయాశ	యాయాస
38	5	కవ్వకొని కౌఁగలించి	కట్టుకొని కౌఁగిలించి
,,	7	చుంటివియే	చుంటివే
,,	20	వ్యాకులాయత	వ్యాకులాయత్త
,,	22	మానఁ	మాన
,,	24	ననుముమ్మ	నన్ననుముమ్మ
40	3	ననుకూలంబుగ	అనుకూలంబుగ
,,	17	కంటకంబు లచటి	కంటకంబుల నచట
41	4	వ్యాకులము	వ్యాకులమును
,,	4	మానసమంట	మానసమునంట
42	2	వైతివియే	వైతివే
,,	23	వత్తున్నిను జ్జైరఁగా	వత్తున్నిను గ్గొల్వఁగా
43	19	సెలువిమ్మ	సెలవిమ్మ
44	12	ర్రేని	లేని
,,	17	దుస్పహా	దుస్సహా

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
,,	22	ప్రయాస	ప్రయాసముల
45	15	జెందవమ్మా	జెందుమమ్మా
47	1	విడున	విడువ
48	24	దీనోక్తులటు	దీనోక్తులనిటు
49	5	యెదుటఁ	యెదుటను
50	14	పరువునఁ	పసువునఁ
56	12	కనుకందని	కనుఁగందని
57	8	కాఁదచే	కాదచే
,,	19	వాసబు	వాసంబు
,,	21	సత్యవాది	సత్యవాది
60	6	మోహముస	మోహమున
,,	19	పన్నము	బన్నము
,,	24	యరచి	యఱచి
61	5	నీకు	నేనునీకు
62	8	నరణ్యంబులఁ	నరణ్యంబులకుఁ
63	13	రంజిలనుండఁగ	రంజిలుచుండఁగ
65	6	శిరము	శిరము
68	2	గాచు	గాంచు
,,	3	నివసీతు	నివసింతు
,,	17	"రామునినమ్మినవాఁడు"	" రాముని నమ్మినవాఁడు "
69	2	వెడలుసం	వెడలుసం
71	16	నుడ	నుండ
,,	24	కూర్కుట్టిన	కూర్కుపట్టిన
73	13	వాసంబున	వాసంబునకుం
74	18	వెబడి	వెంబడి
76	3	ముద్మిద్దు	ముద్దిమ్ము
,,	21	గాను	గాదు
,,	24	యాధర	యాధర
77	1	నెన్నెల్ల	నన్నెల్ల
,,	12	సతాప	సంతాప

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
77	16	నగపడు	అగపడు
,,	21	వావన	పావన
78	20	మానవుఁ	మానవుఁ
79	22	కౌసల్యా:—	కౌసల్యా!
80	22	అమె	ఆమె
81	4	సుమంతుఁడు	సుమంత్రుఁడు (ఇట్లు అన్నిట)
85	21	దరుతర	దురుతర
88	9	ఓవు	నీవు
91	16	కులారవ	కులార్ణవ
92	2	త్యాగబు	త్యాగంబు
,,	23	నతింపఁ	నుతింపఁ
93	11	వినిమ్ర	వినమ్ర
94	20	వేకాంగి	నేకాంగి
95	3	హైవావ్యం	హైన్యం
,,	18	రాజ్యం	రాజ్యంబు
96	3	పార్థక	సార్థక
98	6	బమలు	జనులు
,,	7	పవి	పని
,,	22	దుహిములకు	దుహితులకు
101	6	కావువ	కావున
102	8	రాఘువుని	రాఘువుని
,,	9	వంశ	వంశం
105	21	చల్లన	చల్లని
108	4	నుందర	సుందర
,,	11	నదనంబు	నందనంబు
108	21	అనుజా	అనుజా

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
109	13	మ్మని	రమ్మని
110	24	గట్టడి	గట్టిఁడి
112	9	మవ్నించు	మన్నించు
,,	10	మవ	మన
114	21	కేవనెత్తి	లేవనెత్తి
116	2	లాచంరిచి	లాచరించి
118	1	ముంద్ని	ముందిన్ని
,,	15	వానుఁ	వాను
,,	21	ప్రితిని	ప్రీతిని
120	14	వానంబు	వాసంబు

పాటలు

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
1	16	బ్రాతృ	భ్రాతృ
5	14	బుద్ది	బుద్ధి

ప్రకటన.

బళ్ళారి మునసబుకోర్టు వకీలుగానుండి

కీ. శే. కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారిచే

రచియింపబడిన

ఈ క్రింద వివరించిన నాటకములన్నియును విక్రయమునకు సిద్ధముగా నున్నయవి. మిగత నాటకము లతిత్వరలో ముద్రింపబడును.

నాటకముల వివరము.

(1) రామరాజ చరిత్రము.

(2) సుల్తానా చాందుబీ.

(3) రుక్మాంగద చరిత్రము.

(4) సత్య హరిశ్చంద్రీయము

(5) కుశలవ చరిత్రము.

(6) పాదుషా పట్టాభిషేకము.

(7) ద్రౌపదీ మానసంరక్షణము.

(8) ఆంధ్ర కృత్తాగస్త్యభారతము [పద్యకావ్యము] సభాపర్వము వరకు

(9) Dramatic history of the world (in English.)

K. SATHRUGHNA RAO,

Ramavilas civil lines, Bellary